Герой нашого часу

Михайло Лермонтов

Герой нашого часу

Переклад Грязнова Олександра Андрійовича.

Текст розміщено електронним видавництвом Укрлібу. Розповсюдження чи передрук тексту можливі тільки після узгодження з перекладачем!

У будь-якій книзі передмова є перша і разом з тим остання річ; вона або служить поясненням мети твору, або виправданням і відповіддю на критики. Та читачам, як правило, немає діла ні до моральної мети, ані до журнальних нападок, і тому вони не читають передмов. А жаль, що це так, особливо у нас. Наша публіка ще така молода і простодушна, що не розуміє байки, якщо в кінці її не знаходить повчання. Вона не вгадує жарту, не відчуває іронії; вона просто погано вихована. Вона ще не знає, що в порядному товаристві і в порядній книзі відверта лайка не може мати місця; що сучасна освіченість винайшла зброю більш гостру, майже невидиму і все ж таки смертельну, яка під покровом лестощів завдає невідпорного і точного удару. Наша публіка схожа на провінціала, котрий, підслухавши розмову двох дипломатів, що належать до ворогуючих сторін, залишився б переконаним, що кожен із них дурить свій уряд на користь взаємної, найніжнішої дружби.

Ця книга ще недавно відчула на собі нещасну довірливість деяких читачів і навіть журналів до буквального значення слів. Одні страшенно образились, не на жарт, що їм у приклад ставлять таку аморальну людину, як Герой Нашого Часу; інші ж дуже тонко відмічали, що автор намалював свій портрет і портрети своїх знайомих... Старий і жалюгідний жарт! Та, певне, так вже створена Русь, що все в ній оновлюється, крім подібних нісенітниць. Найчарівніша із чарівних казок у нас навряд чи уникне дорікань у спробі образи особистості!

Герой Нашого Часу, шановні панове, дійсно портрет, але не однієї людини: це портрет, складений із вад усього нашого покоління, у повному їх розвитку. Ви знову мені скажете, що людина не може бути такою поганою, а я вам скажу: якщо вже ви вірили у можливість існування всіх трагічних і романтичних злодіїв, то чом би вам не вірити в дійсність Печоріна? Якщо ви милувались вигадками значно жахливішими і потворнішими, чому ж цей характер, хоча б як вигадка, не знаходить у вас пощади? Чи не тому, що в ньому більше правди, ніж ви того бажали б?..

Ви скажете, що моральність від цього не виграє? Вибачте. Людей забагато годували солодким; у них від цього зіпсувався шлунок; потрібні гіркі ліки, їдкі істини. Але не думайте, одначе, після цього, що автор книги мав коли-небудь гордовиту мрію взятись

за виправлення людських вад. Позбав його, боже, від такого невігластва! Йому було просто весело малювати сучасну людину, якою він її розуміє і, на жаль, занадто часто зустрічає. Досить і того, що на хворобу вказано, а як її лікувати — про це вже знає бог!

ЧАСТИНА 1

1

БЕЛА

Я їхав на перекладних із Тифлісу. Весь вантаж мого візка складався з однієї невеликої валізи, яка до половини була набита дорожніми нотатками про Грузію. Більша частина з них, на ваше щастя, загублена, а валіза з рештою речей, на моє щастя, вціліла.

Вже сонце починало ховатися за сніговий хребет, коли я в'їхав до Койшаурської долини. Осетин-візник невтомно поганяв коней, щоб встигнути до ночі здертися на Койшаурську гору, і голосно горлав пісні. Дивне місце ця долина! З усіх боків неприступні гори, червонуваті скелі, увішані зеленим плющем та увінчані купами чинар, жовті урвища, зриті промоїнами, а там високо-високо золота бахрома снігів, а внизу Арагва в обіймах з іншою безіменною річкою, що виривається з чорної, повної мли ущелини, тягнеться срібною ниткою і блищить, як змія своєю лускою.

Під'їхавши до підніжжя Койшаурської гори, ми зупинились біля духану. Тут галасливо юрмилось зо два десятка грузинів та горців; поблизу караван верблюдів зупинився ночувати. Я був змушений найняти волів, щоб затягнути мій візок на цю прокляту гору, тому що була вже осінь і ожеледиця, — а ця гора довжиною до двох верст.

Вдіяти нічого, я найняв шість волів і кількох осетинів. Один з них звалив собі на плечі мою валізу, інші стали допомагати волам майже одним криком.

За моїм візком четвірка волів тягнула інший без усяких зусиль, хоч він був доверху навантажений. Ця обставина мене здивувала. За ним ішов його господар, посмоктуючи маленьку кабардинську люльку, оздоблену сріблом. На ньому був офіцерський сюртук без еполет і черкеська кошлата шапка. Йому можна було дати років п'ятдесят; смуглий колір його обличчя показував, що воно давно знайоме з закавказьким сонцем, а передчасно посивілі вуса не відповідали його твердій ході і бадьорому вигляду. Я підійшов до нього і вклонився; він мовчки відповів на мій уклін і випустив величезний жмут диму.

— Ми з вами, здається, попутники?

Він знову мовчки вклонився.

- Ви, певне, їдете в Ставрополь?
- Так-с точно... з казенними речами.
- Скажіть, будь ласка, чому це ваш важкий візок чотири воли тягнуть жартома, а мій, порожній, шість скотин ледве сунуть з допомогою цих осетинів?

Він лукаво посміхнувся і поважно глянув на мене.

- Ви, певне, недавно на Кавказі?
- 3 рік, відповів я.

Він посміхнувся вдруге.

- То що ж?
- Так-с! Жахливі бестії ці азіати! Ви думаєте, вони допомагають, коли кричать? А чорт їх розбере, що вони кричать? Воли ж їх розуміють; запряжіть хоч двадцять, та тільки вони крикнуть по-своєму, воли все ні з місця... Жахливі крутії! А що з них візьмеш?.. Люблять гроші драти з переїжджих... Розбалували шахраїв! Побачите, вони ще з вас на горілку візьмуть. Я вже їх знаю, мене не обкрутять!
 - А ви давно тут служите?
- Так, я вже тут служив при Олексієві Петровичу*, відповів він з гордістю. Коли він приїхав на Лінію, я був підпоручиком, додав він, і при ньому одержав два чина за діла проти горців.
 - А тепер ви?

— Тепер рахуюсь в третьому лінійному батальйоні. А ви, насмілюсь запитати?.. Я сказав йому.

Розмова на цьому закінчилась, і ми продовжували мовчки іти поруч. На вершині гори ми знайшли сніг. Сонце закотилось, і ніч настала слідом за днем без проміжку, як це звичайно буває на півдні; та завдяки відблиску снігів ми легко могли розрізняти дорогу, яка все ще йшла вгору, хоч уже не так круто. Я звелів покласти валізу свою у візок, замінити волів кіньми і останній раз озирнувся вниз на долину; та густий туман, що напливав хвилями з ущелин, зовсім укрив її, і жоден звук вже не долітав звідти до нашого слуху. Осетини галасливо обступили мене і вимагали на горілку; та штабскапітан так грізно на них гримнув, що вони вмить розбіглись.

— Що за народ! — сказав він, — і хліба по-нашому назвати не вміє, а завчив: "Офіцере, дай на горілку!" Як на мене, татари кращі: ті — хоч непитущі...

До станції лишалось ще з версту. Навкруги було тихо, так тихо, що за дзижчанням комара можна було прослідкувати його політ. Ліворуч чорніла глибока ущелина; за нею і попереду нас темно-сині вершини гір, зриті зморшками, вкриті шарами снігу, вимальовувались на блідому небосхилі, що зберігав іще останній відблиск зорі. На темному небі починали мерехтіти зірки, і дивно, меніздалося, що вони значно вище, ніж у нас на півночі. Обабіч дороги стирчало голе, чорне каміння; де-не-де з-під снігу виглядали чагарники, та жоден сухий листок не ворухнувся, і весело було чути серед цього мертвого сну природи чмихання стомленої поштової трійки і нерівне побрязкування російського дзвіночка.

— Гарна погода буде завтра! — сказав я.

Штабс-капітан не відповів ні слова і пальцем вказав мені на високу гору, що підіймалась прямо перед нами.

- Що це? спитав я.
- Гуд-гора.
- Ну то що ж?

^{*} При Єрмолові. (Примітка М.Ю. Лермонтова.)

— Гляньте, як куриться.

I справді, Гуд-гора курилась; по схилах її розтікались легкі струмені хмаринок, а на вершині лежала чорна хмара, така чорна, що на темному небі вона здавалася плямою.

Ми вже розрізняли поштову станцію, дахи оточуючих її сакль, і перед нами мерехтіли привітні вогники, коли дмухнув вогкий, холодний вітер, ущелина загуділа і пішов дрібний дощ. Ледве я встиг накинути бурку, як повалив сніг. Я з благоговінням глянув на штабс-капітана...

- Нам доведеться тут ночувати, сказав він з досадою, в таку хуртовину через гори не переїдеш. А що, чи були обвали на Хрестовій? спитав він візника .
 - Не було, пане, відповів осетин-візник, і снігу висить багато.

Через відсутність кімнати для подорожуючих на станції, нам відвели місце для ночівлі в димній саклі. Я запросив свого супутника випити разом склянку чаю, бо зі мною був чавунний чайник — єдина відрада моя у мандрах Кавказом. Сакля була приліплена одним боком до скелі; три слизькі, мокрі сходинки вели до її дверей. Навпомацки ввійшов я і наткнувся на корову (хлів у цих людей заміняє лакейську). Я не знав, куди подітися: тут бекають вівці, там гарчить собака. На щастя, збоку блимнуло тьмяне світло і допомогло мені знайти другий отвір, що нагадував двері. Тут відкрилась картина досить цікава: широка сакля, дах якої спирався на два закоптілі стовпи, була повна люду. Посередині тріщав вогник, розкладений на землі, і дим, що виштовхувався назад вітром із отвору даху, розстилався навкруг такою густою пеленою, що я довго не міг огледітись; біля вогню сиділи дві старі жінки, багато дітей і один худорлявий грузин, всі у дранті. Нічого не вдієш, ми притулились біля вогню, запалили люльки, і скоро чайник привітно зашипів.

- Жалюгідні люди! сказав я штабс-капітану, вказуючи на наших брудних господарів, які мовчки на нас дивилися в якомусь остовпінні.
- Та й дурний же народ! відповів він. Чи повірите? нічого не вміють, не здатні ні до якої освіти! Принаймні, наші кабардинці або чеченці хоч і розбійники, голодранці, зате відчайдушні голови, а у цих навіть до зброї немає ніякого бажання: порядного кинджала ні на одному не побачиш. От вже дійсно осетини!
 - А ви довго були в Чечні?
 - Так, я років десять стояв там у фортеці з ротою, біля Кам'яного Броду, знаєте?
 - Чував.
- Ох і набридли нам, батенько, ці головорізи; зараз, слава богу, смирніші; а бувало, кроків на сто відійдеш за вал, вже де-небудь кошлатий диявол сидить і підстерігає: втратиш пильність, так і дивись або аркан на шиї, або куля в потилиці. А молодці!..
 - То, певне, з вами було багато пригод? сказав я, підбурений цікавістю.
 - Як не бувати! бувало...

Тут він почав скубти лівий вус, похилив голову і задумався. Мені страх як хотілося витягнути з нього яку-небудь історійку — бажання, властиве всім людям, що мандрують і записують. Тим часом наспів чай; я витягнув з валізи дві дорожні склянки, налив і поставив одну перед ним. Він відсьорбнув і сказав нібито про себе: "Так, бувало!" Цей

вигук додав мені надії. Я знаю, старі кавказці люблять поговорити, порозповідати; їм так рідко це випадає: котрийсь років п'ять стоїть де-небудь у закутку з ротою, і цілі п'ять років йому ніхто не скаже "добрий день" (тому що фельдфебель каже "здравія бажаю"). А поговорити є про що: народ довкола дикий, цікавий; кожен день небезпека, випадки бувають дивовижні, і тут мимоволі пожалкуєш за тим, що у нас так мало записують.

- Чи не хочете долити рому? сказав я моєму співбесіднику, у мене ε білий із Тифлісу; зараз холодно.
 - Ні, вибачайте, не п'ю.
 - Чому ж?
- Та зарікся я. Коли був я ще підпоручиком, раз, знаєте, ми підгуляли між собою, а вночі сталася тривога; от ми і вийшли перед фронтом напідпитку, та вже й дісталось нам, як Олексій Петрович дізнався: не дай господи, як він розгнівався! Мало не віддав під суд. Воно і справді: буває цілий рік живеш, нікого не бачиш, та як тут ще горілка пропаща людина!

Почувши це, я майже втратив надію.

- Та ось хоч і черкеси, продовжував він, як нап'ються бузи на весіллі чи на похоронах, так і почнуть рубатись. Я раз ледве втік, а ще був гостем у мирного князя.
 - Як же це сталось?
- Ось (він набив люльку, затягнувся і почав розповідати), можете вірити, стояв я тоді з ротою у фортеці за Тереком майже п'ять років тому. Раз, восени, прийшов транспорт з провіантом; в транспорті був молодий офіцер, років двадцяти п'яти. Він з'явився до мене у повній формі і заявив, що йому звелено лишитися у мене в фортеці. Він був такий тоненький, біленький, мундир на ньому був такий новенький, що я відразу здогадався, що він у нас на Кавказі недавно. "Ви, певне, спитав я його, переведені сюди із Росії?" "Точно так, пане штабс-капітане", відповідав він. Я взяв його за руку і сказав: "Дуже радий, дуже радий. Вам буде трохи нудно... ну, та ми з вами будемо жити по-приятельськи. Та, будь ласка, зовіть мене просто Максим Максимович, і, будь ласка, навіщо ця повна форма? Приходьте до мене завжди в кашкеті". Йому відвели квартиру, і він оселився у фортеці.
 - А як його звали? спитав я Максима Максимовича.
- Його звали... Григорієм Олександровичем Печоріним. Гарний був хлопець, смію вас завірити; тільки трошки дивний. Ось, наприклад, в дощ, в холод цілий день на полюванні; всі замерзнуть, стомляться а йому нічого. А іншим разом сидить у себе в кімнаті, вітер дмухне, стверджує, що застудився; віконницею стукне, він здригнеться і зблідне; а при мені ходив на кабана один на один; бувало, годинами з нього слова не витягнеш, зате вже як почне інколи розказувати, живіт надірвеш від сміху... Так-с, був чудернацькою і, напевне, багатою людиною: скільки у нього було різних дорогих речей!..
 - А довго він з вами жив? спитав я знову.
 - Та з рік. Ну та вже й запам'ятався мені цей рік; наробив він мені клопоту, не тим

будь спом'янутий! Адже є, справді, такі люди, котрим на роду написано, що з ними повинні траплятися різні незвичайні випадки!

- Незвичайні? вигукнув я з цікавістю, доливаючи йому чаю.
- А ось я вам розкажу. Верст за шість від фортеці жив один мирний князь. Синок його, хлопчик років п'ятнадцяти, повадився до нас їздити; всякий день, бувало, то за тим, то за іншим. І справді, розбалували ми його з Григорієм Олександровичем. А вже який був головоріз, проворний на що хочеш: чи то шапку підняти на повному скаку, чи з рушниці стріляти. Одне було в ньому недобре: дуже ласий був до грошей. Раз, задля сміху, Григорій Олександрович обіцяв йому дати червінець, якщо він йому вкраде кращого козла із батьківської отари; і що ж ви думаєте? наступної ж ночі притягнув його за роги. А бувало, ми його здумаємо дражнити, так очі кров'ю і наллються, і зразу ж за кинджал. "Гей, Азамате, не зносити тобі голови, казав я йому, яман буде твоя башка!" Раз приїжджає сам старий князь звати нас на весілля: він віддавав старшу дочку заміж, а ми були з ним кунаки; тож не можна відмовитись, хоч він і татарин. Вирушили. В аулі безліч собак зустріли нас голосним гавканням. Жінки, побачивши нас, ховались; ті, котрих ми могли роздивитись в обличчя, були далеко не красуні. "Я мав значно кращу думку про черкесок",— сказав мені Григорій Олександрович. "Почекайте!" відповів я, усміхаючись. У мене було своє на думці.

У князя в саклі зібралась вже сила народу. У азіатів, знаєте, звичай всіх зустрічних запрошувати на весілля. Нас прийняли з усіма почестями і повели у кунацьку. Я, одначе, не забув глянути, де поставили наших коней, знаєте, про всяк випадок.

- Як же у них святкують весілля? спитав я штабс-капітана.
- Та звичайно. Спочатку мулла прочитає їм щось із Корана; потім задаровують молодих і всіх їх родичів; їдять, п'ють бузу; потім починають джигітувати, і завжди один який-небудь обірванець, засалений, на нікчемній, кульгавій шкапині, ламається, кривляється, потішаючи всю громаду; потім, коли смеркне, в кунацькій починається, сказати по-нашому, бал. Бідний дідусь бренькає на триструнній... забув, як по-їхньому... ну, та ніби наша балалайка. Дівчата і молоді парубки стають у дві шеренги, одна навпроти іншої, плескають у долоні і співають. Потім виходять одна дівчина і один парубок на середину і починають виспівувати один одному вірші, що попало, а решта підхоплює хором. Ми з Печоріним сиділи на почесному місці, і ось до нього підійшла молодша дочка господаря, дівчина років шістнадцяти, і проспівала йому... як би сказати?... ніби комплімент.
 - А що ж вона проспівала, чи не пам'ятаєте?
- Та, здається, ось так: "Стрункі, мовляв, наші молоді джигіти, і черкески на них сріблом оздоблені, а молодий російський офіцер стрункіший за них, і галуни на ньому золоті. Він мов ясен між ними; тільки не рости, не квітнути йому в нашому саду". Печорін встав, вклонився їй, приклав руку до чола і серця і попросив мене відповідати їй; я добре знаю по-їхньому і переклав його відповідь.

Коли вона від нас відійшла, тоді я шепнув Григорію Олександровичу: "Ну що, гарна?" — "Чудова! — відповів він. — А як її зовуть?" — "Вона зветься Белою",— відповів

І справді, вона була гарна: висока, тоненька, очі чорні, як у гірської сарни, так і зазирали вам у душу. Печорін в задумі не зводив з неї очей, і вона частенько поглядала на нього з-під лоба. Тільки не один Печорін милувався гарненькою княжною: з кута кімнати на неї дивились інші два ока, нерухомі, вогняні. Я став вдивлятися і впізнав мого старого знайомця Казбича. Він, знаєте, був не те, щоб мирний, не те, щоб немирний. Підозр на нього було багато, хоч він ні в якій витівці не був помічений. Бувало, він приганяв до нас у фортецю баранів і продавав дешево, тільки ніколи не торгувався: що запросить, давай, — хоч заріж, не поступиться. Говорили про нього, що він любить вештатися за Кубань з абреками, і, правду кажучи, вигляд у нього був розбійницький: маленький, сухий, широкоплечий... А вже спритний був, як біс! Бешмет завжди порваний, в латках, а зброя у сріблі. А кінь його славився на всю Кабарду, — і справді, краще того коня нічого вигадати неможливо. Недарма йому заздрили всі вершники і не раз намагались коня вкрасти, тільки не виходило. Як тепер бачу цього коня: вороний, як смола, ноги стрункі, і очі не гірші, ніж у Бели; а яка сила! скачи хоч за п'ятдесят верст; а вже виїжджений — як собака бігає за господарем, навіть голос його знав! Бувало, він його ніколи і не прив'язує. Такий вже розбійницький кінь!..

Того вечора Казбич був похмурішим, ніж будь-коли, і я помітив, що у нього під бешметом одягнена кольчуга. "Недарма на ньому ця кольчуга, — подумав я, — тож він, певне, щось задумав".

Душно стало у саклі, і я вийшов на повітря освіжитися. Ніч вже лягала на гори, і туман починав блукати ущелинами.

Здумалось мені заглянути під навіс, де стояли наші коні, подивитись, чи є у них корм, і до того ж обережність ніколи не зайва: у мене теж був гарний кінь, і вже не один кабардинець на нього ласкаво поглядав, приказуючи: "Якши тхе, чек якши!"

Прокрадаюся вздовж паркана і зненацька чую голоси; один голос я відразу впізнав: це був гульвіса Азамат, син нашого господаря; другий говорив рідше і тихше. "Про що вони тут балакають? — подумав я, — чи не про мого коника?" От присів я під парканом і став дослухатися, намагаючись не пропустити жодного слова. Іноді шум пісень і гамір голосів, вилітаючи із саклі, заглушали цікаву для мене розмову.

- Славний у тебе кінь! говорив Азамат, якби я був господарем в домі і мав табун в триста кобил, то віддав би половину за твого скакуна, Казбиче!
 - "А! Казбич!" подумав я і згадав кольчугу.
- Так, відповів Казбич після деякого мовчання, в усій Кабарді не знайдеш такого. Раз,— це було за Тереком,— я їздив з абреками відбивати російські табуни; нам не поталанило, і ми розсипались хто куди. За мною мчали чотири козаки; вже я чув за собою крик гяурів, а переді мною був густий ліс. Приліг я на сідло, доручив себе аллаху і вперше у житті образив коня ударом нагая. Мов пташка пірнув він поміж гілками; гострі колючки рвали мій одяг, сухі сучки карагача били мене по обличчю. Кінь мій стрибав через пеньки, розривав грудьми кущі. Краще було б мені кинути його на узліссі і пішки сховатися в лісі, та жаль було з ним розлучитись, і пророк нагородив мене.

Кілька куль просвистіло над моєю головою; я вже чув, як, спішившись, козаки бігли по сліду... Зненацька переді мною глибока яруга; скакун мій на мить затримався — і стрибнув. Задні його копита обірвались з протилежного берега, і він повис на передніх ногах. Я кинув повід і полетів у яр; це врятувало мого коня: він вискочив. Козаки все це бачили, тільки ні один не спустився мене шукати: вони, певне, думали, що я убився на смерть, і я чув, як вони кинулись ловити мого коня. Серце моє обливалось кров'ю; я поповз у густій траві вздовж яру,— дивлюсь: ліс закінчився, кілька козаків виїжджає з нього на галявину, і ось вискакує прямо до них мій Карагез; всі кинулись за ним з криком; довго, довго вони за ним ганялись, особливо один разів зо два ледь-ледь не накинув йому на шию аркан; я затремтів, опустив очі і почав молитися. Через якусь мить підіймаю їх — і бачу: летить мій Карагез, розпустивши хвіст, вільний як вітер, а гяури далеко один за одним тягнуться степом на змучених конях. Валлах! це правда, істинна правда! До пізньої ночі я сидів у своєму яру. Враз, що ти думаєш, Азамате? чую у мороку, бігає понад яром кінь, фиркає, ірже і б'є копитами землю; я впізнав голос мого Карагеза: це був він, мій товариш!.. З того часу ми не розлучались.

I чутно було, як він поплескував рукою по гладенькій шиї свого скакуна, даючи йому різні ніжні назви.

- Якби у мене був табун у тисячу кобил, сказав Азамат, то віддав би тобі його весь за твого Карагеза.
 - Йок, не хочу, байдуже відповів Казбич.
- Слухай-но, Казбиче, говорив, підлещуючись до нього, Азамат, ти добра людина, ти хоробрий джигіт, а мій батько боїться росіян і не пускає мене в гори; віддай мені свого коня, і я зроблю все, що ти хочеш; вкраду для тебе у батька кращу його гвинтівку або шаблю, що забажаєш, а шабля його справжня гурда; приклади лезом до руки, сама в тіло віп'ється; а кольчуга така, як твоя, для неї забавка.

Казбич мовчав.

— Вперше, коли я побачив твого коня, — продовжував Азамат, — коли він під тобою крутився і стрибав, роздуваючи ніздрі, і каміння бризками летіло з-під його копит, з моєю душею сталося щось незрозуміле, і з тих пір все мені спротивіло: на кращих скакунів мого батька дивився я з презирством, соромно було мені з'являтися на них, і сум оволодів мною; і, сумуючи, просиджував я на стрімчаку цілі дні, і щохвилини моїм думкам з'являвся твій вороний скакун із своєю стрункою ходою, зі своїм гладким, прямим, як стріла, хребтом; він дивився мені в очі своїми жвавими очима, ніби хотів слово вимовити. Я умру, Казбиче, якщо ти мені не продаси його! — сказав Азамат тремтячим голосом.

Мені почулось, що він заплакав: а треба вам сказати, що Азамат був надто упертий хлопчина, і нічим, бувало, з нього сліз не виб'єш, навіть коли він був і молодшим.

У відповідь на його сльози почулось щось схоже на сміх.

— Послухай! — сказав твердим голосом Азамат, — я на все наважусь. Хочеш, я вкраду для тебе мою сестру? Як вона танцює! як співає! а вишиває золотом — диво! Не бувало такої дружини і у турецького падишаха... Хочеш? чекай на мене завтра вночі

там в ущелині, де біжить потік: я піду з нею мимо в сусідній аул, — і вона твоя. Невже не варта Бела твого скакуна?

Довго, довго мовчав Казбич; нарешті замість відповіді він затягнув старовинну пісню впівголоса:

В горах багато красунь молодих,

Зорями світяться очі у них.

Їх покохати — спокуслива доля;

Та молодецька принадніша воля.

Золото купить і дім, і жону,

Тільки немає ціни скакуну:

Він і від вітру в степу не відстане,

Він і не зрадить тебе, не обмане.

Даремно благав його Азамат згодитись, і плакав, і підлещувався до нього, і клявся; нарешті Казбич нетерпляче перервав його:

- Іди геть, безумний хлопче! Де тобі їздити на моєму коні? Він тебе скине на перших трьох кроках, і ти розіб'єш собі потилицю об каміння.
- Мене! скрикнув скажено Азамат, і залізо дитячого кинджала задзвеніло об кольчугу. Сильна рука відкинула його геть, і він вдарився об тин так, що тин захитався. "Буде потіха!" подумав я, кинувся в стайню, загнуздав наших коней і вивів їх на задній двір. Через дві хвилини в саклі вже був страшенний ґвалт. Ось що сталось: Азамат вбіг туди в розірваному бешметі, кажучи, що Казбич хотів його зарізати. Всі вискочили, схопились за рушниці і пішла потіха! Крик, шум, постріли; тільки Казбич вже був верхи і крутився серед натовпу по вулиці, як біс, відмахуючись шаблею.
- Погана справа на чужому бенкеті похмілля, сказав я Григорію Олександровичу, спіймавши його за руку, чи не краще нам якнайскоріше забратися геть?
 - Та почекайте, чим закінчиться.
- Та вже, мабуть, закінчиться кепсько; у цих азіатів усе так: насмоктались бузи, і пішла різанина! Ми сіли верхи і поскакали додому.
 - А що ж Казбич? спитав я нетерпляче у штабс-капітана.
- Та що з ним зробиться! відповів він, допиваючи склянку чаю, таки вислизнув!
 - I не поранений? запитав я.
- А бог його знає! Живучі, розбійники! Бачив я декотрих у ділі: адже весь сколотий, мов решето, багнетами, а все махає шаблею. Штабс-капітан після деякого мовчання продовжував, тупнувши ногою об землю: Ніколи собі не пробачу одного: чорт мене підбив, приїхавши у фортецю, переказати Григорію Олександровичу все, що я чув, сидячи за парканом; він посміявся, такий хитрий! а сам задумав дещо.
 - А що таке? Розкажіть, будь ласка.
 - Ну вже нічого робити! почав розказувати, то треба продовжувати.

Днів за чотири приїжджає Азамат у фортецю. Як звичайно, він зайшов до Григорія

Олександровича, який його завжди годував ласощами. Я був тут. Зайшла розмова про коней, і Печорін почав вихваляти коня Казбича: такий вже він прудкий, красивий, ніби сарна, — ну, просто, за його словами, кращого в цілому світі немає.

Заблищали очиці у татарчука, а Печорін ніби не помічає; я забалакаю про інше, а він, дивись, зараз же зіб'є розмову на Казбичевого коня. Ця історія продовжувалась кожен раз, як приїжджав Азамат. Тижнів через три почав я помічати, що Азамат блідне і сохне, як буває від кохання в романах. Що за диво?..

Бачите, я вже опісля дізнався про всю цю штуку: Григорій Олександрович до того його роздражнив, що хоч у воду. Раз він йому і скажи:

- Бачу, Азамате, що дуже тобі сподобався цей кінь; а не бачити тобі його як своєї потилиці! Ну, скажи, що б ти дав тому, хто тобі подарував би його?..
 - Все, що він захоче, відповідав Азамат.
- В такому разі я тобі його дістану, тільки з умовою... Поклянись, що ти її виконаєш...
 - Клянусь... Клянись і ти!
- Добре! Клянусь, ти будеш володіти конем; тільки за нього ти повинен віддати мені сестру Белу: Карагез буде її калимом. Сподіваюсь, що торг для тебе вигідний.

Азамат мовчав.

— Не хочеш? Ну, як хочеш! Я думав, що ти дорослий, а ти ще дитина: рано тобі їздити верхи...

Азамат зашарівся.

- А мій батько? сказав він.
- Хіба він ніколи не їде з дому?
- Справді...
- Згоден?..
- Згоден, прошепотів Азамат, блідий як смерть. Коли ж?
- Зразу ж, як Казбич приїде сюди; він обіцявся пригнати десяток баранів; решта моя справа. Дивись же, Азамате!

Ось вони і залагодили цю справу... правду кажучи, негарну справу! Я опісля говорив це Печоріну, та тільки він мені відповів, що дика черкешенка повинна бути щасливою, маючи такого милого чоловіка, як він, тому що, по-їхньому, він все-таки її чоловік, а що Казбич — розбійник, якого треба було покарати. Судіть самі, що я міг сказати на це?.. Але в той час я нічого не знав про їх змову. От раз приїхав Казбич і питає, чи не потрібно баранів і меду; я звелів йому привести другого дня.

- Азамате! сказав Григорій Олександрович, завтра Карагез в моїх руках; якщо цієї ночі Бела не буде тут, то не бачити тобі коня...
 - Добре! сказав Азамат і поскакав у аул.

Ввечері Григорій Олександрович озброївся і виїхав із фортеці: як вони справили це діло, не знаю, — тільки вночі вони обидва повернулись, і вартовий бачив, що впоперек сідла Азамата лежала жінка, у якої руки і ноги були зв'язані, а голова закутана чадрою.

— А кінь? — спитав я у штабс-капітана.

— Зараз, зараз. Другого дня рано вранці приїхав Казбич і пригнав десяток баранів на продаж. Прив'язавши коня біля паркану, він зайшов до мене; я почастував його чаєм, тому що, хоч він і розбійник, а все-таки був моїм кунаком.

Стали ми балакати про те, про се: враз, бачу, Казбич здригнувся, змінився у обличчі— і до вікна; та вікно, на жаль, виходило на задвірки.

- Що з тобою? спитав я.
- Мій кінь!.. кінь!.. Сказав він, тремтячи.

Справді, я почув тупіт копит: "Це, певне, який-небудь козак приїхав..."

- Ні! Урус яман, яман! заревів він і блискавично кинувся геть, як дикий барс. У два стрибки він вже був надворі; біля воріт фортеці вартовий загородив йому шлях рушницею; він перескочив через рушницю і кинувся бігти по дорозі... Вдалині здіймався пил Азамат скакав на баскому Карагезі; на бігу Казбич вихопив із чохла рушницю і вистрілив; хвилину він лишався нерухомим, доки не переконався, що схибив; потім завищав, ударив рушницею об камінь, розбив її на друзки, звалився на землю і заридав, як дитина... Ось круг нього зібрався народ з фортеці він нікого не помічав; постояли, погомоніли і пішли назад; я звелів біля нього покласти гроші за баранів він не доторкнувся до них, лежав ниць, як мертвий. Чи повірите, так він пролежав до пізньої ночі і всю ніч?.. Тільки наступного ранку прийшов у фортецю і став просити, щоб йому назвали викрадача. Вартовий, який бачив, як Азамат відв'язував коня і поскакав на ньому, не вважав за потрібне приховувати. При цьому імені очі Казбича блиснули, і він рушив у аул, де жив батько Азамата.
 - Що ж батько?
- Та в тому й справа, що Казбич його не знайшов: він кудись поїхав днів на шість, а то чи вдалось би Азамату викрасти сестру?

А коли батько повернувся, то ні дочки, ні сина не було. Такий хитрун: таки зрозумів, що не зносити йому голови, якби попався. Так з тих пір і пропав: певне, пристав до якого-небудь гурту абреків, та і згубив буйну голову за Тереком

чи за Кубанню: туди і дорога!..

Зізнаюсь, і на мою долю дісталося досить. Як тільки я дізнався, що черкеска у Григорія Олександровича, то одягнув еполети, шпагу і пішов до нього.

Він лежав у першій кімнаті на постелі, підклавши одну руку під голову, а іншою тримаючи згаслу люльку; двері до другої кімнати були заперті на замок, і ключа в замку не було. Я все це відразу помітив... Я почав кашляти і постукувати каблуками об поріг, — тільки він робив вигляд, ніби не чує.

- Пане прапорщику! сказав я якнайсуворіше. Хіба ви не бачите, що я до вас прийшов?
- А, добрий ранок, Максиме Максимовичу! Чи не хочете люльку? відповів він, не підіймаючись.
 - Пробачте! Я не Максим Максимович: я штабс-капітан.
 - Все одно. Чи не хочете чаю? Якби ви знали, яка мене мучить турбота!
 - Я все знаю, відповів я, підійшовши до ліжка.

- Тим краще: я не маю настрою розказувати.
- Пане прапорщику, ви зробили вчинок, за який і я можу відповідати...
- Та досить! що за біда? Адже у нас давно все навпіл.
- Що за жарти? Дозвольте вашу шпагу!
- Митько, шпагу!..

Митька приніс шпагу. Виконавши свій обов'язок, сів я до нього на ліжко і сказав:

- Послухай, Григоріє Олександровичу, признайся, що недобре.
- Що недобре?
- Та те, що ти викрав Белу... Ця вже мені бестія Азамат!.. Ну, зізнайся, сказав я йому.
 - А якщо вона мені подобається?..

Ну, що накажете відповідати на це?.. Я потрапив у кут. Одначе після деякого мовчання я йому сказав, що коли батько стане її вимагати, то треба буде віддати.

- Зовсім не треба!
- А якщо він дізнається, що вона тут?
- А як він дізнається?

Я знову не знав, що сказати.

- Послухайте, Максиме Максимовичу! сказав Печорін, підіймаючись,— ви ж добра людина, а якщо віддамо дочку цьому дикуну, він її заріже або продасть. Справу зроблено, не треба тільки добровільно псувати; залиште її у мене, а у себе мою шпагу...
 - Та покажіть мені її, сказав я.
- Вона за цими дверима; тільки я сам нині даремно хотів її бачити: сидить в куті, загорнувшись покривалом, не говорить і не дивиться: полохлива, як дика сарна. Я найняв нашу духанщицю: вона знає по-татарськи, буде ходити за нею і привчить її до думки, що вона моя, тому що вона нікому не буде належати, крім мене, додав він, вдаривши кулаком об стіл. Я і з цим погодився... Що накажете робити? Є люди, з якими неодмінно треба погоджуватись.
- А що? спитав я у Максима Максимовича, чи справді він привчив її до себе, чи вона зачахла у неволі, від суму за батьківщиною?
- Змилуйтесь, чому ж від суму за батьківщиною? Із фортеці було видно ті ж гори, що з аулу, а цим дикунам більш нічого не потрібно. Та до того ж Григорій Олександрович щодня дарував їй що-небудь: перші дні вона мовчки гордо відштовхувала подарунки, які тоді діставались духанщиці і збуджували її красномовність. Ах, подарунки! чого не зробить жінка за кольорову ганчірку!.. Ну, та це набік... Довго мучився з нею Григорій Олександрович; тим часом вчився потатарськи, і вона починала розуміти по-нашому. Потроху вона привчилась на нього дивитись, спочатку з-під лоба, скоса, і все сумувала, наспівувала свої пісні впівголоса, так що, бувало, і мені ставало сумно, коли я слухав її із сусідньої кімнати. Ніколи не забуду однієї сцени: йшов я мимо і зазирнув у вікно; Бела сиділа на лежанці, схиливши голову на груди, а Григорій Олександрович стояв перед нею.
 - Послухай, моя пері, говорив він, адже ти знаєш, що рано чи пізно ти

повинна бути моєю, — чому ж тільки мучаєш мене? Хіба ти любиш якого-небудь чеченця? Якщо так, я тебе зараз відпущу додому. — Вона здригнулась ледь помітно і похитала головою. — Або, — продовжував він, — я тобі зовсім ненависний? — Вона зітхнула. — Чи твоя віра забороняє полюбити мене? — Вона зблідла і мовчала. — Повір мені, аллах для всіх племен один і той же, і якщо він дозволяє мені любити тебе, чому ж заборонить тобі платити мені взаємністю? — Вона подивилась йому пильно у обличчя, ніби вражена цією новою думкою; в очах її відбилась недовіра і бажання переконатися. Що за очі! вони так і блищали, ніби дві жарини. — Послухай-но, мила, добра Бело! — продовжував Печорін, — ти бачиш, як я тебе люблю; я все ладен віддати, щоб тебе розвеселити: я хочу, щоб ти була щасливою; а якщо ти знову будеш сумувати, то я умру. Скажи, ти будеш веселішою?

Вона замислилась, не спускаючи з нього чорних очей своїх, потім посміхнулась ласкаво і кивнула головою на знак згоди. Він взяв її руку і став її умовляти, щоб вона його поцілувала; вона слабко захищалась і тільки повторювала: "Буд ласка, буд ласка, не нада, не нада". Він став наполягати; вона затремтіла, заплакала.

— Я твоя полонянка, — говорила вона, — твоя рабиня; звичайно, ти можеш мене примусити, — і знову сльози.

Григорій Олександрович вдарив себе в чоло кулаком і вискочив до іншої кімнати. Я зайшов до нього; він, склавши руки, походжав похмурий вперед і назад.

- Що, батечко? сказав я йому.
- Диявол, а не жінка! відповів він, тільки я вам даю моє чесне слово, що вона буде моя...

Я похитав головою.

- Хочете парі? сказав він, через тиждень!
- Згоден!

Ми вдарили по руках і розійшлись.

Наступного дня він зразу ж відправив гінця в Кизляр за різними покупками; привезено було безліч різних персидських тканин, усіх не перерахувати.

- Як ви думаєте, Максиме Максимовичу! сказав він мені, показуючи подарунки, чи встоїть азіатська красуня проти такої батареї?
- Ви черкесок не знаєте, відповів я, це зовсім не те, що грузинки або закавказькі татарки, зовсім не те. У них свої правила: вони інакше виховані. Григорій Олександрович усміхнувся і став насвистувати.

А таки вийшло, що я правий: подарунки подіяли тільки наполовину; вона стала ласкавішою, довірливішою — та і тільки; так що він наважився на останній засіб. Якось вранці він звелів осідлати коня, одягнувся по-черкеськи, озброївся і ввійшов до неї. "Бело! — сказав він, — ти знаєш, як я тебе люблю. Я насмілився тебе вкрасти, думаючи, що ти, коли пізнаєш мене, полюбиш; я помилився: прощавай! залишайся повною господинею всього, що я маю; якщо хочеш, повернись до батька, — ти вільна. Я винний перед тобою і повинен покарати себе: прощавай, я їду — куди? звідки я знаю! Може, недовго буду ганятись за кулею чи ударом шаблі: тоді згадай про мене і пробач

мені". — Він відвернувся і простягнув їй руку на прощання. Вона не взяла руки, мовчала. Тільки стоячи за дверима, я міг у щілину роздивитись її обличчя: і мені стало жаль — так смертельно зблідло це миле личко! Не чуючи відповіді, Печорін зробив кілька кроків до дверей; він тремтів — і чи повірите? я думаю, він був справді здатний виконати те, про що говорив жартома. Така вже була людина, бог його знає! Тільки ледь він торкнувся дверей, як вона скочила, заридала і кинулась йому на шию. Чи повірите? я, стоячи за дверима, теж заплакав, тобто, знаєте, не те щоб заплакав, а так — дурниці!..

Штабс-капітан замовк.

- Так, зізнаюсь, сказав він потім, смикаючи за вуса, мені стало прикро, що ніколи ні одна жінка мене так не любила.
 - I чи довгим було їх щастя? спитав я.
- Так, вона нам призналась, що з того дня, як побачила Печоріна, він часто їй снився і що ні один чоловік не справляв на неї такого враження. Так, вони були щасливі!
- Як це нудно! вигукнув я мимоволі. Справді, я чекав трагічної розв'язки, і раптом так несподівано обманути мої надії!.. Та невже, продовжував я, батько не здогадався, що вона у вас у фортеці?
- Себто, здається, він підозрював. За кілька днів ми дізнались, що старик убитий. Ось як це трапилось...

Увага моя пробудилася знову.

- Треба вам сказати, що Казбич уявив, ніби Азамат з батьківської згоди украв у нього коня, принаймні я так міркую. От він раз і дочекався біля дороги, верст за три від аулу; старий повертався з даремних пошуків дочки; уздені його відстали, це було у сутінках, він задумливо їхав кроком, як враз Казбич, ніби кішка, вигулькнув з-за куща, стрибнув позад нього на коня, ударом кинджала звалив його додолу, схопив поводи і шукай вітер в полі; декотрі уздені все це бачили з гори; вони кинулись навздогін, та даремно.
- Він повернув собі втраченого коня і помстився, сказав я, щоб почути думку мого співбесідника.
 - Звичайно, по-їхньому, сказав штабс-капітан, він був цілком правий.

Мене мимоволі вразила здатність російської людини пристосовуватися до звичаїв тих народів, поміж якими їй трапляється жити; не знаю, варта осуду чи похвали ця властивість розуму, тільки вона доводить неймовірну його гнучкість і наявність того ясного здорового глузду, який прощає зло всюди, де бачить його необхідність або неможливість його знищення.

Тим часом чай було випито; давно запряжені коні замерзли на снігу; місяць поблід на заході і вже готовий був поринути в свої чорні хмари, що висіли на дальніх вершинах, ніби шматки розідраної завіси; ми вийшли із саклі. Всупереч передбаченням мого супутника, погода прояснилася і обіцяла нам тихий ранок; хороводи зірок чудовими узорами сплітались на далекому небосхилі і одна за одною гасли вслід за

тим, як блідий відблиск сходу розливався на темно-ліловому склепінні, поступово освітлюючи круті схили гір, укриті незайманими снігами. Праворуч і ліворуч чорніли похмурі, таємничі провалля, і тумани, клубочачись і звиваючись, як змії, сповзали туди зморшками сусідніх скель, немов відчуваючи і лякаючись наближення дня.

Все було тихо на небі і на землі, як у серці людини під час ранкової молитви; тільки зрідка набігав прохолодний вітер зі сходу, підіймаючи гриви коней, вкриті інеєм. Ми рушили у путь; п'ять худих кляч тягнули із зусиллям наші візки звивистою дорогою на Гуд-гору; ми пішки ішли позаду, підкладуючи камені під колеса, коли коні вибивались із сил; здавалось, дорога вела на небо, тому що, наскільки око могло розгледіти, вона все підіймалася і нарешті пропадала у хмарі, яка ще з вечора відпочивала на вершині Гуд-гори, мов коршун, що підстерігає здобич; сніг рипів під нашими ногами; повітря ставало таким розрідженим, що було боляче дихати; кров щохвилини приливала до голови, але разом з тим якесь відрадне відчуття розтеклося по всіх моїх жилах, і мені було чомусь весело, що я так високо над світом: почуття дитяче, не сперечаюсь, та, віддаляючись від умовностей суспільства і наближаючись до природи, ми мимоволі стаємо дітьми; все надбане відпадає від душі, і вона робиться знову такою, якою була колись і, можливо, буде коли-небудь іще. Той, кому траплялось, як мені, блукати безлюдними горами, і довго-довго вдивлятися у їх примхливі обриси, і жадібно ковтати животворне повітря, розлите в їх ущелинах, той, звичайно, зрозуміє моє бажання передати, розповісти, намалювати ці чарівні картини. От нарешті ми видерлись на Гудгору, зупинились і озирнулись: на ній висіла сіра хмара, і її холодний подих загрожував близькою бурею; але на сході все було таке ясне і золотаве, що ми, тобто я і штабскапітан, зовсім про неї забули... Так, і штабс-капітан: у простих серцях почуття краси і величі природи сильніше, живіше стократ, ніж у нас, захоплених оповідачах на словах і на папері.

- Ви, я думаю, звикли до цих чудових картин? сказав я йому.
- Так, і до свисту куль можна звикнути, тобто звикнути приховувати, як мимоволі б'ється серце.
 - Я чув навпаки, що для декотрих старих воїнів ця музика навіть приємна.
- Зрозуміло, якщо хочете, воно і приємно; тільки все ж тому, що серце б'ється сильніше. Подивіться, додав він, вказуючи на схід, що за край!

І дійсно, таку панораму навряд чи десь мені ще доведеться бачити: під нами лежала Койшаурська долина, перерізана Арагвою і другою річкою, як двома срібними нитками; голубуватий туман плив по ній, тікаючи у сусідні тіснини від теплих вранішніх променів; праворуч і ліворуч гребені гір, один вищий за інший, перетинались, тягнулись, вкриті снігами і чагарником; вдалині ті ж гори, але хоч би дві скелі схожі одна на іншу, — і всі ці сніги горіли рум'яним блиском так весело, так яскраво, що здається, тут би і залишився жити навіки; сонце ледь з'явилося з-за темносиньої гори, яку тільки звичне око могло б відрізнити від грозової хмари; та над сонцем була кривава смуга, на яку мій товариш звернув особливу увагу. "Я ж казав вам, — вигукнув він, — що сьогодні буде негода; треба поспішати, а то, чого доброго, вона

застане нас на Хрестовій. Рушайте!" — закричав він ямщикам.

Підклали ланцюги під колеса замість гальма, щоб вони не розкочувались, загнуздали коней і почали спускатися; праворуч був стрімчак, ліворуч таке провалля, що ціле сільце осетин, що жили на дні його, здавалось гніздом ластівки; я здригнувся, подумавши, що часто тут, глухої ночі, цією дорогою, де два візка не можуть роз'їхатися, який-небудь кур'єр раз десять на рік проїжджає, не вилазячи зі свого труського екіпажа. Один із наших візників був російський ярославський мужик, другий осетин: осетин вів корінного за вуздечку з усіма можливими пересторогами, випрягши завчасно бічних, — а наш безтурботний русак навіть не зліз з козел! Коли я йому натякнув, що він міг би подбати хоча б про мою валізу, за якою я зовсім не бажав би лазити в цю безодню, він відповів мені: "І, пане! Бог дасть, не гірше їх доїдемо: адже нам не вперше", — і він мав рацію: ми справді могли б не доїхати, одначе все-таки доїхали, і якби всі люди побільше міркували, то переконались би, що життя не варте того, щоб про нього так багато турбуватися...

Та, можливо, ви хочете знати закінчення історії Бели? По-перше, я пишу не повість, а дорожні нотатки; отже, не можу примусити штабс-капітана розповідати раніше, ніж він почав розповідати насправді. Тож почекайте або, якщо хочете, перегорніть кілька сторінок, тільки я вам цього не раджу, тому що переїзд через Хрестову гору (або, як називає її вчений Гамба, le Mont St.-Christophe) вартий вашої цікавості. Отже, ми спускались з Гуд-гори в Чортову долину... Ось романтична назва! Ви вже бачите гніздо злого духа між неприступними скелями,— зовсім даремно: назва Чортової долини пішла від слова "черта" (межа), а не "чорт", бо тут колись був кордон Грузії. Ця долина була завалена сніговими заметами, що досить яскраво нагадували Саратов, Тамбов та інші милі місця нашої вітчизни.

 Ось і Хрестова! — сказав мені штабс-капітан, коли ми з'їхали в Чортову долину, вказуючи на горб, вкритий пеленою снігу; на його вершині чорнів кам'яний хрест, і повз нього вела ледь-ледь помітна дорога, якою проїжджають лише тоді, коли бічна завалена снігом; наші візники заявили, що обвалів ще не було, і, зберігаючи коней, повезли нас навкруг. На повороті зустріли ми душ п'ять осетинів; вони запропонували нам свої послуги і, вчепившись за колеса, з криком почали тягнути і підтримувати наші візки. І справді, дорога небезпечна; праворуч висіли над нашими головами брили снігу, готові, здається, від першого пориву вітру обірватися в ущелину; вузька дорога частково була вкрита снігом, який в одних місцях провалювався під ногами, в інших перетворювався на лід від дії сонячних променів і нічних морозів, так що ми самі ледве просувались; коні падали; ліворуч зяяла глибока яруга, де котився потік, то ховаючись під крижаною корою, то з піною стрибаючи по чорному камінню. За дві години навряд чи змогли б обігнути Хрестову гору — дві версти за дві години! Тим часом хмари спустились, повалив град, сніг; вітер, вриваючись в ущелини, ревів, свистів, як Соловей-розбійник, і скоро кам'яний хрест зник у тумані, хвилі якого, густіші і тісніші одна за іншу, набігали зі сходу... До речі, про цей хрест існує дивна, але загальновизнана легенда, ніби його поставив імператор Петро І, проїжджаючи через

Кавказ; та, по-перше, Петро був лише в Дагестані, і, по-друге, на хресті написано великими літерами, що він встановлений за наказом п. Єрмолова, а саме 1824 року. Та легенда, не зважаючи на напис, так вкорінилась, що, справді, не знаєш, чому вірити, тим більше, що ми не звикли вірити написам.

Нам треба було спускатися ще верст зо п'ять обледенілими скелями і грузьким снігом, щоб дістатись до станції Кобі. Коні змучились, ми закацюбли; віхола гуділа сильніше і сильніше, ніби наша рідна, північна; тільки її дикі наспіви були сумнішими, тужливішими. "І ти, вигнанка, — думав я, — плачеш за своїми широкими, просторими степами! Там є де розправити холодні крила, а тут тобі душно і тісно, як орлу, що з криком б'ється об грати своєї залізної клітки".

— Погано, — сказав штабс-капітан, — подивіться, навкруг нічого не видно, лише туман та сніг; так і чекай, що зірвемося в провалля або загрузнемо, а там нижче, можливо, Байдара так розгулялася, що і не переїдеш. Ця вже мені Азія! що люди, що річки — ніяк не можна покладатися!

Візники з криком і лайкою шмагали коней, котрі фиркали, опирались і не бажали ні за що на світі зрушити з місця, не дивлячись на красномовність батогів.

- Ваше благородіє, сказав нарешті один, так ми нині до Кобі не доїдемо; чи не накажете, поки ще можливо, повернути ліворуч? Он там щось чорніє на косогорі певне, саклі: там завжди проїжджі зупиняються у негоду; вони кажуть, що проведуть, якщо дасте на горілку, додав він, вказуючи на осетина.
- Знаю, брате, знаю без тебе! сказав штабс-капітан, от уже бестії! раді придратися, щоб зірвати на горілку.
 - Зізнайтесь, одначе, сказав я, що без них нам було б гірше.
- Все так, все так, пробурмотів він, ці вже мені провідники! носом чують, де можна скористатися, ніби без них не можна знайти дорогу.

От ми звернули ліворуч і сяк-так, після багатьох клопотів, дістались до вбогого притулку, що складався з двох сакль, змурованих із плит і бруківки і обведених такою ж стіною; обірвані господарі прийняли нас гостинно. Пізніше я дізнався, що уряд їм платить і годує їх за умови, щоб вони приймали мандрівників, яких застала буря.

- Усе на краще! сказав я, сідаючи біля вогню, тепер ви мені доскажете вашу історію про Белу; я переконаний, що цим не закінчилось.
- А чому ж ви так впевнені? відповідав мені штабс-капітан, підморгуючи з хитрою посмішкою.
- Тому, що це порушує порядок: що незвичайно почалось, те повинне так само і закінчитися.
 - Адже ви вгадали...
 - Дуже радий.
- Добре вам радіти, а мені так, справді, сумно, як згадаю. Славна була дівчинка ця Бела! Я до неї нарешті так звик, як до дочки, і вона мене любила. Треба вам сказати, що у мене немає сім'ї: про батька й матір я вже років дванадцять не маю звістки, а запастись дружиною не здогадався раніше, так тепер вже, знаєте, і не личить; я і

радий був, що знайшов кого балувати. Вона, бувало, нам співає пісні або танцює лезгинку... А вже як танцювала! Бачив я наших губернських баришень, а раз був і в Москві в Шляхетному зібранні, років двадцять тому, — тільки куди їм! зовсім не те!.. Григорій Олександрович вбирав її, як лялечку, пестив і леліяв; і вона у нас так погарнішала, що диво; з обличчя і з рук зійшла засмага, рум'янець заграв на щоках... Така вже, бувало, весела, і все наді мною, витівниця, жартувала... Боже їй пробач!..

- А що було, коли ви її сповістили про смерть батька?
- Ми довго від неї це приховували, доки вона не звикла до свого становища; а коли сказали, так вона два дні поплакала, а потім забула.

Місяців чотири все йшло якнайкраще. Григорій Олександрович, я вже, здається, говорив, пристрасно любив полювання: бувало, так його в ліс і тягне за кабанами або козами, — а тут хоч би вийшов за вал фортеці. От, одначе, дивлюсь, він став знову замислюватись, ходити по кімнаті, заклавши руки назад; потім раз, не сказавши нікому, вирушив стріляти, — цілий ранок пропадав; раз і другий, все частіше і частіше... "Недобре, — подумав я, — певне, між ними чорна кішка пробігла!"

Одного ранку заходжу до них — як тепер перед очима: Бела сиділа на ліжку в чорному шовковому бешметі, бліденька, така сумна, що я злякався.

- А де Печорін? спитав я.
- На полюванні.
- Сьогодні пішов? вона мовчала, ніби їй важко було вимовити.
- Ні, ще вчора, нарешті сказала вона, тяжко зітхнувши.
- Чи не сталось з ним чогось?
- Я вчора цілий день думала, думала, відповіла вона крізь сльози, вигадувала різні нещастя: то здавалось мені, що його поранив дикий кабан, то чеченець потягнув у гори... А тепер мені вже здається, що він мене не любить.
- Справді, мила, ти гірше нічого не могла придумати! Вона заплакала, потім з гордістю підняла голову, стерла сльози і продовжувала:
- Якщо він мене не любить, то хто йому заважає відіслати мене додому? Я його не примушую. А якщо це так буде продовжуватися, то я сама піду: я не рабиня його я княжа донька!..

Я став її умовляти.

- Послухай, Бело, не може він вік сидіти тут, мов пришитий до твоєї спідниці: людина він молода, любить поганятися за дичиною, походить, та й прийде; а якщо ти будеш смутною, то швидше йому наскучиш.
- Правда, правда! відповіла вона, я буду весела. І зі сміхом схопила свій бубон, почала співати, танцювати і стрибати біля мене; тільки й це не було довгим; вона знову впала на постіль і закрила обличчя руками.

Що було мені з нею робити? Я, знаєте, ніколи з жінками не поводився; думав, думав, чим її втішити, і нічого не придумав; деякий час ми обоє мовчали... Найнеприємніше становище!

Нарешті я їй сказав: "Хочеш, підемо прогулятися на вал? погода гарна!" Це було у

вересні; і справді, день був чудовий, світлий і нежаркий; всі гори були видні як на долоні. Ми пішли, походили по валу фортеці вперед і назад, мовчки; нарешті вона сіла на дерен, і я сів біля неї. Ну, справді, згадати смішно: я бігав за нею, ніби якась нянька.

Фортеця наша стояла на високому місці, і краєвид був з валу прекрасний: з одного боку широка галявина, зрита кількома балками, закінчувалась лісом, який тягнувся до самого хребта гір; де-не-де на ній курились аули, ходили табуни; з іншого — бігла мілководна річка, і до неї тулився густий чагарник, що вкривав кременисті висоти, які з'єднувались з головним ланцюгом Кавказу. Ми сиділи на розі бастіону, так що в обидва боки могли бачити все. От дивлюсь: із лісу виїжджає хтось на сірому коні, все ближче і ближче, і, нарешті, зупинився по ту сторону річки, сажнів за сто від нас, і почав кружляти свого коня мов скажений. Що за притча!..

— Подивись-но, Бело, — сказав я, — у тебе очі молоді, що це за джигіт: кого це він приїхав тішити?..

Вона глянула і скрикнула:

- Це Казбич!
- Ах він розбійник! сміятися, чи що, приїхав над нами? Вглядуюсь: справді Казбич: його смаглява морда, обірваний, брудний як завжди.
- Це кінь мого батька, сказала Бела, схопивши мене за руку; вона тремтіла, як лист, і очі її блищали. "Ага! подумав я, і в тобі, душенько, не мовчить розбійницька кров!"
- Підійди-но сюди, сказав я вартовому, оглянь рушницю та зсади мені цього молодця, одержиш карбованець сріблом.
 - Слухаю, ваше високоблагородіє: тільки він не стоїть на місці...
 - Накажи! сказав я, сміючись...
- Гей, шановний! закричав вартовий, махаючи йому рукою, почекай трохи, чого ти крутишся, мов дзиґа?

Казбич і справді зупинився і почав прислухатися: певне, думав, що з ним заводять переговори, — як не так!.. Мій гренадер приклався... бац!.. мимо, — тільки-но порох на полиці спалахнув, Казбич штовхнув коня, і той стрибнув убік. Казбич став на стременах, крикнув щось по-своєму, погрозив нагайкою — і зник.

- Як тобі не соромно! сказав я вартовому.
- Ваше високоблагородіє! Вмирати поїхав, відповів він, такий проклятий народ, зразу не уб'єш.

За чверть години Печорін повернувся з полювання; Бела кинулась йому на шию, і ні одної скарги, ні одного докора за довгу відсутність... Навіть я на нього розсердився.

— Змилуйтесь, — говорив я, — адже щойно тут за річкою був Казбич, і ми по ньому стріляли; чи довго вам на нього наткнутися? Ці горці народ мстивий: ви думаєте, він не здогадується, що ви почасти допомогли Азамату? А я б'юсь об заклад, що нині він впізнав Белу. Я знаю, що рік тому вона йому дуже подобалась, — він мені сам казав, — і якби надіявся зібрати чималий калим, то, певне, посватався б...

Тут Печорін задумався. "Так, — відповів він, — треба бути обережнішими... Бело, з

цього дня ти не повинна більше ходити на кріпосний вал".

Ввечері я мав з ним довге з'ясування: мені було прикро, що він перемінився до цієї бідної дівчинки; крім того, що він половину дня проводив на полюванні, його відношення стало холодним, пестив він її рідко, і вона помітно почала сохнути, личко її витягнулось, великі очі потьмяніли. Бувало, спитаєш її: "Чому ти зітхнула, Бело? ти печальна?" — "Ні!" — "Тобі чого-небудь хочеться?" — "Ні!" — "Ти сумуєш за рідними?" — "У мене немає рідних". Траплялось за цілий день, крім "так" та "ні", від неї нічого не доб'єшся.

От про це я і став йому говорити. "Послухайте, Максиме Максимовичу, — відповів він, — у мене нещасний характер: чи то виховання зробило мене таким, чи то бог мене так створив, не знаю; знаю тільки те, що, приносячи нещастя іншим, я і сам не менш нещасний; зрозуміло, це їм погана втіха — тільки справа в тому, що це саме так. З перших днів моєї молодості, з тої хвилини, коли я вийшов з-під опіки рідних, я став насолоджуватися шалено усіма втіхами, які можна дістати за гроші, і, зрозуміло, втіхи ці мені спротивіли. Потім кинувся я у великий світ, і скоро він мені також набрид; закохувався у світських красунь і мене любили, — та їх любов лише дратувала мою уяву і самолюбство, а серце лишалось порожнім... Я став читати, навчатися — науки також набридли; я бачив, що ні слава, ні щастя від них не залежать ніскільки, тому що найщасливіші люди — невігласи, а слава — удача, і щоб добитися її, потрібно тільки бути спритним. Тоді мені стало нудно... Невдовзі перевели мене на Кавказ: це найщасливіший час у моєму житті. Я сподівався, що нудьга не живе під чеченськими кулями, — даремно: через місяць я так звик до їх дзижчання і до близькості смерті, що, справді, звертав більше уваги на комарів, — і мені стало ще нудніше, тому що я втратив майже останню надію. Коли я побачив Белу в своєму домі, коли вперше, тримаючи її на колінах, цілував її чорні кучері, я, дурень, подумав, що вона — ангел, посланий мені співчутливою долею... Я знову помилився: любов дикунки ненабагато краща за кохання знатної пані; неосвіченість і щиросердність однієї так само набридають, як і кокетство іншої. Якщо хочете знати, я її ще люблю, я їй вдячний за декілька хвилин досить солодких, я за неї віддам життя, — тільки мені з нею нудно. Дурень я чи злодій, не знаю; але і те правда, що я також заслуговую на співчуття, можливо, більше, ніж вона: моя душа зіпсована світом, уява неспокійна, серце ненаситне; мені всього мало: до печалі я звикаю так само легко, як до насолоди, і життя моє стає дедалі порожнішим; мені лишився один засіб: мандрувати. Як тільки буде можливо, відправлюсь - тільки не в Європу, не дай боже! — поїду в Америку, в Аравію, в Індію, — може, вмру де-небудь на дорозі. Принаймні, я переконаний, що ця остання втіха не скоро вичерпається з допомогою бур і поганих доріг". Так він говорив довго, і його слова врізались мені у пам'ять, тому що вперше я чув такі речі від двадцятип'ятирічної людини, і, бог дасть, востанне... Що за диво! Скажіть-но, будь ласка, — продовжував штабс-капітан, звертаючись до мене, — ви от, здається, бували в столиці, і недавно: невже тамтешня молодь вся така?

Я відповів, що багато ε людей, які говорять те ж саме; що ε , напевне, і такі, які

кажуть правду; що, втім, розчарування, як і всі моди, почавшись з вищих верств суспільства, спустилось до нижчих, які його доношують, і що зараз ті, хто більш за всіх насправді нудьгують, намагаються приховати це нещастя, як ваду. Штабс-капітан не зрозумів цих тонкощів, похитав головою і посміхнувся лукаво:

- А все, либонь, французи завели моду нудьгувати?
- Ні, англійці.
- А-га, ось воно як!.. відповів він, таж вони завжди були відверті п'яниці!

Я мимоволі згадав одну московську пані, яка стверджувала, що Байрон був ніким іншим, як п'яницею. Втім, зауваження штабс-капітана можна було вибачити: щоб утриматись від вина, він, звичайно, старався запевнити себе, що всі нещастя у світі відбуваються від п'янства.

Тим часом він продовжував свою розповідь таким чином:

— Казбич більше не з'являвся. Тільки не знаю чому, я не міг вибити з голови думку, що він приїжджав недарма і вигадує щось недобре.

От раз умовляє мене Печорін їхати з ним на кабана; я довго відпекувався: ну, що мені було за диво кабан! Одначе він затягнув-таки мене з собою. Ми взяли душ п'ять солдат і поїхали рано-вранці. До десятої години шастали очеретами та лісом, — нема звіра. "Гей, чи не вернутися? — казав я, — навіщо упиратися? Такий вже, певне, видався нещасливий день!" Тільки Григорій Олександрович, незважаючи на спеку і втому, не бажав повертатись без здобичі, така вже була людина: що задумає, подавай; видно, змалечку був мамусею розбещений... Нарешті опівдні відшукали проклятого кабана: паф! паф!.. та де там: втік в очерети... такий вже був нещасливий день! От ми, відпочивши трохи, рушили додому.

Ми їхали поруч, мовчки, відпустивши поводи, і були вже майже біля фортеці: лише чагарник закривав її від нас. Зненацька постріл... Ми поглянули один на одного: нас вразила однакова підозра... Прожогом поскакали ми на постріл,— дивимося: на валу солдати зібрались в гурт і вказують у поле, а там летить стрімголов вершник і тримає щось біле на сідлі. Григорій Олександрович вискнув не гірше за будь-якого чеченця; рушницю із чохла— і туди; я за ним.

На щастя, через невдале полювання наші коні не були змучені: вони рвались з-під сідла, і з кожною миттю ми були все ближче і ближче... І нарешті я впізнав Казбича, тільки не міг розібрати, що таке він тримав перед собою. Я тоді порівнявся з Печоріним і кричу йому: "Це Казбич!.." Він глянув на мене, кивнув головою і вдарив коня нагайкою.

От нарешті ми були вже від нього на постріл рушниці; чи то змучений був у Казбича кінь, чи гірший за наших, тільки, незважаючи на всі його намагання, він не дуже посувався вперед. Я думаю, в цю хвилину він згадав свого Карагеза...

Дивлюсь: Печорін на скаку приклався до рушниці... "Не стріляйте! - кричу я йому, — бережіть заряд; ми і так його доженемо". Ця вже мені молодь! Завжди недоречно гарячкує... Та постріл пролунав, і куля перебила задню ногу коня; він згарячу зробив ще стрибків з десять, спіткнувся і впав навколішки. Казбич зіскочив, і тоді ми

побачили, що він тримав на руках своїх жінку, закутану чадрою... Це була Бела... бідна Бела! Він щось нам закричав по-своєму і заніс над нею кинджал... Зволікати було нічого: я вистрелив, в свою чергу, навмання; певне, куля влучила йому в плече, тому що враз він опустив руку... Коли дим розсіявся, на землі лежав поранений кінь і біля нього Бела; а Казбич, кинувши рушницю, чагарниками, ніби кішка, дряпався на стрімчак; хотілось мені його зняти звідти — та не було готового заряду! Ми скочили з коней і кинулись до Бели. Бідолашна, вона лежала непорушно, і кров лилась із рани струмком... Такий злодій: хоч би в серце вдарив — ну, так тому й бути, відразу б все закінчив, а то в спину... найпідступніший удар! Вона була без пам'яті. Ми роздерли чадру і перев'язали рану якомога тугіше; даремно Печорін цілував її холодні губи — ніщо не могло привести її до свідомості.

Печорін сів верхи; я підняв її з землі і сяк-так посадив до нього на сідло; він охопив її рукою, і ми поїхали назад. Після декількох хвилин мовчання Григорій Олександрович сказав мені: "Послухайте, Максиме Максимовичу, ми так її не довезем живою". — "Правда", — сказав я, і ми пустили коней навскач. Біля воріт фортеці на нас чекав натовп; обережно перенесли ми поранену до Печоріна і послали за лікарем. Він хоч і був п'яним, та прийшов: оглянув рану і заявив, що вона більше дня не проживе; тільки він помилився...

- Одужала? спитав я у штабс-капітана, схопивши його за руку і мимоволі радіючи.
 - Ні, відповів він, а помилився лікар у тому, що вона ще два дні прожила.
 - Та поясніть мені, яким чином її викрав Казбич?
- А ось як: незважаючи на заборону Печоріна, вона вийшла із фортеці до річки. Було, знаєте, дуже спекотне; вона сіла на камінь і опустила ноги у воду. От Казбич підкрався ухопив її, затиснув рот і потягнув у кущі, а там скочив на коня і навтіки! Вона тим часом встигла закричати; вартові сполошились, вистрілили, та мимо, а ми тут і наспіли.
 - Та навіщо Казбич хотів її викрасти?
- Змилуйтесь! Таж ці черкеси відомі злодії: що погано лежить, не можуть не потягнути; інше й не потрібне, а все вкраде... прошу їх вже за це вибачити! Та вона йому давно-таки й подобалась.
 - I Бела вмерла?
- Вмерла; тільки довго мучилась, і ми вже з нею змучились добряче. Біля десятої вечора вона прийшла до тями; ми сиділи біля постелі; тільки-но вона відкрила очі, почала кликати Печоріна. "Я тут, поруч тебе, моя джанечко (тобто, по-нашому, душечко)", відповів він, взявши її за руку. "Я умру!" сказала вона. Ми почали її втішати, казали, що лікар обіцяв її неодмінно вилікувати; вона похитала головою і відвернулась до стіни: їй не хотілось вмирати!..

Вночі вона почала марити; голова її горіла, по всьому тілу інколи пробігав дрож лихоманки; вона говорила незв'язно про батька, брата: їй хотілось в гори, додому... Потім вона також говорила про Печоріна, давала йому різні ніжні назви або докоряла за те, що він розлюбив свою джанечку...

Він слухав її мовчки, впустивши голову на руки; та тільки я за весь час не помітив жодної сльози на його віях: чи справді він не міг плакати, чи володів собою — не знаю; що ж до мене, то я нічого жалібнішого не бачив.

На ранок маячня припинилась; з годину вона лежала непорушна, бліда і така слабка, що ледве можна було помітити, що вона дихає; потім їй стало краще, і вона почала говорити, тільки як ви думаєте, про що?.. Адже така думка прийде тільки вмираючому!.. Почала сумувати, що вона не християнка, і що на тому світі душа її ніколи не зустрінеться з душею Григорія Олександровича, і що інша жінка буде в раю його подругою. Мені спало на думку охрестити її перед смертю; я їй це запропонував; вона подивилась на мене нерішуче, і довго не могла слова вимовити; нарешті сказала, що вона вмре у тій вірі, в якій народилась. Так пройшов цілий день. Як вона змінилась за цей день! бліді щоки запали, очі зробились великі-великі, губи горіли. Вона відчувала внутрішній жар, ніби в грудях у неї лежало розпечене залізо.

Настала друга ніч; ми не змикали очей, не відходили від її постелі. Вона жахливо мучилась, стогнала, і тільки-но біль починав стихати, вона старалась завірити Григорія Олександровича, що їй краще, умовляла його іти спати, цілувала його руку, не випускаючи з своїх. Перед ранком вона стала відчувати тугу смерті, почала скидатися, збила перев'язку, і кров потекла знову. Коли перев'язали рану, вона на хвилину заспокоїлась і почала просити Печоріна, щоб він її поцілував. Він став навколішки біля ліжка, підняв трохи її голову з подушки і притиснув свої губи до її холодних губ; вона міцно обвила його шию тремтячими руками, ніби в цьому поцілунку хотіла передати йому свою душу... Ні, вона добре зробила, що вмерла; ну, що б з нею сталось, якби Григорій Олександрович її покинув? А це б трапилось, рано чи пізно...

Половину наступного дня вона була тиха, мовчазна і покірна, як не мучив її наш лікар припарками та мікстурою. "Змилуйтесь! — говорив я йому, — адже ви самі сказали, що вона вмре неодмінно, так навіщо тут всі ваші препарати?" — "Все-таки краще, Максиме Максимовичу, — відповідав він, — щоб совість була спокійна". Оце так совість!

Після полудня вона почала знемагати від спраги. Ми відкрили вікна — та надворі було спекотніше, ніж в кімнаті; поклали біля ліжка льоду — ніщо не допомагало. Я знав, що ця нестерпна спрага — ознака наближення кінця, і сказав про це Печоріну. "Води, води!.." — говорила вона хрипким голосом, піднімаючись на постелі.

Він зробився блідий, як полотно, схопив склянку, налив і подав їй. Я закрив очі руками і став читати молитву, не пам'ятаю яку... Так, батечку, бачив я багато, як люди вмирають в госпіталях і на полі бою, тільки це все не те, зовсім не те!.. А ще, зізнатися, мене ось що засмучує: вона перед смертю ні разу не згадала про мене; а, здається, я її любив як батько... ну, та бог їй пробачить!.. І правду кажучи, що я таке, щоб про мене згадувати перед смертю?..

Тільки-но вона випила води, як їй стало легше, а хвилини за три вона померла. Приклали дзеркало до вуст — чисто!.. Я вивів Печоріна геть з кімнати, і ми пішли на кріпосний вал; довго ми ходили вперед і назад поруч, не кажучи ні слова, заклавши руки за спину. Його обличчя не виражало нічого особливого, і мені стало прикро: я б на його місці вмер від горя. Нарешті він сів на землю, в затінку, і почав щось креслити палицею на піску. Я, знаєте, більше для порядку, хотів втішити його, почав говорити; він підняв голову і засміявся... В мене мороз пробіг по шкірі від цього сміху... Я пішов замовляти труну.

Якщо зізнатися, я зайнявся цим почасти для розваги. У мене був шматок термалами, я оббив нею труну і прикрасив її черкеськими срібними галунами, яких Григорій Олександрович накупив для неї ж.

На другий день рано вранці ми її поховали за фортецею, край річки, біля того місця, де вона останній раз сиділа; навкруг її могилки тепер розрослись кущі білої акації і бузини. Я хотів був поставити хрест, та, знаєте, незручно: все-таки вона була не християнка...

- А що Печорін? спитав я.
- Печорін був довго хворий, схуд, бідолашний; тільки ніколи з того часу ми не говорили про Белу: я бачив, що це йому буде неприємно, то навіщо ж? Місяців за три його призначили в є.....й полк, і він поїхав у Грузію. З того часу ми не зустрічались, та, пригадую, хтось недавно мені казав, що він повернувся в Росію, але в наказах по корпусу не було. Втім, до нашого брата звістки пізно доходять.

Тут він розвів довгу дисертацію про те, як неприємно отримувати новини роком пізніше— імовірно, для того, щоб притлумити сумні спомини.

Я не перебивав його і не слухав.

За годину з'явилась можливість їхати; заметіль стихла, небо прояснилося, і ми рушили. Дорогою мимоволі я знову завів розмову про Белу і про Печоріна. — А чи не чули ви, що сталося з Казбичем? — спитав я.

— З Казбичем? Справді, не знаю... Чув я, що на правому фланзі у шапсугів є якийсь Казбич, сміливець, що в червоному бешметі роз'їжджає кроком під нашими пострілами і найчемніше вклоняється, коли куля продзижчить близько; та навряд чи це той самий!..

В Кобі ми розпрощались з Максимом Максимовичем; я поїхав на поштових, а він, маючи важкий вантаж, не міг зробити так само. Ми не сподівалися ніколи більше зустрітися, одначе зустрілись, і, якщо хочете, я розкажу: це ціла історія... Зізнайтесь же, одначе, що Максим Максимович — людина, яка заслуговує на повагу?.. Якщо ви зізнаєтесь у цьому, я буду повністю винагороджений за свою, можливо, занадто довгу розповідь.

2

МАКСИМ МАКСИМОВИЧ

Розпрощавшись з Максимом Максимовичем, я хутко проскакав Терською і Дар'яльською ущелинами, снідав у Казбеці, пив чай у Ларсі, а на вечерю встиг у Владикавказі. Звільню вас від опису гір, від вигуків, котрі нічого не виражають, від картин, котрі нічого не зображають, особливо для тих людей, хто там не був, і від

статистичних зауважень, яких ніхто і читати не буде.

Я зупинився у готелю, де зупиняються всі переїжджі і де, між іншим, нікому наказати засмажити фазана і зварити борщу, бо три інваліди, котрим він доручений, такі дурні або такі п'яні, що від них ніякої користі.

Мені сказали, що я повинен прожити тут ще три дні, бо "оказія" з Катеринограда ще не прийшла і, отже, вирушити назад не може. Що за оказія!.. та поганий каламбур не втіха для російської людини, і я, для розваги, здумав записувати розповідь Максима Максимовича про Белу, не сподіваючись, що вона буде першою ланкою довгого ланцюга повістей; бачите, як іноді незначний випадок має жорстокі наслідки!.. Та ви, можливо, не знаєте, що таке "оказія"? Це — прикриття, що складається з напівроти піхоти і гармати, з якими ходять обози через Кабарду із Владикавказа у Катериноград.

Перший день я провів дуже нудно; на другий рано вранці в'їжджає на двір візок... А! Максиме Максимовичу!.. Ми зустрілись як старі приятелі. Я запропонував йому свою кімнату. Він не церемонився, навіть штурхнув мене у плече і скривив рот подобою посмішки. Такий дивак!..

Максим Максимович мав глибокі знання у кухарському мистецтві: він на диво добре засмажив фазана, вдало полив його розсолом з огірків, і я повинен зізнатися, що без нього прийшлось би лишитися на сухоїдінні. Пляшка кахетинського допомогла нам забути про скромну кількість страв, котрих було всього одна, і, закуривши люльки, ми всілися: я біля вікна, він біля затопленої печі, тому що день був сирий і холодний. Ми мовчали. Про що було нам говорити?.. Він вже розповів мені про себе все, що було цікавого, а мені не було чого розповідати. Я дивився у вікно. Безліч низеньких хатинок, розкиданих вздовж Терека, що розливається ширше і ширше, виднілись з-за дерев, а далі зубчатою стіною синіли гори, і з-поміж них виглядав Казбек у своїй білій кардинальській шапці. Я з ними попрощався в думках: мені стало їх жаль...

Так сиділи ми довго. Сонце ховалось за холодні вершини, і білуватий туман почав розповзатися в долинах, коли на вулиці задзвенів дорожній дзвіночок і пролунали крики візників. Кілька візків з брудними вірменами в'їхало у двір готелю і за ними порожня коляска; її легкий хід, зручна будова і хвацький вигляд мали якийсь закордонний відбиток. За нею йшов чоловік з великими вусами, у венгерці, досить добре, як для лакея, одягнений; у його званні неможливо було помилитися, бачачи замашки, з якими він вибивав попіл з люльки і покрикував на ямщика. Він явно був балуваний слуга лінивого барина — щось на зразок російського фігаро.

— Скажи-но, люб'язний, — закричав я йому у вікно, — що це — оказія прийшла, чи що?

Він глянув досить зухвало, поправив краватку і відвернувся; вірменин, що йшов з ним поруч, посміхаючись, відповів за нього, що справді прийшла оказія і завтра вранці рушить назад.

— Слава богу! — сказав Максим Максимович, що підійшов до вікна в цей час. Яка чудова коляска! — додав він, — певне, якийсь чиновник їде з ревізією до Тифлісу. Не знає, видно, наших гірок! Ні, жартуєш, люб'язний; вони розтрясуть хоч і англійську!

— А хто б це міг бути — ходімо дізнатися...

Ми вийшли в коридор. В кінці коридору були відчинені двері у бічну кімнату. Лакей з візником перетаскували до неї валізи.

- Слухай-но, брате, спитав у нього штабс-капітан, чия це чудова коляска?.. га?.. Прекрасна коляска!.. Лакей, не обертаючись, бурмотів щось про себе, розв'язуючи валізу. Максим Максимович розсердився; він торкнув неввічливого за плече і сказав : Я тобі кажу, люб'язний...
 - Чия коляска?.. мого пана...
 - A хто твій пан?
 - Печорін...
- Що ти? що ти? Печорін?.. Ох, боже мій!.. та чи не служив він на Кавказі?..— вигукнув Максим Максимович, смикнувши мене за рукав. В очах у нього блиснула радість.
 - Служив, здається, та я у нього недавно.
- Ну так!.. Так!.. Григорій Олександрович?.. Адже так його зовуть?.. Ми з твоїм паном були приятелями, додав він, вдаривши дружньо у плече лакея, так що змусив його похитнутися...
 - Дозвольте, добродію; ви мені заважаєте, сказав той, насупившись.
- Який ти, брате!.. Та чи знаєш? ми з твоїм паном були щирими друзями, жили разом... Та де ж він сам подівся?..

Слуга заявив, що Печорін залишився вечеряти і ночувати у полковника Н...

— Та чи не зайде він ввечері сюди? — сказав Максим Максимович, — або ти, люб'язний, чи не підеш до нього за чим-небудь?.. Якщо підеш, то скажи, що тут Максим Максимович; так і скажи... він вже знає... Я тобі дам восьмигривенний на горілку...

Лакей зробив презирливу міну, чуючи таку скромну обіцянку, та все ж завірив Максима Максимовича, що він виконає його доручення.

— Таж зразу прибіжить!.. — сказав мені Максим Максимович з торжествуючим виглядом, — піду за ворота його дожидатися... Ех! жаль, що я не знайомий з Н...

Максим Максимович сів за ворітьми на лаву, а я пішов до своєї кімнати. Зізнаюсь, я також з деяким нетерпінням чекав появи цього Печоріна; хоч з розповіді штабс-капітана я склав собі про нього не дуже вигідне враження, одначе деякі риси його характеру здались мені незвичайними. За годину інвалід приніс киплячий самовар і чайник.

- Максиме Максимовичу, чи не хочете чаю? закричав я йому у вікно.
- Дякую вам; щось не хочеться.
- Гей, випийте! Дивіться, адже вже пізно, холодно.
- Нічого; дякую...
- Ну, як хочете! Я почав пити сам; хвилин за десять заходить мій старий:
- А ви маєте рацію: все ж краще випити чаю, та я все чекав... Давно вже його слуга до нього пішов, та, певне, щось затримало.

Він похапцем висьорбав чашку, відмовився від другої і знову пішов за ворота у якомусь неспокої: було видно, що старого засмучувала недбалість Печоріна, і тим більше, що він мені недавно говорив про їхню дружбу і ще годину тому був переконаний, що той прибіжить, як тільки почує його ім'я.

Вже було пізно і темно, коли я знову відчинив вікно і став кликати Максима Максимовича, кажучи, що пора спати; він щось пробурмотів крізь зуби; я повторив запрошення, — він нічого не відповів.

Я ліг на диван, загорнувшись у шинель і залишивши свічку на лежанці, швидко задрімав і проспав би спокійно, якби, вже дуже пізно, Максим Максимович, зайшовши у кімнату, не розбудив мене. Він кинув люльку на стіл, став ходити по кімнаті, копирсати у печі, нарешті ліг, та довго кашляв, спльовував, крутився...

- Чи не блощиці вас кусають? запитав я.
- Так, блощиці... відповів він, тяжко зітхнувши.

Наступного дня вранці я прокинувся рано; та Максим Максимович випередив мене. Я знайшов його на лавці біля воріт. "Мені треба сходити до коменданта, — сказав він, — тож, будь ласка, якщо Печорін приїде, пошліть по мене..."

Я обіцяв. Він побіг, ніби його ноги отримали знову юнацьку силу і гнучкість.

Ранок був прохолодний, та прекрасний. Золоті хмари громадились на горах, ніби новий ряд повітряних гір; перед ворітьми розкинувся широкий майдан; за ним кипів людом базар, тому що була неділя; босі хлопчаки-осетини, несучи за плечима торби із сотовим медом, крутилися навколо мене; я їх прогнав: мені було не до них, я починав поділяти турботу доброго штабс-капітана.

Не пройшло й десяти хвилин, як на краю майдану з'явився той, кого ми чекали. Він ішов з полковником Н..., який, довівши його до готелю, попрощався з ним і попрямував до фортеці. Я негайно послав інваліда за Максимом Максимовичем.

Назустріч Печоріну вийшов його лакей і доповів, що зараз почнуть запрягати, подав йому ящик із сигарами і, одержавши кілька розпоряджень, пішов поратися. Його пан, закуривши сигару, позіхнув зо два рази і сів на лаву по інший бік від воріт. Тепер я повинен намалювати його портрет.

Він був середнього зросту; стрункий, тонкий стан його і широкі плечі доводили міцну статуру, здатність витримувати всі труднощі кочового життя і зміни кліматів, не переможену ні розпустою столичного життя, ні душевними бурями; запорошений оксамитовий сюртучок його, застебнутий лише на два нижніх ґудзики, дозволяв розгледіти сліпучо-чисту білизну, що викривала звички порядної людини; його забруднені рукавички здавались навмисне зшитими по його маленькій аристократичній руці, і коли він зняв одну рукавичку, то я був здивований худорлявістю його блідих пальців. Його хода була недбала і лінива, та я помітив, що він не розмахував руками — вірна ознака деякої потаємності характеру. Втім, це мої власні зауваження, що ґрунтуються на моїх же спостереженнях, і я зовсім не хочу вас примусити сліпо вірити їм. Коли він опустився на лавку, то прямий стан його зігнувся, ніби у нього в спині не було жодної кісточки; положення всього його тіла зобразило

якусь нервову кволість; він сидів, як сидить Бальзакова тридцятирічна кокетка на своїх пухових кріслах, стомившись після балу. З першого погляду на його обличчя я не дав би йому більше двадцяти трьох років, хоча потім я ладен був дати йому тридцять. В його посмішці було щось дитяче. Його шкіра мала якусь жіночу ніжність; біляве й кучеряве від природи волосся так живописно окреслювало його бліде, благородне чоло, на якому, тільки після довгого спостереження, можна було помітити сліди зморщок, що перетинались і, певне, позначались значно виразніше в хвилини гніву або душевного неспокою. Незважаючи на світлий колір його волосся, його вуса й брови були чорними — ознака породи у людини, так, як чорна грива і чорний хвіст у білого коня. Щоб закінчити портрет, я скажу, що ніс він мав трохи кирпатий, сліпучо-білі зуби і карі очі; про очі я повинен сказати ще кілька слів. По-перше, вони не сміялись, коли він сміявся! Вам не траплялось помічати таку дивну особливість у деяких людей?.. Це ознака — або злої вдачі, або глибокого постійного суму. З-під напівприкритих вій вони сяяли якимось фосфоричним блиском, якщо можна так висловитись. То не було відбитком душевного жару або уяви, що розбурхалася: то був блиск, подібний до блиску гладкої сталі, сліпучий, але холодний; погляд його — недовгий, але проникливий і тяжкий, залишав по собі неприємне враження нескромного запитання і міг би здатися зухвалим, якби не був таким байдужим і спокійним. Всі ці зауваження прийшли мені в голову, можливо, лише тому, що я знав деякі подробиці його життя, і, можливо, на іншого його вигляд справив би зовсім інше враження; але оскільки ви про нього не почуєте ні від кого, крім мене, то мимоволі мусите задовольнитися цим зображенням. Скажу на останок, що він взагалі був зовсім непоганим і мав одне з тих оригінальних облич, які особливо подобаються світським жінкам.

Коні були вже запряжені; дзвіночок часом дзвенів під дугою, і лакей вже двічі підходив до Печоріна з повідомленням, що все готове, а Максим Максимович ще не з'явився. На щастя, Печорін поринув у задуму, дивлячись на сині зубці Кавказу, і, здається, зовсім не поспішав у дорогу. Я підійшов до нього.

- Якщо ви захочете ще трохи почекати, сказав я, то матимете задоволення побачитися зі старим приятелем...
 - Ох, справді! швидко відповів він, мені вчора говорили: та де ж він? —

Я озирнувся на майдан і побачив Максима Максимовича, що біг чимдуж... Через кілька хвилин він вже був біля нас; він ледве міг дихати; піт струмками котився з його обличчя; мокрі пасма сивого волосся, вибившись з-під шапки, приклеїлись йому до чола; коліна його тремтіли... він хотів кинутися Печоріну на шию, та той досить холодно, хоч і з привітною посмішкою, простягнув йому руку. Штабс-капітан на мить остовпів, та потім жадібно схопив його руку обома руками: він ще не міг говорити.

- Дуже радий, дорогий Максиме Максимовичу! Ну, як ви поживаєте? сказав Печорін.
- А... ти?.. а ви?.. пробурмотів зі слізьми на очах старий... скільки літ... скільки днів... та куди ж це?
 - Їду в Персію і далі...

- Невже зараз?.. Та зачекайте, дорогенький!.. Невже зараз розстанемося?.. Такдовго не бачились...
 - Мені пора, Максиме Максимовичу, була відповідь.
- Боже мій, боже мій! та куди так поспішаєте?.. Мені стільки хотілось би вам сказати... стільки розпитати... Ну що? у відставці?.. як?.. що поробляли?..
 - Нудьгував! відповів Печорін, посміхаючись...
- А пам'ятаєте наше життя-буття у фортеці? Славні місця для полювання!.. Адже ви мали пристрасть постріляти... А Бела?..

Печорін ледь помітно зблід і відвернувся...

— Так, пам'ятаю! — сказав він, відразу навмисне позіхнувши...

Максим Максимович став умовляти його залишитися з ним ще години зо дві.

- Ми добре пообідаємо, казав він, у мене є два фазани; а кахетинське тут прекрасне... зрозуміло, не те, що в Грузії, одначе кращого гатунку... Ми поговоримо... ви мені розкажете про своє життя в Петербурзі... Га?..
- Далебі, мені нічого розказувати, дорогий Максиме Максимовичу... Одначе прощавайте, мені пора... я поспішаю... Дякую, що не забули... додав він, взявши його за руку.

Старий насупив брови... Він був сумний і сердитий, хоч намагався приховати це.

- Забути! пробурчав він, я-то не забув нічого… Ну, та бог з вами!.. Не так я думав з вами зустрітися…
- Ну досить, досить! сказав Печорін, обійнявши його товариськи, невже я не той же?.. Що робити?.. всякому своя дорога... Чи доведеться ще зустрітися, бог знає!.. Кажучи це, він вже сидів у колясці, і ямщик вже почав підбирати віжки.
- Чекай, чекай! закричав раптом Максим Максимович, вхопившись за дверцята коляски, мало не забув... У мене лишились ваші папери, Григоріє Олександровичу... я їх таскаю за собою... думав знайти вас у Грузії, та от де бог дав побачитись... Що мені з ними робити?..
 - Що хочете! відповів Печорін. Прощавайте...
 - Так ви в Персію?.. а коли повернетесь?.. кричав услід Максим Максимович...

Коляска була вже далеко; та Печорін зробив знак рукою, який можна було перекласти так: навряд! та й навіщо?..

Давно вже не було чутно ні дзвіночка, ні стука коліс по крем'янистій дорозі, а бідний старий ще стояв на тому ж місці в глибокій задумі.

— Так, — сказав він нарешті, намагаючись здаватись байдужим, хоч сльози досади часом блищали на його віях, — звичайно, ми були приятелями, — ну, та що приятелі в наш час!.. Що йому в мені? Я не багатий, не чиновний, та й роками йому зовсім не пара... Бач, яким він франтом зробився, як побував знову у Петербурзі... Що за коляска!.. скільки поклажі!.. і лакей такий гордий!.. — Ці слова були сказані з іронічною посмішкою. — Скажіть, — продовжував він, звертаючись до мене, — ну що ви про це думаєте?.. ну, який біс несе його тепер до Персії?.. Смішно, їй-богу, смішно!.. Та я завжди знав, що він легковажна людина, на яку не можна покладатися... А, справді,

жаль, що він погано кінчить... та й не могло бути інакше!.. Я завжди казав, що не буде пуття з того, хто забуває старих друзів!.. — Тут він відвернувся, щоб приховати своє хвилювання, і пішов ходити двором навколо свого візка, показуючи, ніби оглядає колеса, тоді як очі його щохвилини набрякали слізьми.

- Максиме Максимовичу, сказав я, підійшовши до нього, а що то за папери вам залишив Печорін?
 - А бог його знає! якісь нотатки...
 - Що ви з ними зробите?
 - Що? а звелю наробити патронів.
 - Віддайте їх краще мені.

Він здивовано глянув на мене, пробурмотів щось крізь зуби і почав ритися у валізі; ось він дістав один зошит і кинув його з презирством на землю; потім другий, третій і десятий зазнали тієї ж долі: в його досаді було щось дитяче; мені стало смішно і жалісно...

- Ось вони всі, сказав він, поздоровляю вас зі знахідкою...
- I я можу робити з ними все, що хочу?
- Хоч в газетах друкуйте. Яке мені діло?.. Що, я хіба друг йому якийсь?.. або родич?.. Правда, ми жили довго під одним дахом... Та з ким я тільки не жив?..

Я схопив папери і поскоріше відніс їх, боячись, щоб штабс-капітан не розкаявся. Незабаром прийшли сповістити нас, що за годину оказія рушить: я звелів запрягати. Штабс-капітан зайшов до кімнати в той час, коли я вже одягав шапку; він, здавалося, не готувався до від'їзду; у нього був якийсь неприродний, холодний вигляд.

- А ви, Максиме Максимовичу, хіба не їдете?
- Hi.
- А чому ж?
- Та я ще коменданта не бачив, а мені потрібно здати йому деякі казенні речі...
- Таж ви у нього були?
- Був, звичайно, сказав він, запинаючись... та його дома не було... а я не дочекався.

Я зрозумів його: бідний старий, можливо, вперше кинув службові справи задля власної потреби, говорячи канцелярською мовою, — і яку ж він дістав нагороду!

- Дуже жаль, сказав я йому, дуже жаль, Максиме Максимовичу, що нам до строку треба розлучитися.
- Де нам, неосвіченим старикам, за вами ганятися!.. Ви молодь світська, горда: доки ще тут, під черкеськими кулями, то ви сяк-так... а потім зустрінетесь, так соромитесь і руку подати нашому братові.
 - Я не заслужив цих докорів, Максиме Максимовичу.
 - Та я, знаєте, так, кажу взагалі; а втім, бажаю вам усякого щастя і веселої дороги.

Ми розпрощались досить сухо. Добрий Максим Максимович зробився упертим, сварливим штабс-капітаном! І через що? Через те, що Печорін від неуважності або з іншої причини простягнув йому руку, коли той хотів кинутися йому на шию. Сумно

бачити, як юнак втрачає свої найкращі надії і мрії, коли перед ним відслоняється рожевий серпанок, крізь який він дивився на людські почуття і справи, хоч є надія, що він замінить старі фантазії новими, не менш скороминущими, але й не менш солодкими... Та чим їх замінити у віці Максима Максимовича? Мимоволі серце зачерствіє і душа замкнеться...

Я поїхав один.

ЖУРНАЛ ПЕЧОРІНА

ПЕРЕДМОВА

Недавно я дізнався, що Печорін, повертаючись із Персії, вмер. Ця звістка мене дуже порадувала: вона давала мені право друкувати ці нотатки, і я скористався випадком поставити своє ім'я над чужим твором. Дай бог, щоб читачі мене не покарали за таку невинну фальсифікацію!

Тепер я повинен трохи пояснити причини, що спонукали мене відкрити публіці таємниці серця людини, якої я ніколи не знав. Ну, хай би я був його другом: підступна нескромність справжнього друга зрозуміла кожному; та я бачив його лише раз у житті на великій дорозі; отже, не можу відчувати до нього тої незбагненної ненависті, котра, ховаючись під личиною дружби, чекає тільки смерті або нещастя улюбленого предмета, щоб спрямувати на його голову град докорів, порад, насмішок і співчуттів.

Перечитуючи ці нотатки, я переконався у щирості того, хто так нещадно виставляв назовні власні недоліки і пороки. Історія людської душі, хоч би й найнікчемнішої, чи не цікавіша і не корисніша історії цілого народу, особливо коли вона — наслідок спостережень зрілого розуму над самим собою і коли вона писана без порожнього бажання викликати співчуття або здивування. Сповідь Руссо має вже той недолік, що він читав її своїм друзям.

Отож, одне бажання принести користь примусило мене надрукувати уривки з журналу, що дістався мені випадково. Хоч я змінив усі власні імена, та ті, про кого в ньому йдеться, напевне себе впізнають, і, можливо, вони знайдуть виправдання вчинкам, у яких досі звинувачували людину, що не має віднині нічого спільного з цим світом: ми майже завжди вибачаємо те, що розуміємо.

Я вмістив у цій книзі тільки те, що відносилося до перебування Печоріна на Кавказі; в моїх руках залишився ще товстий зошит, де він розповідає все своє життя. Коли-небудь і він з'явиться на суд громадськості; та тепер я не смію взяти на себе цю відповідальність з багатьох важливих причин.

Можливо, деякі читачі захочуть дізнатись і мою думку про характер Печоріна? — Моя відповідь — назва цієї книги. "Та це ж зла іронія!" — скажуть вони. - Не знаю.

1

ТАМАНЬ

Тамань — найпаскудніше містечко з усіх приморських міст Росії. Я там ледве не вмер з голоду, та на додачу мене ще хотіли втопити. Я приїхав на перекладному візку пізно вночі. Ямщик зупинив зморену трійку біля воріт єдиного кам'яного будинку, що при в'їзді. Вартовий, чорноморський козак, почувши бряжчання дзвіночка, закричав

спросоння диким голосом: "Хто йде?" Вийшли урядник і десятник. Я їм пояснив, що я офіцер, їду в діючий загін за казенною потребою, і став вимагати казенну квартиру. Десятник повів нас містом. До якої хати не під'їдемо — зайнята. Було холодно, я три ночі не спав, змучився і почав сердитися. "Веди мене куди-небудь, розбійник! хоч до чорта, тільки до місця!" — закричав я. "Є ще одна фатера, — відповів десятник, чухаючи потилицю, — тільки вашому благородію не сподобається; там нечисто!" Не зрозумівши точного значення останнього слова, я звелів йому іти вперед, і після довгих мандрів брудними завулками, де з боків я бачив лише старезні паркани, ми під'їхали до невеликої хати, на самісінькому березі моря.

Повний місяць світив на очеретяну стріху і білі стіни мого нового житла; на дворі, обведеному огорожею з дикого каменю, стояла скособочившись інша халупа, менша і древніша за першу. Берег урвищем спускався до моря майже біля її стін, і внизу з безперервним гомоном плюскотіли темно-сині хвилі. Місяць тихо дивився на неспокійну, але покірну йому стихію, і я міг розгледіти при його світлі, далеко від берега, два кораблі, чорні снасті яких, наче павутиння, непорушно вимальовувались на блідій смужці небосхилу. "На пристані є судна,— подумав я, — завтра вирушу до Геленджика".

За денщика мені був козак з лінії. Звелівши йому забрати валізу і відпустити візника, я став кликати господаря— мовчать; грюкаю— мовчать... що це? Нарешті з сіней виповз хлопчик років чотирнадцяти.

"Де господар?" — "Нема". — "Як? зовсім нема?" — "Зовсім". — "А господиня?" — "Побігла у слобідку". — "Хто ж мені відімкне двері?" — сказав я, вдаривши в них ногою. Двері самі відчинились; з хати війнуло вогкістю. Я запалив сірник і підніс його до носа хлопчика: він освітив два білих ока. Він був сліпий, зовсім сліпий від природи. Він стояв переді мною непорушно, і я почав розглядати риси його обличчя.

Зізнаюсь, що я упереджено ставлюся до всіх сліпих, кривих, глухих, німих, безногих, безруких, горбатих та ін. Я помічав, що завжди є якась дивна відповідність між зовнішністю людини і його душею: ніби з втратою органу душа втрачає яке-небудь почуття.

Отож, я почав розглядати обличчя сліпого; та що накажете прочитати на обличчі, у якого немає очей?.. Довго я дивився на нього з несвідомим співчуттям, як раптом ледь помітна посмішка промайнула його тонкими губами, і, не знаю чому, вона справила на мене дуже неприємне враження. В голові моїй народилась підозра, що він не такий сліпий, як здається; даремно я намагався завірити себе, що більма підробити неможливо, та й навіщо? Та що поробиш? я часто схильний до упереджень...

"Ти хазяйський син?" — спитав я його нарешті. "Ні". — "Хто ж ти?" — "Сирота, убогий". — "А у хазяйки є діти?" — "Ні; була дочка, та втекла за море з татарином". — "З яким татарином?" — "А біс його знає! кримський татарин, човняр із Керчі".

Я зайшов у хату: дві лави, стіл та величезна скриня біля печі складали усі її меблі. На стіні жодної ікони — погана ознака! У розбите скло свистів морський вітер. Я витягнув з валізи недогарок з воску, засвітив його, став розкладувати речі, поставив у

кут шаблю і рушницю, пістолети поклав на стіл, розіслав бурку на лаві, козак свою на іншій; за десять хвилин він захропів, та я не міг заснути: переді мною в мороку все крутився хлопчик з білими очима.

Так пройшло біля години. Місяць світив у вікно, і промінь його грався на долівці хати. Раптом на яскравій смузі, що перетинала підлогу, промайнула тінь. Я підвівся і глянув у вікно; хтось вдруге пробіг повз нього і зник бог знає де. Я не міг подумати, щоб ця істота збігла прямовисним схилом берега; та інакше їй не було куди подітися. Я встав, одягнув бешмет, опоясався кинджалом і тихо-тихо вийшов із хати; назустріч мені сліпий хлопчик. Я причаївся біля огорожі, і він прямою, але обережною ходою пройшов повз мене. Під рукою він ніс якийсь клунок, і, повернувши до пристані, став спускатися вузькою і крутою стежкою. "Того дня німі заволають і сліпі прозріють", — подумав я, рухаючись за ним на такій відстані, щоб не втратити його з очей.

Тим часом місяць почав одягатися хмарами і на морі піднявся туман; крізь нього ледве світився ліхтар на кормі ближнього корабля; край берега виблискувала піна валунів, щохвилини загрожуючи його втопити. Я, спускаючись з труднощами, пересувався крутизною, і ось бачу: сліпий зупинився, потім низом повернув праворуч; він ішов так близько від води, що здавалось, зараз хвиля його схопить і віднесе; та, певне, це була не перша його прогулянка, судячи з впевненості, з якою він ступав з каменя на камінь і уникав вибоїн. Нарешті він зупинився, ніби прислухуючись до чогось, сів на землю й поклав біля себе клунок. Я спостерігав за його рухами, сховавшись за виступом берега. Через кілька хвилин з протилежного боку з'явилась біла фігура; вона підійшла до сліпого і сіла поруч. Вітер часом приносив мені їх розмову.

- Що, сліпий? сказав жіночий голос, буря сильнішає; Янка не буде.
- Янко не боїться бурі, відповідав той.
- Туман густішає, заперечив знову жіночий голос з виразом суму.
- В тумані краще прослизнути повз сторожові кораблі, була відповідь.
- А якщо він потоне?
- Ну що ж? в неділю ти підеш до церкви без нової стрічки.

Залягло мовчання; мене, одначе, вразило одне: сліпий говорив зі мною малоросійською говіркою, а тепер розмовляв чисто по-російськи.

— Бачиш, моя правда, — сказав знову сліпий, сплеснувши долонями, — Янко не боїться ні моря, ні вітру, ні туману, ні берегової варти; прислухайся-но: це не вода хлюпає, мене не обдуриш, — це його довгі весла.

Жінка скочила і стала вдивлятися у даль з неспокійним виглядом.

— Ти мариш, сліпий, — сказала вона, — я нічого не бачу.

Зізнаюсь, скільки я не намагався розгледіти вдалині щось схоже на човен, та даремно. Так пройшло хвилин десять; і от з'явилась поміж горами хвиль чорна цятка: вона то збільшувалась, то зменшувалась. Повільно підіймаючись на хребти хвиль і швидко спускаючись з них, наближався до берега човен. Відважним був плавець, що наважився в таку ніч вирушити через протоку на відстань двадцять верст, і важлива

повинна бути причина, що його до того примусила! Думаючи так, я з мимоволі тремтячим серцем дивився на бідний човен; та він, як качка, пірнав і потім, швидко змахнувши веслами, ніби крильми, вискакував з провалля серед бризок піни; і ось, я думав, він вдариться з розмаху об берег і розлетиться вщент; та він спритно повернувся боком і вскочив у маленьку бухту неушкоджений. З нього вийшла людина середнього зросту, в татарській баранячій шапці; човняр махнув рукою, і всі троє взялись витаскувати щось з човна; вантаж був такий великий, що я й досі не розумію, як він не потонув. Взявши на плечі кожний по клунку, вони рушили вздовж берега, і скоро я втратив їх з очей. Треба було повертатись додому; та, зізнаюсь, ці дивні речі мене тривожили, і я ледве дочекався ранку.

Козак мій був дуже здивований, коли, прокинувшись, побачив мене зовсім одягненим; я йому, одначе, не сказав причини. Помилувавшись деякий час із вікна блакитним небом, всіяним розірваними хмаринками, далеким берегом Криму, котрий тягнеться ліловою смугою і закінчується стрімчаком, на вершині якого біліє башта маяка, я вирушив у фортецю Фанагорію, щоб дізнатись у коменданта про час мого від'їзду в Геленджик.

Та, на жаль, комендант не міг сказати мені нічого певного. Судна, що стояли в пристані, були всі — або сторожові, або торгові, які ще навіть не почали завантажуватись. "Можливо, днів за три, чотири прийде поштове судно, — сказав комендант, — і тоді — ми побачимо". Я повернувся додому похмурий і сердитий. В дверях зустрів мене мій козак з наляканим обличчям.

- Кепсько, ваше благородіє! сказав він мені.
- Так, брате, бог знає коли ми звідси поїдемо! Тут він ще більше стривожився і, нахилившись до мене, сказав пошепки:
- Тут нечисто! Я зустрів сьогодні чорноморського урядника; він мені знайомий був минулого року в загоні; як я йому сказав, де ми зупинилися, а він мені: "Тут, брате, нечисто, люди недобрі!.." Та й справді, що це за сліпий! ходить всюди один, і на базар, за хлібом, і за водою... видно, що до цього тут звикли.

То що ж? чи з'явилась принаймні хазяйка?

Сьогодні без вас прийшла стара і з нею дочка.

Яка дочка? У неї немає дочки.

А бог її знає, хто вона, якщо не дочка; та он стара сидить зараз в своїй хаті.

Я зайшов до халупи. Піч була гаряче натоплена, і в ній варився обід, досить розкішний для бідняків. Стара на всі мої питання відповідала, що вона глуха, не чує. Що було з нею робити? Я звернувся до сліпого, який сидів перед піччю і підкладував у вогонь хмиз. "Ануж-бо, сліпе бісеня, — сказав я, взявши його за вухо, — кажи, куди ти вночі таскався з клунком, га?" Раптом мій сліпий заплакав, закричав, заойкав: "Куди я ходив?.. нікуди не ходив... з клунком? Яким клунком?" Стара цього разу почула і стала бурчати: "Ото вигадують, та ще на убогого! за що ви його? що він вам зробив?" Мені це набридло, і я вийшов, твердо вирішивши дістати ключ від цієї загадки.

Я загорнувся в бурку і сів під парканом на камінь, поглядаючи в далечінь; переді

мною тягнулося схвильоване нічною бурею море, і його одноманітний шум, подібний до гомону засинаючого міста, нагадав мені минулі літа, переніс мої думки на північ, до нашої холодної столиці. Схвильований спогадами, я задрімав... Так пройшло біля години, можливо, й більше... Раптом щось схоже на пісню вразило мій слух. Справді, це була пісня, і жіночий, свіжий голосок, — та звідки?.. Прислухаюсь — наспів дивний, то протяжний і печальний, то швидкий і жвавий. Озираюсь — нікого немає навколо; прислухаюсь знову — звуки ніби падають з неба. Я підвів очі: на даху моєї хати стояла дівчина в смугастій сукні, з розпущеними косами, справжня русалка. Захистивши очі долонею від променів сонця, вона пильно вглядувалась в далеч, то сміялась і розмірковувала сама з собою, то знову заводила пісню.

Я запам'ятав цю пісню від слова до слова: Як по морю синьому Та по вільній волі Ходять все кораблики Білопарусники. Поміж тих корабликів Човник плаває. Човник мій двохвесельний, Неоснащений. Буря розгуляється — Кораблі вітрилами Затріпочуть, знімуться, Геть порозлітаються. Підійду до моря я Уклонитися: "Не чіпай, будь ласка, ти Мого човника. Везе сюди човник той Дорогі коштовності; Править ним у темну ніч

Відчайдушний парубок ".

Мені мимоволі спало на думку, що вночі я чув той же голос; я на хвилину замислився, і коли знову глянув на дах, дівчини там не було. Раптом вона пробігла повз мене, наспівуючи щось інше і ляскаючи пальцями, забігла до старої, і тут між ними почалася суперечка. Стара сердилась, вона голосно реготала. І ось бачу, біжить знову вистрибом моя ундина: порівнявшись зі мною, вона зупинилась і пильно подивилась мені в очі, ніби здивована моєю присутністю; потім недбало відвернулась і тихо пішла до пристані. Цим не закінчилось: цілий день вона крутилась коло моєї квартири; співи і скакання не припинялись ні на хвилину. Дивне створіння! На обличчі її не було ніяких ознак божевілля; навпаки, очі її з жвавою проникливістю зупинялись на мені, і ці очі,

здавалось, були наділені якоюсь магнетичною владою, і всякий раз вони ніби чекали запитання. Та тільки-но я починав говорити, вона тікала, підступно посміхаючись.

Рішуче, я ніколи не бачив подібної жінки. Вона була далеко не красуня, та я маю свої упередження також і відносно краси. В ній було багато породи... порода у жінках, як і у конях, велика справа; це відкриття належить юній Франції. Вона, тобто порода, а не юна Франція, переважно проявляється у ході, в руках і ногах; особливо ніс дуже багато значить. Правильний ніс у Росії ще рідкісніший, ніж маленька ніжка. Моїй співусі було, здавалося, не більше вісімнадцяти років. Незвичайна гнучкість стану, особливий, тільки їй притаманний нахил голови, довге русяве волосся, якийсь золотавий відлив її злегка засмаглої шкіри на шиї і плечах і особливо правильний ніс все це було для мене чарівним. Хоч у її косих поглядах я читав щось дике і підозріле, та така вже сила упередження: правильний ніс позбавив мене глузду; я уявив, що знайшов Міньйону Гете, це чудернацьке створіння його німецької уяви, — і справді, між ними було багато спільного: ті ж швидкі переходи від щонайбільшого занепокоєння до повної нерухомості, та ж загадкова мова, ті ж стрибки, дивні пісні...

Надвечір, зупинивши її у дверях, я завів з нею таку розмову:

"Скажи-но мені, красуне, — спитав я, — що ти робила сьогодні на даху?" - "А дивилась, звідки вітер віє". — "Нащо це тобі?" — "Звідки вітер, звідти й щастя". – "Що ж? хіба ти піснею закликала щастя?" - "Де співається, там і щасливиться". - "А як ненароком накличиш собі горе?" - "Ну то що? де не буде краще, там буде гірше, а від горя до щастя знову недалеко". - " Хто ж тебе навчив цієї пісні?" - "Ніхто не навчив; надумаюсь - заспіваю; кому треба чути, той почує; а кому не треба чути, той не зрозуміє". - "А як тебе кличуть, моя співухо?" — "Хто хрестив, той знає". - "А хто хрестив?" - "Звідки я знаю". - "Яка скритна! а от я дещо про тебе дізнався". (Вона не змінилась в обличчі, не поворухнула губами, ніби йшлося не про неї.) "Я дізнався, що ти вчора вночі ходила на берег". І тут я дуже поважно переказав їй усе, що бачив, думаючи збентежити її - анітрохи! Вона голосно зареготала. "Багато бачили, та мало знаєте, а що знаєте, те тримайте під замочком". - "А якби я, наприклад, здумав повідомити коменданта?" - і тут я зробив дуже серйозний, навіть суворий вираз обличчя. Вона раптом підстрибнула, заспівала і зникла, мов пташка, яку сполохнули з чагарника. Останні слова мої були зовсім недоречні; я тоді не підозрював їх важливості, та згодом мав випадок розкаятися в них.

Тільки-но смерклося, я звелів козакові розігріти похідний чайник, засвітив свічку і сів біля столу, посмоктуючи дорожню люльку. Я вже допивав другу склянку чаю, як раптом двері рипнули, легкий шелест сукні і кроки почулися за мною; я здригнувся і обернувся,— то була вона, моя ундина! Вона сіла навпроти мене тихо й безмовно і спрямувала на мене свої очі; не знаю чому, та цей погляд здався мені дивно-ніжним; він мені нагадав один з тих поглядів, що в минулі роки так свавільно грали моїм життям. Вона, здавалося, чекала запитання, та я мовчав, повний незбагненного збентеження. Обличчя її вкривала тьмяна блідість, вказуючи на хвилювання душі; рука її бездумно блукала столом, і я помітив її легке тремтіння; груди її то високо

підіймались, то, здавалось, вона затримує подих. Ця комедія починала мені набридати, і я вже був готовий перервати мовчання найпрозаїчнішим чином, тобто запропонувати їй склянку чаю, як раптом вона схопилася, обвила руками мою шию, і вологий, вогняний поцілунок прозвучав на моїх губах. В очах у мене потемніло, голова запаморочилась, я стиснув її в своїх обіймах з усією силою юнацької пристрасті, та вона, як змія, вислизнула з моїх рук, прошепотівши мені у вухо: "Сьогодні вночі, як всі поснуть, виходь на берег", — і прожогом вискочила з кімнати. В сінях вона перекинула чайник і свічку, що стояла на підлозі. "Ото бісова дівка!" - закричав козак, що розлігся на соломі і збирався зігрітися рештками чаю. Тільки тут я опам'ятався.

Години за дві, коли все на пристані замовкло, я розбудив свого козака. "Якщо почуєш постріл з пістолета, — сказав я йому, — то біжи на берег". Він вирячив очі і спросоння відповів: "Слухаю, ваше благородіє". Я заткнув пістолета за пояс і вийшов. Вона чекала мене біля спуску; її одяг був аж занадто легкий, невелика хустина обвивала її гнучкий стан.

"Ідіть за мною!" - сказала вона, беручи мене за руку, і ми почали спускатися. Не розумію, як я не зламав собі шию; внизу ми повернули праворуч і пішли тим же шляхом, де напередодні я слідкував за сліпим. Місяць ще не встав, і лише дві зірочки, ніби два рятівні маяки, сяяли на темно-синьому небі. Важкі хвилі розмірено й рівно котилися одна за одною, ледь колихаючи самотній човен, причалений до берега. "Сядемо в човен", — сказала моя супутниця; я вагався - я не охочий до сентиментальних прогулянок морем; та відступати було пізно. Вона стрибнула в човен, я за нею, і не встиг ще опам'ятатися, як помітив, що ми пливемо. "Що це значить?" сказав я сердито. "Це значить, — відповіла вона, саджаючи мене на лавку і обвиваючи мій стан руками, — це значить, що я тебе люблю..." І щока її притиснулась до моєї, і я відчув на своєму обличчі її гарячий подих. Раптом щось із шумом впало у воду: я схопився за пояс - пістолета нема. О, тут жахлива підозра закралась мені в душу, кров прилинула до голови! Озираюсь - ми від берега саженів за п'ятдесят, а я не вмію плавати! Хочу відштовхнути її від себе - вона як кішка вчепилась у мій одяг, і раптом сильний поштовх мало не скинув мене в море. Човен захитався, та я справився, і між нами почалася відчайдушна боротьба; лють надавала мені сили, та скоро я помітив, що поступаюсь моєму супротивнику в спритності... "Чого ти хочеш?" — закричав я, міцно стиснувши її маленькі руки; пальці її хрустіли, та вона не скрикнула: її зміїна натура витримала ці тортури.

"Ти бачив, — відповіла вона, — ти донесеш!" - і надзвичайним зусиллям повалила мене на борт; ми обоє по пояс перехилились із човна; її волосся торкалось води; хвилина була вирішальна. Я вперся коліном у дно, схопив її однією рукою за косу, другою за горло, вона випустила мій одяг, і я миттєво скинув її у хвилі.

Було вже досить темно; голова її промайнула разів зо два серед морської піни, і більше я нічого не бачив.

На дні човна я знайшов уламок старого весла і сяк-так, після довгих зусиль, причалив до пристані. Пробираючись берегом до своєї хати, я мимоволі вглядувався в той бік, де напередодні сліпий очікував нічного плавця; місяць вже котився по небу, і мені здалося, що хтось у білому сидів на березі; я підкрався, підбурюваний цікавістю, і приліг у траві над урвищем берега; висунувши трохи голову, я міг добре бачити все, що робилось внизу, і не дуже здивувався, а майже зрадів, впізнавши мою русалку. Вона віджимала морську піну зі свого довгого волосся; мокра сорочка окреслювала її гнучкий стан і високі груди. Скоро вдалині з'явився човен, він швидко наближався; з нього, як напередодні, вийшов чоловік в татарській шапці, але острижений покозацькому, і за ременем його стирчав великий ніж. "Янко, — сказала вона, — все пропало!" Потім розмова їх продовжувалась, але так тихо, що я нічого не міг розібрати. "А де ж сліпий?" — сказав нарешті Янко голосніше. "Я його послала", — була відповідь. Через кілька хвилин з'явився сліпий, несучи на спині мішок, який поклали в човен.

- Слухай-но, сліпий! сказав Янко, ти бережи те місце... знаєш? там багаті товари... скажи (імені я недочув), що я йому більше не слуга; справи пішли кепсько, він мене більше не побачить; зараз небезпечно; поїду шукати роботи в іншому місці, а йому вже такого молодця не знайти. Та скажи, якби він краще платив за працю, то і Янко його б не покинув; а мені всюди дорога, де тільки дме вітер і шумить море! Після недовгого мовчання Янко продовжував: Вона поїде зі мною; їй тут не можна залишатись; а старій скажи, що, мовляв, пора вмирати, зажилась, треба і честь знати. Нас же більше не побачить.
 - А я? сказав сліпий жалібним голосом.
 - Нащо мені тебе? була відповідь.

Тим часом моя ундина скочила в човен і махнула товаришу рукою; він щось поклав сліпому в руку, приказуючи: "На, купи собі пряників". - "Тільки?" - сказав сліпий. "Ну, ось тобі ще", — і монета, що впала, задзвеніла, вдарившись об камінь. Сліпий її не підняв. Янко сів у човен, вітер дув з берега, вони підняли маленьке вітрило і швидко помчали. Довго при місячному світлі виднівся білий парус поміж темних хвиль; сліпий все сидів на березі, і ось мені почулось щось схоже на ридання: сліпий хлопчик справді плакав, і довго, довго... Мені стало сумно. І навіщо було долі кидати мене у мирне коло чесних контрабандистів? Мов камінь, кинутий у прозоре джерело, я стривожив їх спокій і, як камінь, мало сам не пішов на дно!

Я повернувся додому. В сінях тріщала у дерев'яній тарілці свічка, що догоріла, і козак мій, всупереч наказу, міцно спав, тримаючи рушницю обома руками. Я залишив його в спокої, взяв свічку і пішов у хату. На жаль, моя шкатулка, шабля зі срібною оправою, дагестанський кинджал – подарунок приятеля – все зникло. Аж тут я здогадався, які речі тягнув проклятий сліпий. Розбудивши козака досить неввічливим стусаном, я вилаяв його, розсердився, а робити було нічого! Чи не смішно було б скаржитися начальству, що сліпий хлопчик мене обікрав, а вісімнадцятирічна дівчина ледь-ледь не втопила?

Слава богу, вранці з'явилась можливість їхати, і я залишив Тамань. Що сталось зі старою і з бідним сліпим - не знаю. Та і яке мені діло до радощів і злигоднів людських, мені, мандруючому офіцерові, та ще з подорожньою за службовою потребою!..

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ ЧАСТИНА ДРУГА (Закінчення журналу Печоріна) 2 КНЯЖНА МЕРІ 11-го травня.

Вчора я приїхав до П'ятигорська, найняв квартиру на краю міста, на височині біля підошви Машука: під час грози хмари будуть спускатися до моєї покрівлі. Нині о п'ятій ранку, коли я відчинив вікно, моя кімната наповнилась пахощами квітів, що ростуть у скромному палісаднику. Гілки розквітлих черешень дивляться мені у вікно, і вітер інколи встелює мій письмовий стіл їх білими пелюстками. З трьох сторін у мене чудовий краєвид. На заході п'ятиголовий Бешту синіє, як "остання хмарина минулої бурі"; на півночі підіймається Машук, як перська кошлата шапка, і закриває всю цю частину видноколу; дивитись на схід веселіше: внизу піді мною пістрявіє чистеньке, новеньке містечко, шумлять цілющі ключі, юрмиться багатомовний натовп, — а там, подалі, амфітеатром здіймаються гори, усе синіші і туманніші, а на краю горизонту тягнеться срібний ланцюг засніжених вершин, починаючись Казбеком і закінчуючись двоголовим Ельбрусом... Весело жити на такій землі! Якесь відрадне почуття розлите у всіх моїх жилах. Повітря чисте і свіже, як поцілунок дитини; сонце яскраве, небо синє - чого б, здається, більше? навіщо тут пристрасті, бажання, жалі?.. Одначе пора. Піду до Єлизаветинського джерела: там, кажуть, вранці збирається все водяне товариство.

.

Спустившись до центра міста, я пішов бульваром, де зустрів кілька печальних груп, що повільно підіймалися вгору; то були переважно сімейства степових поміщиків; про це можна було відразу здогадатися за витертими, старомодними сюртуками чоловіків і за вишуканим вбранням дружин і доньок; видно, у них вся водяна молодь була вже на обліку, тому що вони подивились на мене з ніжною цікавістю: петербурзький крій сюртука ввів їх в оману, та, впізнавши армійські еполети, вони з обуренням відвернулись.

Дружини місцевої влади, так би мовити хазяйки вод, були ласкавіші; у них є лорнети, вони менше звертають увагу на мундир, вони звикли на Кавказі зустрічати під нумерованим ґудзиком палке серце і під білим кашкетом освічений розум. Ці дами дуже милі; і довго милі! Кожен рік їх залицяльники змінюються новими, і в цьому, можливо, секрет їх невтомної люб'язності. Підіймаючись вузькою стежкою до Єлизаветинського джерела, я випередив натовп чоловіків, цивільних та військових, котрі, як я дізнався пізніше, складають особливий клас людей поміж тими, хто потребує руху води. Вони п'ють - одначе не воду, гуляють мало, волочаться лише мимохідь; вони грають і скаржаться на нудьгу. Вони франти: опускаючи свою обплетену склянку в колодязь сірчанокислої води, вони приймають академічні пози; цивільні носять блакитні краватки, військові випускають з-за коміра брижі. Вони сповідують глибоке презирство до провінційних родин і зітхають за столичними

приймальнями аристократів, куди їх не пускають.

Ось нарешті і колодязь... На майданчику біля нього зведено будиночок з червоним дахом над ванною, а подалі галерея, де гуляють під час дощу. Кілька поранених офіцерів сиділи на лаві, підібравши милиці, — бліді, зажурені. Кілька дам швидкими кроками ходили майданчиком туди й сюди, чекаючи дії вод. Між ними було два-три гарненьких личка. Під виноградними алеями, що вкривають схили Машука, майоріли деколи строкаті капелюшки любительок самотності удвох, тому що завжди поруч такого капелюшка я помічав чи військовий кашкет, чи потворний круглий капелюх. На крутій скелі, де збудовано павільйон, прозваний Еоловою Арфою, стирчали любителі краєвидів і наводили телескоп на Ельбрус; між ними були два гувернери з своїми вихованцями, що приїхали лікуватись від золотухи.

Я зупинився на краю гори, щоб перевести подих, і, притулившись до рогу будинку, став розглядати живописну місцевість, як раптом чую за собою знайомий голос:

— Печоріне! чи давно тут?

Обертаюсь: Грушницький! Ми обійнялись. Я познайомився з ним у діючому загоні. Його поранило кулею в ногу, і він поїхав на води тижнем раніше за мене. Грушницький - юнкер. Він лише рік служить; носить, з особливого франтівства, товсту солдатську шинель. У нього георгіївський солдатський хрестик. Він стрункий, смаглявий і чорноволосий; йому на вигляд можна дати років двадцять п'ять, хоча йому навряд чи двадцять один рік. Він закидає голову назад, коли говорить, і щохвилини підкручує вуса лівою рукою, оскільки правою спирається на милицю. Говорить він швидко і претензійно: він з тих людей, які на всі випадки життя мають готові пишні фрази, яких просто прекрасне не зворушує і які поважно драпіруються в надзвичайні почуття, піднесені пристрасті і виключні страждання. Справляти враження - їх насолода; вони подобаються романтичним провінціалкам до нестями. На старість вони стають або мирними поміщиками, або п'яницями - іноді тим і другим. В їх душі часто багато добрих властивостей, але ні на гріш поезії. Пристрастю Грушницького було декламувати: він засипав вас словами, як тільки розмова виходила за рамки звичайних понять; сперечатися з ним я ніколи не міг. Він не відповідає на ваші заперечення, він вас не слухає. Тільки-но ви зупинитесь, він починає довгу тираду, яка напевне має якийсь зв'язок з тим, що ви сказали, але яка насправді є лише продовженням його власної промови.

Він досить дотепний: епіграми його часто кумедні, але ніколи не бувають влучними і злими; він нікого не вб'є одним словом; він не знає людей і їх слабких струн, тому що все життя займався тільки собою. Його мета - зробитися героєм роману. Він так часто намагався переконати інших в тому, що він істота, не створена для світу, приречена до якихось таємничих страждань, що він сам майже переконався у цьому. Тому-то він так гордо носить свою товсту солдатську шинель. Я його зрозумів, і він за це мене не любить, хоч зовні ми у найкращих стосунках. Грушницький має славу сміливця; я бачив його в ділі: він вимахує шаблею, кричить і кидається вперед, замруживши очі. Це щось не російська хоробрість!..

Я його також не люблю: я відчуваю, що ми колись зустрінемося на вузькій дорозі, і одному з нас не минути біди.

Його приїзд на Кавказ – також наслідок його романтичного фанатизму: я переконаний, що напередодні від'їзду з батьківського села він говорив з похмурим виглядом якій-небудь гарненькій сусідці, що він їде не так, просто, служити, а що він шукає смерті, тому що... тут він, певне, закрив очі рукою і продовжував так: "Ні, ви (або ти) цього не повинні знати! Ваша чиста душа здригнеться! Та і навіщо? Що я для вас? Чи зрозумієте ви мене?.." – і так далі.

Він мені сам казав, що причина, яка спонукала його вступити до К. полку, залишиться вічною таємницею між ним і небесами.

Втім, у ті хвилини, коли він скидає трагічну мантію, Грушницький досить милий і потішний. Мені цікаво бачити його з жінками: тут вже він, я думаю, старається.

Ми зустрілись як старі приятелі. Я почав його розпитувати про розпорядок життя на водах і про найбільш примітні особи.

— Ми ведемо життя досить прозаїчне, — сказав він, зітхнувши, — ті, що ранком п'ють воду, — мляві, як усі хворі, а ті, що п'ють ввечері вино, — нестерпні, як усі здорові. Жіночі товариства є; тільки від них невелика втіха: вони грають у віст, негарно одягаються і жахливо говорять французькою. Цього року з Москви одна лише княгиня Ліговська з дочкою; та я з ними незнайомий. Моя солдатська шинель – немов тавро. Співчуття, яке вона викликає, тяжке, як милостиня.

Цієї хвилини до колодязя повз нас пройшли дві дами: одна літня, інша молоденька, струнка. Їх облич за капелюшками я не розгледів, та вони були вбрані за суворими правилами найкращого смаку: нічого зайвого. На другій була закрита сукня gris de perles*, легка шовкова косинка обвивала її гнучку шию. Черевички couleur puce** стягували біля щиколоток її худорляві ніжки так мило, що навіть не обізнаний у таїнствах краси неодмінно ахнув би, хоча б від здивування. Її легка, але благородна хода мала щось дівоче, що не піддається визначенню, та зрозуміле погляду. Коли вона пройшла повз нас, від неї повіяло тим незбагненним ароматом, який відчувається іноді від записки милої жінки.

- Ось княгиня Ліговська, сказав Грушницький, і з нею дочка її Мері, як вона її називає на англійський зразок. Вони тут лише три дні.
 - Одначе ти вже знаєш її ім'я?
- Так, я випадково чув, відповів він, почервонівши, зізнаюсь, я не бажаю з ними знайомитися. Ця горда знать дивиться на нас, армійців, як на дикунів. І яке їм діло, чи є розум під нумерованим кашкетом і серце під товстою шинеллю?
- Бідна шинель! сказав я, усміхаючись, а хто цей пан, що підходить до них і так прислужливо подає їм склянку?
- О! це московський франт Раєвич! Він гравець: це зразу видно з величезного золотого ланцюга, що звивається по його блакитному жилету. А що за товста палиця точнісінько як у Робінзона Крузо! Та й борода доречна, і зачіска а la moujik***.
 - Ти озлоблений супроти всього роду людського.

- І є за шо...
- О! справді?

В цей час дами відійшли від колодязя і порівнялись з нами. Грушницький встиг з допомогою милиці прийняти драматичну позу і голосно відповів мені французькою:

— Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mepriser, car autrement la vie serait une farse trop degoutante****.

Гарненька княжна озирнулась і нагородила промовця довгим зацікавленим поглядом. Вираз цього погляду був надто невизначеним, але не насмішкуватим, з чим я подумки від душі його поздоровив.

- Ця княжна Мері прегарненька, сказав я йому. У неї такі оксамитові очі саме оксамитові: я тобі раджу привласнити цей вираз, говорячи про її очі; нижні і верхні вії такі довгі, що сонячні промені не відбиваються у її зіницях. Я люблю такі очі без блиску: вони такі м'які, вони ніби пестять тебе... Втім, здається, в її обличчі тільки і є гарного... А що, зуби у неї білі? Це дуже важливо! Жаль, що вона не усміхнулась на твою пишну фразу.
- Ти говориш про гарненьку жінку, як про англійську кобилу, сказав Грушницький з обуренням.
- Mon cher, відповів я йому, намагаючись підробити його тон, je meprise les femmes pour ne pas les aimer car autrement la vie serait un melodrame trop ridicule*. Я відвернувся і пішов геть від нього. З півгодини гуляв я по виноградних алеях, по вапнякових скелях і чагарниках, що висіли між ними. Ставало жарко, і я поспішив додому. Проходячи повз сірчанокисле джерело, я зупинився біля критої галереї, щоб зітхнути під її тінню, і це дало мені змогу бути свідком досить цікавої сцени. Діючі особи знаходились ось у якому положенні. Княгиня з московським франтом сиділи на лаві у критій галереї і, здається, були зайняті серйозною розмовою. Княжна, напевне допивши вже останню склянку, походжала задумливо поблизу колодязя. Грушницький стояв поруч з колодязем; нікого більше на майданчику не було.

Я підійшов ближче і сховався за рогом галереї. В цю хвилину Грушницький впустив свою склянку на пісок і намагався нагнутися, щоб її підняти: хвора нога йому заважала. Бідолашний! як він старався, спираючись на милицю, і все даремно. На його виразному обличчі і справді зображалось страждання.

Княжна Мері бачила все це краще за мене.

^{*} сіро-перлистого кольору (фр.).

^{**} червонувато-бурого кольору (фр.).

^{***} по-мужицьки (фр.).

^{****} Милий мій, я ненавиджу людей, щоб їх не зневажати, бо інакше життя було б занадто огидним фарсом (фр.).

^{*} Милий мій, я зневажаю жінок, щоб не любити їх, бо інакше життя було б занадто безглуздою мелодрамою (фр.).

Легше пташки підскочила вона до нього, нахилилась, підняла склянку і подала її рухом, сповненим невимовної чарівності; потім жахливо почервоніла, озирнулась на галерею і, переконавшись, що її матуся нічого не бачила, здається, тут же заспокоїлась. Коли Грушницький відкрив рота, щоб подякувати їй, вона була вже далеко. За хвилину вона вийшла з галереї з матір'ю і франтом, та, проходячи повз Грушницького, прийняла такий добропристойний і поважний вигляд – навіть не озирнулась, навіть не помітила його пристрасного погляду, яким він довго її супроводжував, аж доки, спустившись з гори, вони не зникли за липами бульвару... Та ось її капелюшок майнув через вулицю; вона вбігла у ворота одного з кращих будинків П'ятигорська. За нею пройшла княгиня і край воріт розкланялась з Раєвичем.

Лише тоді бідний пристрасний юнкер помітив мою присутність.

- Ти бачив? сказав він, міцно стискаючи мені руку, це просто ангел!
- Чому ж? спитав я з простодушним виглядом.
- Хіба ти не бачив?
- Ні, бачив: вона підняла твою склянку. Якби тут був сторож, то він зробив би те ж саме, і ще прудкіше, сподіваючись одержати на горілку. Втім, цілком зрозуміло, що їй стало тебе жаль: ти зробив таку жахливу гримасу, коли наступив на прострілену ногу...
- I ти ніскільки не розчулився, дивлячись на неї в ту хвилину, коли душа сяяла на її обличчі?..

— Hi.

Я брехав; але мені хотілось побісити його. У мене вроджена пристрасть суперечити; усе моє життя було лиш ланцюгом сумних і невдалих суперечностей серцю або розуму. Присутність ентузіаста проймає мене хрещенським холодом, і, я думаю, часті спілкування з млявим флегматиком зробили б з мене пристрасного мрійника. Зізнаюсь іще, неприємне, але знайоме почуття торкнулось злегка цієї миті мого серця; це почуття – було заздрість; я сміливо кажу "заздрість", тому що звик собі у всьому зізнаватися; і навряд чи знайдеться молодий чоловік, котрий, зустрівши гарненьку жінку, що заволоділа його увагою і несподівано віддала перевагу іншому, так само їй незнайомому, навряд чи знайдеться, кажу, такий молодий чоловік (зрозуміло, із тих, хто жив у великому світі і звик тішити своє самолюбство), який не був би цим неприємно вражений.

Мовчки ми з Грушницьким спустилися з гори і пройшли бульваром повз вікна будинку, де переховувалась наша красуня. Вона сиділа біля вікна. Грушницький, шарпнувши мене за руку, кинув на неї один з тих невиразно-ніжних поглядів, які так мало діють на жінок. Я спрямував на неї лорнет і помітив, що вона від його погляду посміхнулась, а що мій зухвалий лорнет не на жарт розсердив її. І справді, як сміє кавказький армієць наводити скло на московську княжну?..

13-го травня.

Сьогодні вранці зайшов до мене лікар; його ім'я Вернер, та він росіянин. Що тут дивного? Я знав одного Іванова, котрий був німець.

Вернер — людина незвичайна з багатьох причин. Він скептик і матеріаліст, як

майже всі медики, а разом з тим поет, і не на жарт, — поет на ділі завжди і часто на словах, хоч за все життя своє не написав і двох віршів. Він вивчив усі живі струни людського серця, як вивчають жили трупа, але ніколи не вмів скористатися своїми знаннями; так іноді відмінний анатом не вміє вилікувати від лихоманки! За звичай Вернер нишком кепкував зі своїх хворих; та я раз бачив, як він плакав над солдатом, що помирав... Він був бідним, мріяв про мільйони, але заради грошей не зробив би зайвого кроку: якось він говорив мені, що швидше зробить послугу ворогу, аніж другу, тому що це означало би продавати свою доброчинність, тоді як ненависть тільки посилиться відповідно до великодушності супротивника. У нього був злий язик: під вивіскою його епіграми не один добряга був ославлений дурнем; його суперники, заздрісні водяні медики, розпустили чутки, ніби він малює карикатури на своїх хворих, — хворі розлютились, майже всі йому відмовили. Його приятелі, тобто всі дійсно порядні люди, що служили на Кавказі, даремно намагались відновити його підупалий кредит.

Його зовнішність була з тих, що з першого погляду неприємно вражають, але подобаються згодом, коли око навчиться читати у неправильних рисах відбиток високої і випробуваної душі. Бували приклади, що жінки закохувались в таких людей до божевілля і не проміняли би їх потворність на красу найсвіжіших і найрожевіших ендіміонів; треба віддати належне жінкам: вони мають інстинкт душевної краси; через це, можливо, люди, подібні до Вернера, так пристрасно люблять жінок.

Вернер мав малий зріст, був худий і слабкий, як дитина; одна нога була у нього коротша за іншу, як у Байрона; в порівнянні з тулубом голова його здавалась величезною; він стриг волосся під гребінець, і нерівності його оголеного

черепа вразили б френолога дивним сплетінням протилежних схильностей. Його маленькі чорні очі, завжди неспокійні, намагались зазирнути у ваші думки. В його одягу були помітні смак і охайність; його худорляві, жилаві і маленькі руки красувалися у світло-жовтих рукавичках. Його сюртук, краватка і жилет були постійно чорного кольору. Молодь прозвала його Мефістофелем; він вдавав, ніби сердиться за це прізвисько, та насправді воно тішило його самолюбство. Ми швидко зрозуміли один одного і зробились приятелями, тому що я до дружби не здатний: із двох друзів завжди один — раб іншого, хоч часто ні один із них у цьому собі не зізнається; рабом я бути не можу, а наказувати в цьому випадку – тяжка праця, бо разом з цим треба і дурити; та до того ж в мене є лакеї і гроші! Ось як ми зробились приятелями: я зустрів Вернера в С... серед численного і гамірливого кола молоді; під кінець вечора розмова прийняла філософсько-метафізичний напрямок; говорили про переконання: кожен був переконаний у всякій всячині.

- Що стосується мене, то я переконаний лише в одному... сказав лікар.
- У чому ж? спитав я, бажаючи знати думку людини, яка досі мовчала.
- В тому, відповів він, що рано чи пізно одного прекрасного ранку я помру.
- Я багатший за вас, сказав я, у мене, крім цього, ε ще переконання саме те, що одного препаскудного вечора я мав нещастя народитися.

Всі знайшли, що ми говоримо дурниці, а, далебі, ніхто з них не сказав щось

розумніше. З цієї хвилини ми вирізнили в натовпі один одного. Ми часто сходились разом і розмовляли удвох про абстрактні поняття дуже серйозно, доки не помічали обоє, що ми взаємно морочимо один одного. Тоді, подивившись значуще один одному в очі, як робили римські авгури, зі слів Ціцерона, ми починали реготати і, нареготівшись, розходились, задоволені своїм вечором.

Я лежав на дивані, втупивши очі в стелю і заклавши руки під потилицю, коли Вернер піднявся в мою кімнату. Він сів у крісло, поставив палицю в кут, позіхнув і заявив, що надворі стає жарко. Я відповів, що мене турбують мухи, — і ми обоє замовкли.

— Зауважте, люб'язний докторе, — сказав я, — що без дурнів було б на світі дуже нудно... Погляньте, ось нас двоє розумних людей; ми заздалегідь знаємо, що про все можна сперечатися до нескінченності, і тому не сперечаємось; ми знаємо майже всі потаємні думки один одного; єдине слово – для нас ціла історія; бачимо зерно кожного нашого почуття крізь потрійну оболонку. Від печального нам смішно, від смішного сумно, а взагалі, кажучи правду, ми до всього досить байдужі, крім самих себе. Отже, обміну почуттів і думок між нами не може бути: ми знаємо кожен про іншого все, що хочемо знати, і більше знати не хочемо; лишається один засіб: розказувати новини. Розкажіть же мені яку-небудь новину.

Стомлений довгою промовою, я закрив очі й позіхнув...

Подумавши, він відповів:

- У вашій нісенітниці, одначе, є ідея.
- Дві! відповів я.
- Скажіть мені одну, я вам скажу другу.
- Добре, починайте! сказав я, продовжуючи розглядати стелю і внутрішньо посміхаючись.
- Вам хочеться знати які-небудь подробиці про когось, хто приїхав на води, і я вже здогадуюсь, про кого це ви турбуєтесь, тому що про вас там вже питали.
 - Докторе! рішуче нам не можна розмовляти: ми читаємо в душі один у одного.
 - Тепер друга...
- Друга ідея ось: мені хотілось вас примусити розповісти що-небудь; по-перше, тому, що слухати легше; по-друге, не можна обмовитись; по-третє, можна узнати чужу таємницю; по-четверте, тому, що такі розумні люди, як ви, більше люблять слухачів, ніж оповідачів. Тепер до справи: що вам сказала княгиня Ліговська про мене?
 - Ви переконані, що це княгиня... а не княжна?..
 - Повністю переконаний.
 - Чому?
 - Тому що княжна питала про Грушницького.
- Ви прекрасно розмірковуєте. Княжна переконана, що цей молодий чоловік у солдатській шинелі розжалуваний в солдати за дуель...
 - Сподіваюсь, ви залишили її в цій приємній омані...

Певна річ.

 ϵ зав'язка! - закричав я у захваті, — а про розв'язку ми потурбуємось. Доля явно дбає про те, щоб мені не було нудно.

- Я передчуваю, сказав лікар, що бідний Грушницький буде вашою жертвою...
- Далі, докторе...
- Княгиня сказала, що ваше обличчя їй знайоме. Я їй зауважив, що, певне, вона вас зустрічала в Петербурзі, де-небудь у вищому світі... я назвав ваше ім'я... Воно було їй відоме. Здається, ваша історія там наробила багато галасу... Княгиня стала розповідати про ваші походеньки, додаючи, напевне, до світського поговору свої зауваження... Дочка слухала з цікавістю. В її уяві ви зробились героєм сучасного роману... Я не суперечив княгині, хоч знав, що вона говорить дурниці.
- Гідний друже! сказав я, простягнувши йому руку. Лікар потиснув її з почуттям і продовжував:
 - Якщо хочете, я вас рекомендую...
- Змилуйтесь! сказав я, сплеснувши руками, хіба героїв рекомендують? Вони знайомляться не інакше, як рятуючи свою милу від неминучої смерті...
 - I ви справді хочете волочитися за княжною?...
- Навпаки, зовсім навпаки!.. Докторе, нарешті я торжествую: ви мене не розумієте!.. Це мене, втім, засмучує, докторе, продовжував я після хвилини мовчання, я ніколи сам не розкриваю своїх таємниць, а жахливо люблю, щоб їх відгадували, тому що таким чином я завжди можу в крайньому випадку від них відмовитись. Одначе, ви мені повинні описати матусю з дочкою. Що вони за люди?
- По-перше, княгиня жінка сорока п'яти років, відповідав Вернер, у неї прекрасний шлунок, але зіпсована кров; на щоках червоні плями. Останню половину свого життя вона провела в Москві і тут у спокої розтовстіла. Вона любить спокусливі анекдоти і сама говорить інколи непристойні речі, коли дочки немає у кімнаті. Вона мені заявила, що її дочка невинна, як голуб. Що мені до того?.. Я хотів їй відповісти, щоб вона була спокійна, що я нікому про це не скажу! Княгиня лікується від ревматизму, а дочка бог знає від чого; я призначив обом пити по дві склянки на день сірчанокислої води і купатися двічі на тиждень у розведеній ванні. Княгиня, здається, не звикла наказувати: вона шанує розум і знання дочки, яка читала Байрона англійською і знає алгебру: в Москві, видно, панночки вдарились в ученість і добре роблять, справді! Наші чоловіки такі нелюб'язні взагалі, що кокетувати з ними, напевне, нестерпно для розумної жінки. Княгиня дуже любить молодих людей; княжна дивиться на них з деяким презирством: московська звичка! Вони в Москві тільки й знаються, що з сорокарічними дотепниками.
 - А ви були в Москві, докторе?
 - Так, я мав там деяку практику.
 - Продовжуйте.
- Та я, здається, все сказав... А! ось іще: княжна, здається, любить поговорити про почуття, пристрасті і таке інше... вона була одну зиму в Петербурзі, і він їй не сподобався, особливо товариство: її, певне, холодно прийняли.

- Ви нікого в них не бачили сьогодні?
- Навпаки; був один ад'ютант, один насуплений гвардієць і якась дама, що тількино приїхала, родичка княгині по чоловіку, дуже гарненька, та, здається, дуже хвора... Чи не зустріли ви її біля колодязя? вона середнього зросту, блондинка, з правильними рисами, колір обличчя сухотний, а на правій щоці чорна родимка: її обличчя мене вразило своєю виразністю.
 - Родимка! пробурмотів я крізь зуби. Невже?

Лікар глянув на мене і сказав урочисто, поклавши мені руку на серце:

- Вона вам знайома!.. Моє серце справді билося сильніше, ніж звичайно.
- Тепер ваша черга торжествувати! сказав я, тільки я на вас надіюсь: ви мене не зрадите. Я її ще не бачив, та певен, що впізнаю у вашому портреті одну жінку, яку колись любив... Не говоріть їй про мене ні слова; якщо вона спитає, говоріть про мене погано.
 - Гаразд! сказав Вернер, знизавши плечима.

Коли він пішов, жахливий сум стиснув моє серце. Чи то доля звела нас знову на Кавказі, чи вона навмисне сюди приїхала, знаючи, що зустріне мене?.. і як ми зустрінемось?.. і потім, чи то ж вона?.. Мої передчуття ніколи мене не зраджували. Немає на світі людини, над якою минуле мало б таку владу, як наді мною. Кожне нагадування про минулу печаль або радість боляче стукає в мою душу і викликає з неї ті ж самі звуки... Я нерозумно створений: нічого не забуваю, — нічого!

Після обіду годин у шість я пішов на бульвар: там був натовп; княгиня з княжною сиділи на лаві, оточені молоддю, що навперебій говорила люб'язності. Я розмістився на деякій відстані на другій лавці, зупинив двох знайомих Д... офіцерів і почав їм щось розповідати; видно, було смішно, тому що вони почали реготати як божевільні. Цікавість притягнула до мене декотрих із оточення княжни; потроху всі її покинули і приєднались до мого гуртка. Я не замовкав: мої анекдоти були розумні до дурості, мої насмішки над оригіналами, що проходили мимо, були злі до нестями... Я продовжував звеселяти публіку до заходу сонця. Кілька разів княжна під руку з матір'ю проходила повз мене у супроводі якогось кульгавого дідуся; кілька разів її погляд, зустрічаючи мене, виказував досаду, намагаючись виказати байдужість...

— Що він вам розповідав? - спитала вона у одного з молодих людей, який повернувся до неї з ввічливості, — мабуть, дуже захоплюючу історію - свої подвиги в боях?.. - Вона сказала це досить голосно і, напевне, з наміром вколоти мене. "А-га! - подумав я, — ви не на жарт гніваєтесь, мила княжно; почекайте, буде ще й не таке!"

Грушницький слідкував за нею, як хижий звір, і не спускав з неї очей: б'юсь об заклад, що завтра він буде просити, щоб його хто-небудь рекомендував княгині. Вона буде дуже рада, тому що їй нудно.

16-го травня.

Вподовж двох днів мої справи страшенно просунулись. Княжна рішуче мене ненавидить; мені вже переказували дві-три епіграми на мою адресу, досить ущипливі, та одночасно дуже втішні. Їй страшенно дивно, що я, який звик до вибраного товариства, який у близьких відношеннях з її петербурзькими кузинами і тіточками, не намагаюсь познайомитися з нею. Ми зустрічаємось кожен день біля колодязя, на бульварі; я застосовую всі свої сили на те, щоб відволікати її залицяльників, блискучих ад'ютантів, бідних москвичів та інших, — і мені майже зажди вдається. Я завжди ненавидів гостей у себе: тепер у мене кожен день повний дім, обідають, вечеряють, грають, — і, на жаль, моє шампанське торжествує над силою її магнетичних оченят!

Вчора я зустрів її в магазині Челахова; вона торгувала чудовий персидський килим. Княжна умовляла свою матусю не скупитися: цей килим так прикрасив би її кабінет!.. Я дав сорок карбованців зайвих і перекупив його; за це я був нагороджений поглядом, сповненим справжнього шаленства. Обідньої пори я навмисне звелів провести повз її вікна мого черкеського скакуна, вкритого цим килимом. Вернер був у них в цей час і казав мені, що ефект цієї сцени був найдраматичніший. Княжна хоче проповідувати проти мене ополчення; я навіть помітив, що вже два ад'ютанти при ній зі мною дуже сухо розкланюються, одначе щодня у мене обідають.

Грушницький має таємничий вигляд: ходить, заклавши руки за спину, і нікого не впізнає; нога його раптом одужала: він ледь накульгує. Він знайшов випадок вступити в розмову з княгинею і сказати якийсь комплімент княжні; вона, видно, не дуже розбірлива, бо з тих пір відповідає на його уклін наймилішою посмішкою.

- Ти рішуче не хочеш познайомитися з Ліговськими? сказав він мені вчора.
- Рішуче.
- Змилуйся! найприємніший дім на водах! Все найкраще тутешнє товариство...
- Мій друже, мені й нетутешнє жахливо набридло. А ти в них буваєш?
- Ще ні; я говорив з княжною разів зо два чи більше, та знаєш, якось незручно набиватися на запрошення, хоч тут це й водиться... Інша справа, якби я носив еполети...
- Змилуйся! та ти так значно цікавіший! Ти просто не вмієш користуватися своїм вигідним положенням... Та солдатська шинель в очах кожної чутливої баришні робить тебе героєм і страждальцем.

Грушницький самовдоволено посміхнувся.

- Які нісенітниці! сказав він.
- Я впевнений, продовжував я, що княжна в тебе вже закохана.

Він почервонів до вух і набундючився.

О самолюбство! ти важіль, котрим Архімед хотів підняти земну кулю!...

- У тебе все жарти! сказав він, вдаючи, ніби сердиться, по-перше, вона мене ще так мало знає...
 - Жінки люблять лише тих, кого не знають.
- Та я зовсім не маю претензії подобатись їй: я просто хочу познайомитися з приємною сім'єю, і було б дуже смішно, якби я мав будь-які надії... Ось ви, наприклад, інша справа! ви, петербурзькі переможці: тільки глянете, так жінки й тануть... А чи знаєш, Печоріне, що княжна про тебе говорила?
 - Як? вона тобі вже говорила про мене?..

— Не радій, одначе. Я вступив якось з нею в розмову біля колодязя, випадково; її третім словом було: "Хто цей пан, у якого такий неприємний важкий погляд? він був з вами, тоді..." Вона почервоніла і не хотіла назвати день, згадавши свою милу витівку. "Вам не потрібно називати день, — відповів я їй, — він буде пам'ятним мені вічно..." Мій друже, Печоріне! я тебе не поздоровляю; вона про тебе поганої думки... А, справді, жаль! тому що Мері дуже мила!..

Треба відмітити, що Грушницький з тих людей, котрі, розказуючи про жінку, з якою вони ледь знайомі, називають її моя Мері, моя Sophie, якщо вона мала щастя їм сподобатися.

Я прикинувся серйозним і відповів йому:

— Так, вона непогана... Тільки стережись, Грушницький! Російські баришні переважно живляться лише платонічною любов'ю, не домішуючи до неї думки про заміжжя; а платонічна любов найбільш клопітка. Княжна, здається, з тих жінок, які хочуть, щоб їх забавляли; якщо дві хвилини поспіль їй буде біля тебе нудно, ти загинув безповоротно: твоє мовчання повинне збуджувати її цікавість, твоя розмова – ніколи не задовольняти її сповна; ти повинен турбувати її щохвилини; вона десять разів прилюдно знехтує для тебе думкою оточуючих, назвавши це жертвою, і, щоб винагородити себе за це, почне тебе мучити, а потім просто скаже, що вона тебе терпіти не може. Якщо ти не візьмеш над нею влади, то навіть перший її поцілунок не дасть тобі права на другий; вона накокетує з тобою вдосталь, а років через два вийде заміж за виродка, з покірності до матусі, і почне себе переконувати, що вона нещасна, що вона одного чоловіка тільки й любила, тобто тебе, та що небо не бажало поєднати її з ним, тому що на ньому була солдатська шинель, хоч під цією товстою сірою шинеллю билося серце пристрасне й благородне...

Грушницький грюкнув кулаком в стіл і став ходити по кімнаті вперед і назад.

Я подумки реготав і навіть двічі посміхнувся, та він, на щастя, цього не помітив.

Явно, що він закоханий, тому що став ще довірливішим; у нього навіть з'явилась срібна воронована каблучка, місцевої роботи: вона мені здалася підозрілою... Я став її розглядати, і що ж?.. дрібними буквами ім'я Мері було вирізьблене на внутрішньому боці, і поруч – число того дня, коли вона підняла знамениту склянку. Я приховав своє відкриття; я не хочу вимагати від нього зізнань, я хочу, щоб він сам обрав мене своїм повіреним, — і ось тоді я буду насолоджуватися...

Сьогодні я встав пізно; підходжу до колодязя - нікого вже немає. Ставало спекотно; білі волохаті хмарки швидко рухались від засніжених гір, обіцяючи грозу; голова Машука курилася, мов загашений смолоскип; навколо нього звивалось і повзло зміями сіре клоччя хмар, затримане у своєму русі, ніби зачепившись за його колючі чагарники. Повітря було наелектризоване. Я заглибився у виноградну алею, що вела до гроту; мені було сумно. Я думав про ту молоду жінку з родимкою на щоці, про яку говорив мені лікар... Навіщо вона тут? І чи вона? І чому я думаю, що це вона? і чому я навіть так у цьому впевнений? Чи мало жінок з родимками на щоках? Розмірковуючи

таким чином, я підійшов до самого гроту. Дивлюсь: в прохолодній тіні його склепіння, на кам'яній лаві сидить жінка, в солом'яному капелюшку, закутана чорною шаллю, схиливши голову на груди; капелюшок закривав її обличчя. Я вже хотів повернутися, щоб не порушити її самотності, як тут вона поглянула на мене.

— Віра! - скрикнув я мимоволі.

Вона здригнулась і зблідла.

- Я знала, що ви тут, сказала вона. Я сів поруч неї і взяв її за руку. Давно забутий трепет пробіг по моїх жилах при звуках цього милого голосу; вона подивилась мені в очі своїми глибокими і спокійними очима: в них відбивалась недовіра і щось схоже на докір.
 - Ми давно не бачились, сказав я.
 - Давно, і обоє багато в чому змінились!
 - Тобто, ти вже не любиш мене?...
 - Я одружена!.. сказала вона.
 - Знову? Одначе кілька років тому ця причина також існувала, та попри це...

Вона висмикнула свою руку з моєї, і щоки її зашарілись.

— Може, ти любиш свого другого чоловіка?..

Вона не відповіла і відвернулася.

— Чи він дуже ревнивий?

Мовчання.

- Що ж? Він молодий, гарний, особливо, певне, багатий, і ти боїшся... Я глянув на неї і злякався; обличчя виражало глибокий відчай, на очах блищали сльози.
- Скажи мені, нарешті прошепотіла вона, тобі дуже весело мене мучити? Я повинна була б ненавидіти тебе. З тих пір, як ми знаємо одне одного, ти нічого мені не дав, крім страждань... Її голос затремтів, вона схилилась до мене і поклала голову мені на груди.

"Можливо, — подумав я, — саме тому ти мене і любила: радощі забуваються, а печалі ніколи..."

Я міцно обійняв її, і так ми залишались довго. Нарешті вуста наші зблизились і злились у гарячому, п'янкому поцілунку; її руки були холодні як лід, голова горіла. Тут між нами почалася одна із тих розмов, які на папері не мають змісту, яких не можна повторити і навіть запам'ятати: значення звуків замінює і доповнює значення слів, як в італійській опері.

Вона рішуче не хоче, щоб я познайомився з її чоловіком - тим кульгавим старичком, котрого я мимохідь бачив на бульварі: вона вийшла за нього для сина. Він багатий і страждає на ревматизм. Я не дозволив собі над ним жодної насмішки: вона його поважає, як батька, — і буде дурити, як чоловіка... Дивна річ людське серце взагалі, а жіноче особливо!

Чоловік Віри, Семен Васильович Г...в, — дальній родич княгині Ліговської. Він живе з нею поруч; Віра часто буває у княгині; я дав їй слово познайомитися з Ліговськими і волочитися за княжною, щоб відвести від неї увагу. Таким чином, мої плани ніскільки

не порушились, і мені буде весело...

Весело!.. Так, я вже проминув той період духовного життя, коли шукають тільки щастя, коли серце відчуває необхідність любити сильно і пристрасно будь-кого, — тепер я тільки хочу бути любимим, та й то дуже небагатьма; мені навіть здається, однієї постійної прихильності було б з мене досить: жалюгідна звичка серця!..

Одне мені завжди було дивним: я ніколи не робився рабом коханої жінки; навпаки, я завжди діставав непоборну владу над їх волею і серцем, зовсім про це не стараючись. Чому б це? - чи тому, що я ніколи нічим особливо не дорожу і що вони щохвилини боялись випустити мене з рук? чи це - магнетичний вплив сильного організму? чи мені просто не щастило зустріти жінку з упертим характером?

Треба зізнатися, що я справді не люблю жінок з характером: не їхнє це діло!..

Правда, тепер згадав: одного разу, лише одного разу я кохав жінку з твердою волею, котрої ніколи не міг перемогти... Ми розлучились ворогами, — і то, можливо, якби я її зустрів років на п'ять пізніше, ми розлучились би інакше...

Віра хвора, дуже хвора, хоч не зізнається в цьому; я боюсь, щоб у неї не було сухот або тої хвороби, яку називають fievre Lente - не російської зовсім хвороби, якій у нашій мові немає назви.

Гроза застала нас в гроті і затримала на зайвих півгодини. Вона не примушувала мене присягатися у вірності, не питала, чи кохав я інших з тих пір, як ми розлучились... Вона довірилась мені знову з колишньою безпечністю, — і я її не обману: вона єдина жінка в світі, яку я не здатний був би обманути. Я знаю, ми скоро розлучимось знову і, можливо, навіки: обоє підемо різними шляхами до гробу; але спомин про неї залишиться недоторканним у моїй душі; я їй це повторював завжди, і вона мені вірить, хоч говорить протилежне.

Нарешті ми розпрощались; я довго слідкував за нею поглядом, доки її капелюшок не зник за чагарниками і скелями. Серце моє боляче стислось, як після першого розлучення. О, як я зрадів цьому почуттю! Чи то не молодість зі своїми благотворними бурями хоче повернутись до мене знову, чи це тільки її прощальний погляд, останній дарунок - на пам'ять?.. А смішно подумати, що на вигляд я ще хлопчисько: обличчя хоч і бліде, але ще свіже; тіло струнке і гнучке; густі кучері в'ються, очі горять, кров кипить...

Повернувшись додому, я сів верхи і поскакав у степ; я люблю скакати на гарячому коні у високих травах, назустріч вітру з пустелі; жадібно ковтаю я духмяне повітря і вдивляюсь у синю далечінь, намагаючись вловити туманні обриси предметів, котрі щохвилини робляться все яснішими. Який би жаль не лежав на серці, який би неспокій не гнітив думку, все за хвилину розвіється; на душі стане легко, втома тіла переможе втому розуму. Немає жіночого погляду, якого б я не забув, дивлячись на кучеряві гори, освітлені південним сонцем, на блакитне небо або слухаючи шум потоку, що стрибає з каменя на камінь.

Я думаю, козаки, що позіхають на своїх вишках, бачачи, як скаче хтось без мети і потреби, довго мучились цією загадкою, бо, напевне, по одежі вважали мене за черкеса. Мені і справді казали, що в черкеській одежі верхи я більше схожий на кабардинця, ніж багато які кабардинці. І дійсно, що стосується цього благородного бойового одягу, я справжній денді: ні одного зайвого галуна; цінна зброя з простою оздобою, хутро на шапці не надто довге й не надто коротке; ногавиці і черевики пригнані якнайточніше; бешмет білий, черкеска темно-бура.

Я довго вивчав гірську посадку: нічим не можна так потішити моє самолюбство, як визнавши моє мистецтво верхової їзди на кавказький лад. Я утримую чотирьох коней: одного для себе, трьох для приятелів, щоб не було нудно одному таскатися полями; вони беруть моїх коней з задоволенням і ніколи не їздять разом зі мною. Була вже шоста година вечора, коли я згадав, що пора обідати; кінь мій був змучений; я виїхав на дорогу, що веде з П'ятигорська до німецької колонії, куди водяне товариство часто їздить еп ріquenique*. Дорога іде, звиваючись поміж чагарниками, спускаючись у невеликі яруги, де протікають гомінкі струмки серед високих трав; навкруги амфітеатром здіймається синє громаддя Бешту, Зміїної, Залізної і Лисої гори. Спустившись в одну з таких яруг, що на місцевій говірці називаються балками, я зупинився, щоб напоїти коня; в цей час на дорозі з'явилась галаслива і блискуча кавалькада: дами в чорних і блакитних амазонках, кавалери в костюмах, що являли собою суміш черкеського з нижньогородським; попереду їхав Грушницький з княжною Мері.

Дами на водах ще вірять у напади черкесів серед білого дня; імовірно, тому Грушницький поверх солдатської шинелі почепив шаблю і пару пістолетів: він був досить смішним в цьому геройському вбранні. Високий кущ закривав мене від них, але крізь його листя я міг бачити все і відгадати за виразом їх облич, що розмова була сентиментальною. Нарешті вони наблизились до спуску; Грушницький взяв за повід коня княжни, і тоді я почув кінець їхньої розмови:

- І ви на все життя хочете лишитися на Кавказі? говорила княжна.
- Що для мене Росія? відповідав її кавалер, країна, де тисячі людей, тому що вони багатші за мене, будуть дивитись на мене з презирством, тоді як тут тут ця товста шинель не завадила моєму знайомству з вами...
 - Навпаки... сказала княжна, зашарівшись.

Обличчя Грушницького зобразило задоволення. Він продовжував:

— Тут моє життя протече гучно, непомітно і швидко, під кулями дикунів, і якби бог посилав мені щороку один ясний жіночий погляд, один, подібний тому...

В цю мить вони порівнялись зі мною; я вдарив нагайкою коня і виїхав з-за куща...

— Mon dieu, un Circassien!..* *скрикнула княжна від жаху.

Щоб переконати її повністю у помилці, я відповів французькою, злегка нахилившись:

Ne craignez rien, madame, — je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier.***

^{*} на пікнік (фр.).

^{}** Боже мій, черкес!.. (фр.)

*** Не бійтесь, пані, — я не більш небезпечний, ніж ваш кавалер (фр.).

Вона зніяковіла, — та чому? від своєї помилки чи тому, що моя відповідь здалася їй зухвалою? Я бажав би, щоб останнє моє припущення було справед-ливим. Грушницький кинув на мене невдоволений погляд.

Пізно ввечері, тобто годині об одинадцятій, я пішов гуляти липовою алеєю бульвару. Місто спало, лише в деяких вікнах мерехтіли вогні. З трьох боків чорніли стрімкі гребені, відгалуження Машука, на вершині якого лежала зловісна хмарина; місяць підіймався на сході; вдалині срібною бахромою блищали снігові гори. Вигуки вартових чергувались з шумом гарячих джерел, що спустили на ніч. Часом гучний тупіт коня лунав на вулиці, супроводжуючись скрипінням ногайської гарби і сумовитим татарським приспівом. Я сів на лаву і замислився... Я відчував необхідність викласти свої думки в дружній розмові... та з ким?.. "Що робить тепер Віра?" – думав я... Я б дорого дав, щоб у цю хвилину потиснути її руку.

Зненацька чую швидкі й нерівні кроки... Певне, Грушницький... Так і є!

- Звідкіля?
- Від княгині Ліговської, сказав він дуже поважно. Як Мері співає!...
- Знаєш що? сказав я йому, б'юсь об заклад, що вона не знає, що ти юнкер; вона думає, що ти розжалуваний...
 - Можливо! Яке мені діло!.. сказав він неуважно.
 - Ні, я тільки так це кажу...
- А чи знаєш, що ти її нині страшенно розсердив? Вона знайшла, що це нечувана зухвалість; я насилу зміг її переконати, що ти так добре вихований і так до-бре знаєш світ, що не міг мати наміру її образити; вона каже, що у тебе нахабний погляд, що ти, певне, про себе високої думки.
 - Вона не помиляється... А ти чи не хочеш за неї вступитися?
 - Мені жаль, що я не маю ще цього права...
 - "О-го! подумав я, у нього, видно, вже ϵ надії..."
- Втім, для тебе ж гірше, продовжував Грушницький, тепер тобі важко познайомитися з ними, а жаль! це один з найприємніших домів, які я тільки знаю...

Я внутрішньо посміхнувся.

- Найприємніший дім для мене тепер мій, сказав я, позіхаючи, і встав, щоб іти.
- Одначе признайся, ти розкаюєшся?..
- Які дурниці! Якщо я захочу, то завтра ж буду ввечері у княгині...
- Побачимо...
- Навіть, щоб зробити тобі задоволення, почну волочитися за княжною...
- Так, якщо вона захоче говорити з тобою...
- Я лише дочекаюсь тої хвилини, коли твоя розмова їй наскучить... Прощавай!..
- А я піду блукати, я нізащо тепер не засну... Послухай-но, ходімо краще до ресторації, там гра... мені потрібні зараз сильні відчуття...
 - Бажаю тобі програтися...

Я пішов додому.

21-го травня.

Пройшов майже тиждень, а я ще не познайомився з Ліговськими. Чекаю зручного випадку. Грушницький, як тінь, ходить за княжною всюди; їх розмови нескінченні: коли ж він їй наскучить?.. Мати не звертає на це уваги, тому що він не жених. Ось логіка матерів! Я помітив два, три ніжні погляди, — треба покласти цьому кінець.

Вчора біля колодязя вперше з'явилась Віра... Вона з тих пір, як ми зустрілись у гроті, не виходила з дому. Ми одночасно опустили склянки, і, нахилившись, вона мені сказала пошепки:

— Ти не хочеш познайомитися з Ліговськими?.. Ми лише там можемо бачитися... Докір!.. нудно! Та я заслуговую на нього...

До речі: завтра бал за підпискою в залі ресторації, і я буду танцювати з княжною мазурку.

22-го травня.

Зала ресторації перетворилась на залу Шляхетного зібрання. Всі з'їхались о дев'ятій. Княгиня з дочкою з'явилися майже останніми; багато які дами подиви-лись на неї заздрістно і недоброзичливо, тому що княжна Мері одягається зі смаком. Ті, що вважають себе місцевими аристократками, затаївши заздрість, приєдналися до неї. Як бути? Де є товариство жінок, там відразу з'явиться вище і нижче коло. Під вікном, в натовпі народу, стояв Грушницький, притиснувши обличчя до скла і не зводячи очей зі своєї богині; вона, проходячи мимо, ледь помітно кивнула йому головою. Він просяяв, як сонце... Танці почались польським; потім заграли вальс. Шпори задзвеніли, фалди піднялись і закрутились.

Я стояв позаду однієї товстої дами, отіненої рожевим пір'ям; пишність її сукні нагадувала часи фіжм, а строкатість її нерівної шкіри – щасливу епоху мушок із чорної тафти. Найбільша бородавка на її шиї була прикрита фермуаром. Вона говорила своєму кавалерові, драгунському капітану:

- Ця княжна Ліговська нестерпне дівчисько! Уявіть собі, штовхнула мене і не вибачилась, та ще обернулась і подивилась на мене в лорнет... С'est impayable!..* І чим вона пишається? Треба було б її провчити...
- За цим діло не стане! відповів прислужливий капітан і попрямував до іншої кімнати.

Я відразу підійшов до княжни і запросив вальсувати, користуючись свободою тутешніх звичаїв, що дозволяють танцювати з незнайомими дамами.

Вона ледве змогла примусити себе не посміхнутися і приховати своє торжество; їй вдалось, одначе, досить швидко зробити абсолютно байдужий і навіть суворий вигляд. Вона недбало поклала руку на моє плече, нахилила злегка голівку набік, і ми закружляли. Я не знаю талії більш принадної і гнучкої! Її свіжий подих долинав до мого обличчя; іноді локон, що відлетів у вихорі вальсу від своїх товаришів, торкався до моєї гарячої щоки... Я зробив три тури. (Вона вальсувала навдивовижу добре.) Вона задихалась, очі її помутніли, напіврозкриті губки ледве змогли прошепотіти необхідне: "Мегсі, monsieur".**

Після хвилинного мовчання я сказав їй, прийнявши найпокірніший вигляд:

- Я чув, княжно, що, хоч ми з вами зовсім незнайомі, я вже мав нещастя заслужити вашу немилість... що ви мене знайшли зухвалим... невже це правда?
- І вам би хотілось тепер підтвердити цю мою думку? відповіла вона з іронічною гримаскою, яка, втім, дуже пасує її рухливому обличчю.
- Якщо я мав зухвальство вас чим-небудь образити, то дозвольте мені виявити ще більшу зухвалість і просити у вас вибачення... Справді, я б дуже бажав довести вам, що ви відносно мене помилялись...
 - Це буде вам досить важко...
 - Чому ж?..
 - Тому, що ви у нас не буваєте, а ці бали, напевне, не часто будуть повторюватись.
 - "Це означає, подумав я, що їх двері для мене закриті назавжди".
- Знаєте, княжно, сказав я з деякою досадою, ніколи не треба нехтувати злочинцем, що розкаявся; з відчаю він може зробитися ще злочиннішим... і тоді...

Регіт і шушукання оточуючих примусили мене озирнутися і перервати мою фразу. В кількох кроках від мене стояв гурт чоловіків, і серед них драгунський капітан, що виявив ворожі наміри супроти милої княжни; він був чимось особливо задоволений, потирав руки, реготав і переморгувався з товаришами. Раптом від їх кола відокремився пан у фраці з довгими вусами і червоною пикою і спрямував свої невпевнені кроки прямо до княжни: він був п'яний. Зупинившись навпроти зніяковілої княжни і заклавши руки за спину, він втупив у неї каламутно-сірі очі і вимовив хрипким дискантом:

- Пермете...* ну, та що там!.. просто ангажую вас на мазурку...
- Що вам треба? промовила вона тремтячим голосом, кидаючи круг себе благальний погляд. На жаль, її мати була далеко, і поруч нікого зі знайомих їй кавалерів не було; один ад'ютант, здається, все це бачив, але сховався за натовпом, щоб не бути замішаним у історію.
- То що ж? сказав п'яний пан, підморгнувши драгунському капітанові, який заохочував його знаками, хіба ви не бажаєте?.. Я таки знову маю честь вас ангажувати pour mazure...** Ви, може, думаєте, що я п'яний? Це нічого!.. Значно вільніше, можу вас запевнити...

Я бачив, що вона готова знепритомніти від страху і обурення. Я підійшов до п'яного добродія, взяв його досить міцно за руку і, подивившись йому пильно в очі, попросив іти геть, — тому, додав я, що княжна давно вже обіцяла танцювати мазурку зі мною.

— Ну, нічого робити!.. іншим разом! - сказав він, засміявшись, і відійшов до своїх присоромлених товаришів, які відразу повели його до іншої кімнати.

Я був нагороджений глибоким, чудовим поглядом.

Княжна підійшла до своєї матері і розказала їй все; та відшукала мене в натовпі і

^{*} Це якнайкумедніше!.. (фр.)

^{**} Дякую вам, пане (фр.)

подякувала. Вона заявила мені, що знала мою матір і дружила з півдюжиною моїх тіточок.

— Я не знаю, як сталось, що ми досі з вами незнайомі, — додала вона, — але зізнайтесь, ви один у цьому винний: ви цураєтесь всіх так, що це ні на що не схоже. Я сподіваюсь, повітря моєї вітальні розжене ваш сплін... Чи не так?

Я сказав їй одну з тих фраз, які у кожного мають бути готові для подібного випадку. Кадрилі тягнулись жахливо довго.

Нарешті з хорів загриміла мазурка; ми з княжною сіли.

Я не нагадував ні разу ні про п'яного добродія, ні про мою минулу поведінку, ні про Грушницького. Враження, що справила на неї неприємна сцена, потроху розвіялось; личко її розцвіло; вона жартувала дуже мило; її розмова була гостра, без претензії на гостроту, жвава і вільна; її зауваження іноді глибокі... Я дав їй відчути дуже заплутаною фразою, що вона мені давно подобається. Вона нахилила голівку і злегка почервоніла.

- Ви дивна людина! сказала вона потім, піднявши на мене свої оксамитові очі і вимушено засміявшись.
- Я не хотів з вами знайомитися, продовжував я, тому що вас оточує занадто густа юрба шанувальників, і я боявся зовсім зникнути у ній.
 - Ви даремно боялись! Вони всі нудні...
 - Всі! Невже всі?

Вона пильно подивилась на мене, ніби намагаючись щось пригадати, потім знову ледь почервоніла і, нарешті, промовила рішуче: всі!

- Навіть мій друг Грушницький?
- А він ваш друг? сказала вона, виказуючи деякий сумнів.
- Так.
- Він, звичайно, не входить у розряд нудних...
- Але у розряд нещасних, сказав я, сміючись.
- Звичайно! А вам смішно? Я б хотіла, щоб ви були на його місці...
- Що ж? я сам колись був юнкером, і, далебі, це найкращий час мого життя!
- A хіба він юнкер?.. сказала вона швидко і потім додала: A я думала...
- Що ви думали?..
- Нічого!.. Хто ця дама?

Тут розмова змінила напрям і до цього вже більше не поверталася.

Ось мазурка закінчилася і ми розпрощались - до побачення. Дами роз'їхались... Я пішов вечеряти і зустрів Вернера.

- А-га! сказав він, так-то ви! А ще хотіли знайомитися з княжною не інакше, як врятувавши її від неминучої смерті.
 - Я зробив краще, відповів я йому, врятував її від непритомності на балі!..

^{*} Дозвольте... (від фр. Permettez.)

^{**} на мазурку... (фр.)

- Як це? Розкажіть!..
- Ні, відгадайте, о ви, той що відгадує все на світі!
- 23 -го травня.

Біля сьомої години вечора я гуляв на бульварі. Грушницький, побачивши мене здалеку, підійшов до мене: якесь смішне захоплення блищало в його очах. Він міцно потиснув мені руку і сказав трагічним голосом:

- Дякую тобі, Печоріне... Ти розумієш мене?
- Ні; але, у всякому разі, не варто подяки, відповів я, не маючи справді на совісті ніякого благодіяння.
 - Як? А вчора? ти хіба забув?.. Мері мені все розказала...
 - А що? хіба у вас нині вже все спільне? і подяка?..
- Послухай, сказав Грушницький дуже поважно, будь ласка, не жартуй з мого кохання, якщо хочеш залишитися моїм приятелем... Бачиш: я її люблю до нестями... і я думаю, я надіюсь, вона теж мене любить... У мене є до тебе прохання: ти будеш нині ввечері у них; обіцяй мені помічати все: я знаю, ти досвідчений в цих речах, ти краще за мене знаєш жінок... Жінки! жінки! хто їх зрозуміє? Їх посмішки суперечать їх поглядам, їх слова обіцяють і манять, а звук їх голосу відштовхує... То вони за хвилину осягають і вгадують найпотаємнішу нашу думку, то не розуміють найясніших натяків... Ось хоч княжна: вчора її очі палали пристрастю, зупиняючись на мені, нині вони тьмяні і холодні...
 - Це, можливо, наслідок дії вод, відповів я.
- Ти у всьому бачиш гіршу сторону... матеріаліст! додав він презирливо. Втім, змінимо матерію, і задоволений поганим каламбуром, він розвеселився.

О дев'ятій ми разом пішли до княгині.

Проходячи повз вікна Віри, я бачив її біля вікна. Ми побіжно глянули один на одного. Невдовзі після нас вона ввійшла у вітальню Ліговських. Княгиня представила їй мене як своїй родичці. Пили чай; гостей було багато; розмова була загальна. Я намагався сподобатися княгині, жартував, примусив її кілька разів сміятися від душі; княжні також не раз хотілось пореготати, та вона стримувалась, щоб не вийти з прийнятої ролі: вона знаходить, що томливість їй пасує, — і, можливо, не помиляється. Грушницький, здається, дуже радий, що моя веселість її не заражає.

Після чаю всі пішли до зали.

— Чи задоволена ти моєю слухняністю, Віро? - сказав я, проходячи повз неї.

Вона мені кинула погляд, сповнений любові і подяки. Я звик до цих поглядів; але колись вони складали моє блаженство. Княгиня посадила дочку за фортепіано; всі просили її заспівати що-небудь, — я мовчав і, користуючись метушнею, відійшов до вікна з Вірою, яка мені хотіла сказати щось дуже важливе для нас обох... Вийшло - дурниці...

Тим часом княжні моя байдужість була прикрою, як я міг здогадатися з одного сердитого, блискучого погляду... О, я чудово розумію цю розмову, німу, та виразну, коротку, та сильну!..

Вона заспівала: голос в неї непоганий, але співає вона погано... втім, я не слухав. Зате Грушницький, спершись на рояль навпроти неї, пожирав її очима і щохвилини говорив стиха: "Charmant! delicieux!"*

— Тільки?..

Вона зашарілась і продовжувала:

— Ти знаєш, що я твоя рабиня; я ніколи не вміла тобі суперечити... і я буду за це покарана: ти мене розлюбиш! В крайньому разі я хочу зберегти свою репутацію... не для себе: ти це знаєш дуже добре!.. О, я прошу тебе: не мучай мене, як раніше, пустими сумнівами і вдаваною холодністю: я, можливо, скоро помру, я відчуваю, що слабшаю з кожним днем... і, не зважаючи на це, я не можу думати про майбутнє життя, я думаю лише про тебе... Ви, чоловіки, не розумієте насолоди погляду, потиску руки... а я, клянусь тобі, я, прислухаючись до твого голосу, відчуваю таке глибоке, дивне блаженство, що найпалкіші поцілунки не можуть замінити його.

Тим часом княжна Мері перестала співати. Гомін похвал залунав навколо неї; я підійшов до неї після всіх і сказав щось про її голос досить недбало.

Вона зробила гримаску, відкопиливши нижню губу, і присіла дуже насмішкувато.

- Мені це тим більше втішно, сказала вона,— що ви мене зовсім не слухали; та ви, можливо, не любите музики?..
 - Навпаки... після обіду особливо.
- Грушницький має рацію, стверджуючи, що у вас найпрозаїчні смаки... і я бачу, що ви любите музику в гастрономічному відношенні...
- Ви знову помиляєтесь: я зовсім не гастроном: у мене препаскудний шлунок. Та музика після обіду присипляє, а спати після обіду корисно для здоров'я: отже, я люблю музику в лікувальному відношенні. Ввечері ж вона, навпаки, занадто дратує мої нерви: мені робиться або надто сумно, або надто весело. Те і друге стомлює, коли немає справжньої причини сумувати чи радіти, і до того ж сум у товаристві смішний, а занадто велика веселість непристойна...

Вона не дослухала, відійшла геть, сіла біля Грушницького, і поміж ними почалася якась сентиментальна розмова: здається, княжна відповідала на його мудрі фрази досить неуважно і невдало, хоч намагалась показати, що слухає його з увагою, тому що він іноді дивився на неї здивовано, намагаючись вгадати причину внутрішнього хвилювання, що відображалось іноді у її неспокійному погляді...

Та я вас розгадав, мила княжно, стережіться! Ви хочете мені відплатити тією ж монетою, шпигнути моє самолюбство, — вам не вдасться! і якщо ви мені оголосите війну, то я буду нещадним.

Протягом вечора я кілька раз навмисне намагався втрутитися у їх розмову, та вона

^{*}Чарівно! прекрасно! (фр.)

[—] Послухай, — говорила мені Віра, — я не хочу, щоб ти знайомився з моїм чоловіком, та ти повинен неодмінно сподобатися княгині; тобі це легко: ти можеш все, що захочеш. Ми тільки тут будемо бачитись...

досить сухо зустрічала мої зауваження, і я з удаваною досадою нарешті пішов геть. Княжна торжествувала; Грушницький теж. Торжествуйте, друзі мої, поспішайте... вам недовго торжествувати!.. Як бути? у мене є передчуття...Знайомлячись з жінкою, я завжди безпомилково відгадував, буде вона мене любити чи ні...

Кінець вечора я провів біля Віри і досхочу наговорився про минуле... За що вона мене так любить, справді не знаю! Тим більше, що це єдина жінка, яка мене зрозуміла цілковито, з усіма моїми дрібними уподобаннями, лихими пристрастями... Невже зло таке привабливе?..

Ми вийшли разом з Грушницьким; на вулиці він взяв мене під руку і після довгого мовчання сказав:

— Ну, що?

"Ти дурний", — хотів я йому відповісти, але стримався і тільки знизав плечима.

29-го травня.

За всі ці дні я жодного разу не відступив від своєї системи. Княжні починає подобатися моя розмова; я розповів їй деякі з дивних випадків мого життя, і вона починає бачити у мені людину незвичайну. Я насміхаюсь над усім на світі, особливо над почуттями: це починає її лякати. Вона при мені не сміє розпочинати з Грушницьким сентиментальні дебати і вже кілька разів відповідала на його витівки іронічною посмішкою, та я кожен раз, як Грушницький підходить до неї, роблю сумирний вигляд і залишаю їх удвох; першого разу вона була цьому рада або намагалась це показати; вдруге - розсердилась на мене; втретє - на Грушницького.

— У вас дуже мало самолюбства! - сказала вона мені вчора. - Чому ви думаєте, що мені веселіше з Грушницьким?

Я відповів, що жертвую щастю приятеля своїм задоволенням...

— I моїм, — додала вона.

Я пильно подивився на неї і зробив серйозний вигляд. Потім цілий день не говорив з нею ні слова... Ввечері вона була задумлива, нині вранці біля колодязя ще задумливіша. Коли я підійшов до неї, вона неуважно слухала Грушницького, який, здається, захоплювався природою, та тільки-но побачила мене, вона стала реготати (дуже недоречно), показуючи, ніби мене не помічає. Я відійшов подалі і крадькома став спостерігати за нею: вона відвернулась від свого співбесідника і двічі позіхнула... Рішуче, Грушницький їй набрид. Ще два дні не буду з нею говорити.

3-го червня.

Я часто запитую себе, навіщо я так вперто добиваюсь кохання молоденької дівчинки, яку спокусити я не хочу і з якою ніколи не одружусь? Навіщо це жіноче кокетування? Віра мене любить більше, ніж княжна Мері буде любити будь-коли; якби вона мені здавалась непереможною красунею, то, можливо, я б захопився труднощами справи...

Ні в якому разі! Отже, це не та неспокійна потреба любові, яка нас мучить в перші роки молодості, кидаючи нас від однієї жінки до іншої, доки ми знайдемо таку, яка нас терпіти не може: тут починається наша постійність - істинна нескінченна пристрасть,

котру математично можна зобразити лінією, що падає з точки у простір; секрет цієї нескінченності – лише у неможливості досягнути мети, тобто кінця.

Чому ж я клопочуся? Із заздрості до Грушницького? Бідолашний! він зовсім не заслуговує на неї. Чи це наслідок того паскудного, та непереборного почуття, яке примушує нас нищити солодкі омани ближнього, щоб мати гидке задоволення сказати йому, коли він у розпачі буде питати, у що йому тепер вірити: "Мій друже, зі мною було те ж саме, і ти бачиш, одначе, я обідаю, вечеряю і спокійнісінько сплю і, сподіваюсь, зумію вмерти без галасу і сліз!"

Але ж є безмежна насолода заволодіти молодою душею, що ледь розпустилась! Вона як квітка, найкращий аромат якої випаровується назустріч першому променю сонця; її треба зірвати цієї миті і, надихавшись ним удосталь, кинути на дорозі: можетаки хтось підійме! Я відчуваю у собі цю ненаситну жадобу, що поглинає все, зустрінуте на шляху; я дивлюсь на страждання і радощі інших тільки по відношенню до себе, як на поживу, що підтримує мої душевні сили. Сам я більше не здатний безумствувати під впливом пристрасті; честолюбство моє придушене обставинами, та воно виявилось в іншому вигляді, бо честолюбство є нічим іншим, як жадобою влади, а перше моє задоволення - підкоряти моїй волі все, що мене оточує; збуджувати до себе почуття любові, відданості і страху - чи не є перша ознака і найвеличніше торжество влади? Бути для когось причиною страждань і радощів, не маючи на те ніякого безсумнівного права, — чи то не найсолодша пожива для нашої гордості? А що таке щастя? Гордість, що наситилась. Якби я вважав себе кращим, могутнішим за всіх на світі, я був би щасливим; якби всі мене любили, я знайшов би в собі невичерпні джерела любові. Зло породжує зло; перше страждання дає поняття про задоволення мучити іншого; ідея зла не може ввійти в голову людини без того, щоб вона не захотіла застосувати її в дійсності: ідеї - створіння органічні, сказав хтось: їх народження вже дає їм форму, і ця форма є діяльність; той, у чиїй голові народилось більше ідей, той діє більше за інших; через це геній, прикутий до столу чиновника, повинен вмерти або збожеволіти, так само, як людина з могутньою статурою, при сидячому житті і скромній поведінці, вмирає від апоплексичного удару.

Пристрасті не що інше, як ідеї у першому своєму розвитку: вони належать юності серця, і дурень той, хто думає усе життя ними хвилюватися: багато спокійних річок починаються гучними водоспадами, а ні одна не стрибає й не піниться до самісінького моря. Та цей спокій часто ознака великої, хоча й прихованої сили; повнота й глибина почуттів і думок не припускає шалених поривань: душа, страждаючи й насолоджуючись, у всьому суворо звітує собі і переконується у тому, що так має бути; вона знає, що без гроз постійна спека від сонця її висушить; вона переймається власним життям, — пестить і карає себе, як улюблене дитя. Лише в цьому найвищому стані самопізнання людина може оцінити правосуддя боже.

Перечитуючи цю сторінку, я помічаю, що далеко відхилився від свого предмету... Ну то й що? Адже цей журнал пишу я для себе, і, отже, все, що я в нього кину, буде з часом для мене дорогим спогадом.

Прийшов Грушницький і кинувся мені на шию, — йому надали звання офіцера. Ми випили шампанського. Лікар Вернер зайшов услід за ним.

- Я вас не поздоровляю, сказав він Грушницькому.
- Чому?
- Тому, що солдатська шинель дуже вам пасує, і зізнайтесь, що армійський піхотний мундир, пошитий тут, на водах, не додасть вам нічого цікавого... Бачите, досі ви були виключенням, а тепер підпадете під загальне правило.
- Говоріть, говоріть, докторе! Ви не перешкодите мені радіти. Він не знає, додав Грушницький мені на вухо, скільки надій надали мені ці еполети... О еполети, еполети! ваші зірочки, путівні зірочки... Ні! я тепер зовсім щасливий.
 - Ти ідеш з нами гуляти до провалля? спитав я його.

Я? нізащо не покажусь княжні, доки не буде готовий мундир.

- Накажеш сповістити її про твою радість?..
- Ні, будь ласка, не говори... Я хочу її здивувати...
- Скажи мені, одначе, як твої справи з нею?..

Він зніяковів і задумався: йому хотілось похвалитися, збрехати - і було совісно, а разом з тим було соромно зізнатись у істині.

- Як ти думаєш, чи любить вона тебе?
- Чи любить? Змилуйся, Печоріне, які у тебе поняття!.. як можна так скоро?.. Та якщо навіть вона і любить, то порядна жінка цього не скаже...
- Добре! I, певне, по-твоєму, порядний чоловік повинен також мовчати про свою пристрасть?..
 - Ex, братіку! На все ϵ манера; багато що не говориться, а відгадується...
- Це правда... Тільки кохання, яке ми читаємо в очах, ні до чого жінку не зобов'язує, тоді як слова... Стережись, Грушницький, вона тебе дурить...
- Вона?..- відповів він, піднісши очі до неба й самовдоволено посміхнувшись,— мені жаль тебе, Печоріне!..

Він пішов.

Ввечері численне товариство рушило пішки до провалля.

На думку місцевих вчених, це провалля не що інше, як згаслий кратер; він знаходиться на схилі Машука, за версту від міста. До нього веде вузька стежка поміж чагарників і скель; здираючись на гору, я подав руку княжні, і вона її не відпускала протягом всієї прогулянки.

Розмова наша почалася з лихослів'я: я став перебирати присутніх і відсутніх наших знайомих, спочатку показував смішні, а потім погані їх сторони. Жовч моя розбурхалась. Я почав жартома - і закінчив щирою злістю. Спершу це її потішало, а потім злякало.

— Ви небезпечна людина! - сказала вона мені, — я воліла би краще попасти в лісі під ніж убивці, аніж вам на язичок... Я вас прошу не на жарт: коли вам здумається говорити про мене погано, візьміть краще ніж і заріжте мене, — я думаю, це вам не

буде дуже важко.

- Хіба я схожий на вбивця?..
- Ви гірший...

Я замислився на хвилину і потім сказав, зробивши глибоко розчулений вигляд:

— Так, такою була моя доля з самісінького дитинства! Всі читали на моєму обличчі ознаки лихих властивостей, яких не було; але їх передбачали - і вони народились. Я був скромним - мене звинувачували у лукавстві: я став скритним. Я глибоко відчував добро і зло; ніхто мене не голубив, усі ображали: я став злопам'ятним; я був похмурим, — інші діти веселі й балакучі; я відчував себе вищим за них, — мене ставили нижче. Я зробився заздрісним. Я був готовий любити весь світ, — мене ніхто не зрозумів: і я навчився ненавидіти. Моя безбарвна молодість пройшла в боротьбі з собою і світом; кращі мої почуття, боячись насмішки, я ховав у глибині серця: вони там і вмерли. Я говорив правду - мені не вірили: я почав дурити; пізнавши добре світ і пружини суспільства, я став умілим у науці життя і бачив, як інші без уміння щасливі, користуючись задарма тими перевагами, котрих я так невтомно домагався. І тоді в моїх грудях народився відчай - не той відчай, який лікують дулом пістолета, а холодний, безсилий відчай, прикритий люб'язністю і доброзичливою посмішкою. Я зробився моральним калікою: одна половина моєї душі не існувала, вона висохла, випарувалась, вмерла, я відрізав її і кинув, — тоді як інша ворушилась і жила до послуг кожного, і цього ніхто не помітив, тому що ніхто не знав про існування її загиблої половини; та ви тепер у мені розбудили спомин про неї, і я вам прочитав її епітафію. Багатьом взагалі усі епітафії здаються смішними, а мені ні, особливо коли згадаю про те, що під ними спочиває. Втім, я не прошу вас поділяти мою думку: якщо моя витівка здається вам смішною - будь ласка, смійтесь: попереджую вас, що це мене ніскільки не засмутить.

В цю мить я зустрів її очі: в них бігали сльози; її рука, спираючись на мою, тремтіла; щоки палали; їй було жаль мене! Жалість - почуття, якому так легко скоряються всі жінки, встромило свої кігті в її недосвідчене серце. Протягом всієї прогулянки вона була неуважна, ні з ким не кокетувала, — а це знаменна ознака!

Ми прийшли до провалля; дами залишили своїх кавалерів, але вона не покидала моєї руки. Дотепи місцевих денді її не смішили; стрімкість урвища, біля якого вона стояла, не лякала її, тоді як інші баришні пищали й заплющували очі.

На зворотному шляху я не поновлював нашої печальної розмови; та на мої порожні питання і жарти вона відповідала коротко й неуважно.

— Чи довелось вам кохати? - запитав я її нарешті.

Вона пильно глянула на мене, похитала головою - і знову поринула у задуму: видно було, що їй хотілось щось сказати, та вона не знала, з чого почати; груди її підіймались... Що робити! прозорий рукав ненадійний захист, і електрична іскра пробігла з моєї руки в її руку; майже всі пристрасті починаються так, і часто ми себе просто дуримо, думаючи, що жінка нас любить за наші фізичні чи моральні якості; звичайно, вони готують, привертають її серце до сприйняття святого вогню, та все ж таки перший дотик вирішує справу.

— Чи не правда, я була дуже люб'язна сьогодні? - сказала мені княжна, силуючись посміхнутися, коли ми повертались з гуляння.

Ми розпрощались.

Вона невдоволена собою; вона себе картає за холодність... О, це перше, головне торжество! Завтра вона захоче винагородити мене. Я все це вже знаю напам'ять - ось що нудно!

4-го червня.

Нині я бачив Віру. Вона замучила мене своїми ревнощами. Княжна надумала, здається, звіряти їй таємниці свого серця: треба визнати, вдалий вибір!

- Я здогадуюсь, до чого все йдеться, говорила мені Віра, краще скажи мені просто тепер, що ти її любиш.
 - Та якщо я її не люблю?
- То навіщо ж її переслідувати, тривожити, хвилювати її уяву?.. О, я тебе добре знаю! Послухай, якщо ти хочеш, щоб я тобі вірила, то приїжджай за тиждень до Кисловодська; післязавтра ми переїжджаємо туди. Княгиня залишиться тут довше. Найми квартиру поруч; ми будемо жити у великому будинку біля джерела, в мезоніні; внизу княгиня Ліговська, а поруч є дім того ж господаря, який ще не зайнятий... Приїдеш?..

Я обіцяв - і того ж дня послав зайняти цю квартиру.

Грушницький прийшов до мене о шостій вечора і заявив, що завтра буде готовий його мундир, саме до балу.

- Нарешті я буду з нею танцювати увесь вечір... От наговорюся! додав він.
- Коли ж бал?
- Та завтра! Хіба не знаєш? Велике свято, і тутешнє начальство взялося його влаштувати ...
 - Ходімо на бульвар...
 - Нізащо, в цій бридкій шинелі...
 - Як, ти її розлюбив?..

Я пішов один, і, зустрівши княжну Мері, запросив її на мазурку. Вона здавалась здивованою і зраділою.

— Я думала, що ви танцюєте лише з необхідності, як минулого разу, — сказала вона, дуже мило усміхаючись...

Вона, здається, зовсім не помічає відсутності Грушницького.

- Ви будете завтра приємно здивовані, сказав я їй.
- Чим?
- Це секрет... на балі ви самі здогадаєтесь.

Я закінчив вечір у княгині; гостей не було, крім Віри і одного потішного старичка. Я був у гуморі, імпровізував різні незвичайні історії; княжна сиділа навпроти мене і слухала мої нісенітниці з такою глибокою, напруженою, навіть ніжною увагою, що мені стало совісно. Куди поділись її жвавість, її кокетство, її капризи, її зухвалий вираз, презирлива посмішка, неуважний погляд?..

Віра все це помітила: на її хворобливому обличчі зобразився глибокий сум; вона сиділа в затінку край вікна, занурившись у широке крісло... Мені стало жаль її...

Тоді я розповів усю драматичну історію нашого знайомства з нею, нашого кохання, — зрозуміло, прикривши все це вигаданими іменами.

Я так яскраво зобразив мою ніжність, мої тривоги і захоплення; я в такому вигідному світлі виставив її вчинки і характер, що вона мимоволі була змушена вибачити мені моє кокетування з княжною.

Вона встала, пересіла до нас, пожвавішала... і ми лише о другій годині ночі згадали, що лікарі наказують лягати спати об одинадцятій.

5-го червня.

За півгодини до балу з'явився до мене Грушницький у повному блиску армійського піхотного мундира. До третього ґудзика був пристебнутий бронзовий ланцюжок, на якому висів подвійний лорнет; еполети неймовірних розмірів були загнуті догори мов крильця амура; чоботи його рипіли; лівою рукою він тримав коричневі лайкові рукавички і кашкет, а правою збивав щохвилини завитий дрібними кільцями чуб. Самовдоволення і одночасно деяка невпевненість зображались на його обличчі; його святкова зовнішність, його горда хода примусили б мене реготати, якби це не суперечило моїм намірам.

Він кинув кашкет з рукавичками на стіл і почав обсмикувати фалди і чепуритися перед дзеркалом; велика чорна хустка, обгорнута навколо високого підкраватника, щетина якого підтримувала його підборіддя, витикалася з-за коміра на піввершка; йому здалося мало: він витягнув її до вух; від цієї важкої роботи, — бо комір мундира був дуже вузьким і незручним, — обличчя його налилось кров'ю.

- Ти, кажуть, останнім часом жахливо волочився за моєю княжною? сказав він досить недбало і не дивлячись на мене.
- Де нам, дурням, чай пити! відповів я йому, повторюючи улюблене прислів'я одного з найспритніших гульвіс минулих часів, оспіваного колись Пушкіним.
- Скажи-но, чи добре на мені сидить мундир?.. Ох, клятий ж*де!.. як під пахвами ріже!.. Чи немає в тебе духів?
 - Змилуйся, навіщо тобі ще? Від тебе вже й так несе помадою з троянди...
 - Нічого. Дай-но сюди…

Він налив собі півсклянки за краватку, в носову хусточку, на рукави.

- Ти будеш танцювати? запитав він.
- Не думаю.
- Я боюсь, що мені з княжною доведеться починати мазурку, я не знаю майже жодної фігури...
 - А ти запрошував її на мазурку?
 - Ні ще...
 - Дивись, щоб тебе не випередили...
- Справді? сказав він, вдаривши себе у чоло. Прощавай... піду дожидатися її біля ганку. Він схопив кашкета і побіг.

За півгодини рушив і я. На вулиці було темно і порожньо; навколо Зібрання чи трактиру, як завгодно, юрмився люд; вікна його світились; звуки полкової музики доносив до мене вечірній вітер. Я йшов повільно; мені було сумно... Невже, думав я, моє єдине призначення на землі - руйнувати чужі надії? Відколи я живу і дію, доля чомусь завжди приводила мене до розв'язки чужих драм, ніби без мене ніхто не міг би ні вмерти, ні прийти у відчай! Я був необхідною особою п'ятого акту; мимоволі я виконував жалюгідну роль ката або зрадника. Яку мету мала при цьому доля?.. Чи не призначений я нею у писаки міщанських трагедій і сімейних романів - або в співробітники постачальнику повістей, наприклад, для "Бібліотеки для читання"?.. Як знати?.. Хіба мало людей, які, починаючи життя, думають закінчити його, як Олександр Великий або лорд Байрон, а насправді весь вік залишаються титулярними радниками?..

Піднявшись до зали, я сховався у натовпі чоловіків і розпочав свої спостереження. Грушницький стояв поруч з княжною і щось говорив з великим запалом; вона його неуважно слухала, дивилась убік, приклавши віяло до вуст; на обличчі її зображалось нетерпіння, очі її шукали когось навкруг; я тихенько підійшов ззаду, щоб підслухати їхню розмову.

- Ви мене мучите, княжно! говорив Грушницький, ви жахливо змінились відтоді, як я вас не бачив...
- Ви також змінились, відповіла вона, кидаючи на нього швидкий погляд, у якому він не зумів розгледіти таємної насмішки.
- Я? я змінився?.. О, ніколи! Ви знаєте, що це неможливо! Хто вас бачив хоч раз, той навіки запам'ятає ваш божественний образ.
 - Перестаньте...
- Чому ж ви тепер не хочете слухати те, у що недавно, і так часто, вслухались прихильно?..
 - Тому що я не люблю повторів, відповіла вона, сміючись...
- О, я гірко помилявся!.. Я думав, безумний, що принаймні ці еполети дадуть мені право сподіватися... Ні, краще б мені вік лишатися в цій нікчемній солдатській шинелі, якій, можливо, я завдячую вашій увазі...
 - Справді, шинель вам пасує значно більше...

В цей час я підійшов і вклонився княжні; вона трішки почервоніла і швидко промовила:

- Чи не правда, пане Печоріне, що сіра шинель значно більше пасує панові Грушницькому?..
 - Я з вами не згоден, відповів я, в мундирі він ще молодший.

Грушницький не витримав цього удару: як всі хлопчаки, він має претензію бути стариком; він думає, що на його обличчі глибокі сліди пристрастей заміняють відбиток років. Він кинув на мене шалений погляд, тупнув ногою і відійшов геть.

— А зізнайтесь, — сказав я княжні, — що хоч він завжди був дуже смішним, та ще недавно він вам здавався цікавим... в сірій шинелі?..

Вона опустила очі і не відповіла.

Грушницький цілий вечір переслідував княжну, танцював або з нею, або vis-à-vis; він пожирав її очима, зітхав і набридав їй благаннями і докорами. Після третьої кадрилі вона його вже ненавиділа.

- Я не чекав цього від тебе, сказав він, підійшовши до мене і взявши мене за руку.
 - Чого?
- Ти з нею танцюєш мазурку? спитав він урочистим голосом. Вона мені зізналась...
 - Ну, так що ж? Хіба це секрет?
- Авжеж... Я повинен був цього чекати від дівчиська... від кокетки... Я ще помщусь!
- Нарікай на свою шинель чи на свої еполети, а навіщо ж звинувачувати її? Чим вона винна, що ти їй більше не подобаєшся?..
 - Навіщо ж давати надію?
- Навіщо ж ти надіявся? Бажати і домагатися чого-небудь розумію, та хто ж надіється?
 - Ти виграв парі тільки не зовсім, сказав він, злісно усміхаючись.

Мазурка почалась. Грушницький вибирав одну тільки княжну, інші кавалери щохвилини її вибирали; це явно була змова проти мене; тим краще: їй хочеться говорити зі мною, їй заважають, — їй захочеться вдвічі більше.

Я двічі потиснув її руку; другого разу вона її висмикнула, не кажучи ні слова.

- Я буду погано спати цю ніч, сказала вона мені, коли мазурка закінчилась.
- У цьому винен Грушницький.
- О ні! І обличчя її стало таким задумливим, таким сумним, що я дав собі слово цього вечора неодмінно поцілувати її руку.

Стали роз'їжджатися. Саджаючи княжну в карету, я швидко притиснув її маленьку ручку до своїх губ. Було темно, і ніхто не міг цього бачити.

Я повернувся до зали дуже задоволений собою.

За великим столом вечеряла молодь, і між ними Грушницький. Коли я ввійшов, всі замовкли: певне, говорили про мене. Багато хто з минулого балу на мене дується, особливо драгунський капітан, а тепер, здається, рішуче складається проти мене ворожа зграя під проводом Грушницького. У нього такий гордий і хоробрий вигляд...

Дуже радий; я люблю ворогів, хоч не по-християнськи. Вони мене потішають, хвилюють мені кров. Бути завжди насторожі, ловити кожний погляд, значення кожного слова, розгадувати наміри, руйнувати змови, прикидатися обдуреним, і несподівано одним поштовхом перекинути всю велетенську і багатотрудну будівлю з хитрощів і задумів, — ось що я називаю життям.

Вподовж вечері Грушницький шепотівся і переморгувався з драгунським капітаном.

6-го червня.

Сьогодні вранці Віра з чоловіком поїхали до Кисловодська. Я зустрів їх карету, коли ішов до княгині Ліговської. Вона мені кивнула головою: у погляді її був докір.

Хто ж винний? Чому вона не хоче надати мені випадок бачитися з нею наодинці? Любов, як вогонь, — без поживи гасне. Може, ревнощі зроблять те, чого не змогли мої благання.

Я просидів у княгині битий час. Мері не вийшла, — хвора. Ввечері на бульварі її не було. Щойно складена зграя, озброєна лорнетами, набрала і справді загрозливого вигляду. Я радий, що княжна хвора: вони влаштували б їй якусь зухвалість. У Грушницького розпатлана зачіска і відчайдушний вигляд; він, здається, і справді засмучений, особливо скривджене його самолюбство; але ж є люди, у яких навіть відчай кумедний!..

Повернувшись додому, я помітив, що мені чогось бракує. Я не бачив її! Вона хвора! Чи не закохався я і справді?.. Які нісенітниці!

7-го червня.

Об одинадцятій ранку, — час, коли княгиня Ліговська звичайно потіє у Єрмоловській ванні,— я йшов повз її будинок. Княжна сиділа задумливо край вікна; побачивши мене, підхопилась.

Я увійшов до передпокою; людей нікого не було, і я без доповіді, користуючись вільними місцевими порядками, пройшов до вітальні.

Тьмяна блідість укривала миле обличчя княжни. Вона стояла біля фортепіано, спершись однією рукою на спинку крісла: ця рука ледь помітно тремтіла; я тихо підійшов до неї і сказав:

— Ви на мене сердитесь?..

Вона підняла на мене млосний, глибокий погляд і похитала головою; її губи хотіли вимовить щось - і не могли; очі наповнились слізьми; вона опустилась у крісло і закрила обличчя руками.

- Що з вами? сказав я, взявши її за руку.
- Ви мене не поважаєте!.. О! залиште мене!..

Я зробив кілька кроків... Вона випросталась у кріслі, очі її заблищали...

Я зупинився, взявшись за ручку дверей, і сказав:

— Вибачте мені, княжно! Я вчинив як безумець... іншого разу це не трапиться: я прийму свої заходи... Навіщо вам знати те, що творилося досі в моїй душі? Ви про це ніколи не дізнаєтесь, і тим краще для вас. Прощавайте.

Виходячи, здається, я чув, що вона плакала.

До вечора бродив я пішки околицями Машука, стомився жахливо і, прийшовши додому, кинувся на постіль у повній знемозі.

До мене завітав Вернер.

- Чи правда, спитав він, що ви женитеся на княжні Ліговській?
- А що?
- Усе місто говорить; всі мої хворі зайняті цією важливою новиною, а вже ці хворі такий народ: все знають!

"Це штуки Грушницького!" - подумав я.

- Щоб переконати вас, докторе, у брехливості цих чуток, відкрию вам по секрету, що завтра я переїжджаю до Кисловодська...
 - I княгиня також?..
 - Ні, вона ще на тиждень залишиться тут...
 - Так ви не женитесь?..
- Докторе, докторе! Подивіться на мене: невже я схожий на жениха чи на щось подібне?
- Я цього не кажу... Та ви знаєте, є випадки... додав він, хитро посміхаючись, в яких благородний чоловік повинен женитися, і є матусі, котрі принаймні не попереджують цих випадків... Отже, я вам, як приятель, раджу бути обережнішим. Тут, на водах, вельми небезпечне повітря: скільки я бачив прекрасних молодих людей, що заслуговували на кращу долю, та їхали звідси прямо під вінець... Навіть, чи повірите, мене хотіли оженити! А саме, одна повітова матуся, у котрої дочка була дуже бліда. Я мав нещастя сказати їй, що колір обличчя відновиться після весілля; тоді вона зі сльозами подяки запропонувала мені руку своєї дочки і весь свій маєток п'ятдесят душ, здається. Та я відповів, що я на це не здатний...

Вернер пішов у повному переконанні, що він мене застеріг. З його слів я помітив, що про мене і княжну вже розпущено в місті різні плітки: це Грушницькому дарма не минеться!

10-го червня.

Ось вже третій день, як я у Кисловодську. Щодня бачу Віру біля колодязя і на гулянні. Вранці, прокинувшись, сідаю до вікна і наводжу лорнет на її балкон; вона давно вже одягнена і чекає умовного знаку; ми зустрічаємось, ніби випадково, в саду, який від наших будинків спускається до колодязя. Цілюще гірське повітря повернуло їй колір обличчя і сили. Недарма Нарзан називається богатирським джерелом. Місцеві жителі стверджують, що повітря Кисловодська надихає до кохання, що тут відбуваються розв'язки всіх романів, котрі будь-коли починались біля підошви Машука. I справді, тут все дихає відлюддям; тут все таємниче - і густі крони липових алей, що схиляються над потоком, який з шумом і піною, падаючи з брили на брилу, прорізує собі шлях між зеленіючими горами, і ущелини, наповнені млою і мовчанням, гілки яких розбігаються звідси на всі боки, і свіжість духмяного повітря, обтяженого випарами високих південних трав і білої акації, і постійний, солодко-присипляючий шум студених струмків, які, зустрічаючись в кінці долини, дружно біжать наввипередки і нарешті кидаються у Підкумок. З цього боку ущелина ширша і перетворюється в зелену лощину; нею в'ється курна дорога. Щоразу, як я на неї гляну, мені все здається, що їде карета, а із вікна карети виглядає рожеве личко. Вже багато карет проїхало цією дорогою, — а тої все нема. Слобідка, що за фортецею, заселилася; в ресторації, побудованій на горбі, в кількох кроках від моєї квартири, починають вечорами миготіти вогні крізь подвійний ряд тополь; шум і дзвін склянок лунають до пізньої ночі.

Ніде так багато не п'ють кахетинського вина і мінеральної води, як тут.

Та плутати два різних ремесла

Охочих досить — я не з їх числа.

Грушницький зі своєю зграєю щодня бушує в трактирі і зі мною майже не кланяється. Він лише вчора приїхав, а вже встиг посваритися з трьома стариками, що хотіли раніше за нього сісти у ванну: рішуче - нещастя збуджують у ньому войовничий дух.

11-го червня.

Нарешті вони приїхали. Я сидів край вікна, коли почув стук їхньої карети: серце моє здригнулося...Що ж це таке? Невже я закоханий? Я так безглуздо створений, що можна цього від мене чекати.

Я у них обідав. Княгиня на мене дивиться дуже ніжно і не відходить від дочки... погано! Зате Віра ревнує мене до княжни: добився ж я такого благополуччя! Чого тільки жінка не зробить, щоб засмутити суперницю? Я пам'ятаю, одна мене полюбила за те, що я кохав іншу. Немає нічого пародоксальнішого за жіночий розум: жінок важко у чомусь переконати, потрібно їх довести до того, щоб вони переконали себе самі; послідовність доказів, якими вони знищують свою упередженість, дуже оригінальна; щоб навчитися їх діалектиці, потрібно поламати в своєму розумі усі шкільні правила логіки. Наприклад, спосіб звичайний:

Цей чоловік любить мене; але я одружена: отже, не повинна його любити.

Спосіб жіночий:

Я не повинна його любити, бо я одружена; але він мене любить, — отож...

Тут декілька крапок, бо розум вже нічого не говорить, а говорять переважно язик, очі і вслід за ними серце, якщо воно в наявності.

Що буде, якщо ці нотатки трапляться коли-небудь на очі жінці? "Наклеп!"— закричить вона з обуренням.

Відколи поети пишуть і жінки їх читають (за що їм найщиріша подяка), їх стільки разів називали ангелами, що вони і справді, в простоті душевній, повірили цьому компліменту, забуваючи, що ті ж поети за гроші величали Нерона напівбогом.

Недоречно було б мені говорити про них з такою злістю, — мені, котрий, крім них, на світі нічого не любив, — мені, котрий завжди був готовий жертвувати задля них спокоєм, честолюбством, життям... Але ж я не у припадку досади і ображеного самолюбства намагаюсь зірвати з них те чарівне покривало, крізь яке прозирає лиш звичний погляд. Ні, усе, що я кажу про них, є тільки наслідок

Ума холодних спостережень

І серця висновків гірких.

Жінки були б повинні бажати, щоб всі чоловіки їх знали так само добре, як я, тому що я люблю їх у сто раз більше відтоді, як їх не боюсь і зрозумів їх слабкі місця.

До речі: Вернер днями порівняв жінок із зачарованим лісом, про який розповідає Тасс у своєму "Визволеному Єрусалимі". "Тільки підступи, — говорив він,— на тебе полетять з усіх боків такі страхи, що рятуй боже: обов'язок, гордість, пристойність, загальна думка, насмішка, презирство...Треба тільки не дивитись, а йти прямо, —

потроху чудиська зникають, і відкривається перед тобою світла і затишна галявина, серед якої цвіте зелений мирт. Зате біда, якщо на перших кроках затремтить серце і обернешся назад!"

12-го червня.

Сьогоднішній вечір був багатим на пригоди. Верст за три від Кисловодська, в ущелині, де протікає Підкумок, є скеля, яку називають Кільцем; це - ворота, утворені природою; вони підіймаються на високому горбі, і сонце, що заходить, кидає на світ крізь них свій останній полум'яний погляд. Численна кавалькада вирушила туди подивитись на захід сонця крізь кам'яне віконце. Ніхто з нас, правду кажучи, не думав про сонце. Я їхав поруч з княжною; повертаючись додому, треба було переїжджати Підкумок вбрід. Гірські річки, навіть наймілкіші, небезпечні, особливо тим, що їх дно справжній калейдоскоп: кожен день під натиском хвиль воно змінюється; де вчора був камінь, там нині яма. Я взяв за вуздечку коня княжни і звів його у воду, яка була не вище колін; ми повільно стали просуватися навскоси проти течії. Відомо, що, переїжджаючи бистрі річки, не треба дивитись на воду, бо швидко запаморочиться голова. Я забув про це попередити княжну Мері.

Ми були вже на середині, на бистрині, коли вона раптом похитнулась на сідлі. "Мені погано!" — промовила вона слабким голосом... Я швидко нахилився до неї, обвив рукою її гнучку талію. "Дивіться вгору! – шепнув я їй, — це нічого, тільки не бійтесь; я з вами".

Їй стало краще; вона хотіла звільнитися від моєї руки, та я ще міцніше обвив її ніжний, м'який стан; моя щока майже торкалась її щоки; від неї віяло полум'ям.

— Що ви зі мною робите?.. Боже мій!..

Я не звертав уваги на її трепет і зніяковіння, і мої губи торкнулись її ніжної щічки; вона здригнулась, але нічого не сказала; ми їхали позаду: ніхто не бачив. Коли ми вибралися на берег, всі вже рушили риссю. Княжна затримала свого коня; я залишився біля неї; видно було, що її турбує моє мовчання, та я поклявся не говорити ні слова – із цікавості. Мені хотілось бачити, як вона виплутається з цього скрутного становища.

— Або ви мене зневажаєте, або дуже любите! - сказала вона нарешті голосом, в якому бриніли сльози. - Може, ви хочете посміятися наді мною, збаламутити мою душу і потім залишити... Це було б так підло, так низько, що навіть припущення... О ні! чи не правда, — додала вона голосом ніжної довірливості, — чи не правда, в мені немає нічого такого, що б виключало повагу? Ваш зухвалий вчинок... я повинна, я повинна вам його вибачити, тому що я дозволила... Відповідайте, говоріть же, я хочу чути ваш голос!.. - В останніх словах було таке жіноче нетерпіння, що я мимоволі усміхнувся; на щастя, починало смеркатися... Я нічого не відповідав.

Ви мовчите? - продовжувала вона, — ви, може, хочете, щоб я перша вам сказала, що я вас люблю?..

Я мовчав...

— Ви хочете цього? - продовжувала вона, швидко звертаючись до мене... В рішучості її погляду і голосу було щось страшне...

— Навіщо? - відповів я, знизавши плечима.

Вона вдарила хлистом свого коня і поскакала чимдуж вузькою, небезпечною дорогою; це трапилось так швидко, що я ледве зміг її наздогнати, і то, коли вже вона приєдналася до решти товариства. До самого дому вона говорила і сміялась щохвилини. В її рухах було щось від лихоманки; на мене вона не глянула ні разу. Всі помітили цю незвичну веселість. І княгиня подумки раділа, дивлячись на свою дочку; а у дочки просто нервовий припадок: вона проведе ніч без сну і буде плакати. Ця думка надає мені безмежну насолоду: є хвилини, коли я розумію Вампіра... А ще маю славу доброго хлопця і добиваюсь цієї назви!

Злізши з коней, дами пішли до княгині; я був схвильований і поскакав у гори розвіяти думки, що юрмилися в моїй голові. Росяний вечір дихав п'янкою прохолодою. Місяць підіймався з-за темних вершин. Кожен крок мого некованого коня глухо відбивався у мовчазних ущелинах; біля водоспаду я напоїв коня, жадібно вдихнув у себе зо два рази свіже повітря південної ночі і рушив у зворотну путь. Їхав я через слобідку. Вогні починали гаснути у вікнах; вартові на валу фортеці і козаки на навколишніх пікетах протяжно перегукувались...

В одному з будинків слобідки, побудованому на краю яру, помітив я незвичне освітлення; часом долинав безладний гамір і крики, що вказували на військовий бенкет. Я зліз і підкрався до вікна; нещільно прикрита віконниця дозволяла мені бачити бенкетуючих і чути їх слова. Говорили про мене.

Драгунський капітан, розпалений вином, вдарив кулаком об стіл, вимагаючи уваги.

- Панове! сказав він, це ні на що не схоже. Печоріна треба провчити! Ці петербурзькі зальотники завжди зазнаються, доки не вдариш їм у ніс! Він думає, що лише він один і жив у світі, тому що носить завжди чисті рукавички і начищені чоботи.
 - І що за пихата усмішка! А я, між іншим, впевнений, що він боягуз, так, боягуз!
- Я думаю так само, сказав Грушницький. Він любить відбуватися жартами. Одного разу я йому таких речей наговорив, що інший порубав би мене на місці, а Печорін все обернув на сміх. Я, звичайно, його не визвав, тому що це була його справа; та не хотів і зв'язуватися...
 - Грушницький на нього злий за те, що він відбив у нього княжну, сказав хтось.
- От іще придумали! Я, справді, трохи волочився за княжною, та відразу й відстав, тому що не хочу женитися, а компрометувати дівчину не в моїх правилах.
- Та я вас запевняю, що він найперший боягуз, тобто Печорін, а не Грушницький, о, Грушницький молодець, і до того ж він мій справжній друг! сказав знову драгунський капітан. Панове! ніхто тут його не захищає? Ніхто? тим краще! Хочете випробувати його хоробрість? Це нас потішить...
 - Хочемо; тільки як?
- А ось слухайте: Грушницький на нього особливо сердитий йому головна роль! Він присікається до якоїсь дурниці і викличе Печоріна на дуель... Почекайте; ось у цьому-то й штука... Викличе на дуель: добре! Все це виклик, приготування, умови буде якомога урочистіше і жахливіше, я за це візьмусь; я буду твоїм секундантом,

мій бідний друже! Добре! Тільки ось де заковика: в пістолети ми не покладемо куль. Я вже вас запевняю, що Печорін злякається, — на шести кроках їх поставлю, чорт візьми! Чи згодні, панове?

— Славно вигадано! Згодні! Чому б ні? - пролунало з усіх боків.

А ти, Грушницький?

Я з трепетом чекав відповіді Грушницького; холодна злість охопила мене від думки, що, якби не випадок, я міг би зробитися посміховиськом для цих дурнів. Якби Грушницький не згодився, я кинувся б йому на шию. Та після недовгого мовчання він встав зі свого місця, простягнув руку капітанові і сказав дуже поважно: "Добре, я згоден".

Важко описати радість усього гурту.

Я повернувся додому, схвильований двома різними почуттями. Перше було смуток. "За що вони всі мене ненавидять? – думав я. – За що? Чи я образив кого-небудь? Ні. Невже я належу до тих людей, один вигляд яких вже породжує недоброзичливість?" І я відчував, що отрута злості потроху наповнювала мою душу. "Стережіться, пане Грушницький! – говорив я, походжаючи кімнатою вперед і назад. – Зі мною так не жартують. Ви дорого можете заплатити за схвалення ваших дурних товаришів. Я вам не іграшка!.."

Я не спав усю ніч. На ранок я був жовтий, як помаранча.

Вранці я зустрів княжну біля колодязя.

- Ви хворі? сказала вона, пильно подивившись на мене.
- Я не спав ніч.
- I я також... я вас звинувачувала... можливо, даремно? Та поясніть, я можу вибачити вам усе...
 - Чи все?..
- Все... тільки кажіть правду... тільки швидше... Бачите, я багато думала, намагаючись пояснити, виправдати вашу поведінку; може, ви боїтеся перешкод з боку моїх рідних... це нічого; коли вони дізнаються... (її голос затремтів) я їх ублагаю. Чи ваше власне становище... та знайте, що я всім можу пожертвувати задля того, кого люблю... О, відповідайте швидше, зжальтесь... Ви мене не зневажаєте, чи не так?

Вона схопила мене за руку.

Княгиня йшла попереду нас з чоловіком Віри і нічого не бачила: але нас могли бачити гуляючі хворі, найзацікавленіші рознощики пліток, і я швидко звільнив свою руку від її пристрасного стискання.

— Я вам скажу всю істину, — відповів я княжні, — не буду виправдовуватися ані пояснювати свої вчинки; я вас не люблю.

Її губи трохи зблідли...

— Залиште мене, — сказала вона ледь зрозуміло.

Я знизав плечима, повернувся і пішов геть.

14-го червня.

Я іноді себе зневажаю... чи не тому я зневажаю і інших?.. Я став нездатним до

благородних поривань; я боюсь видатися смішним собі самому. Інший би на моєму місці запропонував княжні son coeur et sa fortune*; але наді мною слово одружитися має якусь чарівну владу: хоч би як пристрасно я кохав жінку, та тільки-но вона мені дасть зрозуміти, що я повинен з нею одружитися, — прощавай кохання! моє серце перетворюється на камінь, і ніщо його не розігріє знову. Я готовий на будь-які жертви, крім цієї; двадцять разів своє життя, навіть честь поставлю на карту... та свободи своєї не продам. Чому я так нею дорожу? Що мені в ній?.. куди я себе готую? чого чекаю від майбутнього?.. Далебі, зовсім нічого. Це якийсь вроджений страх, незбагненне передчуття... Адже є люди, які несвідомо бояться павуків, тарганів, мишей... Чи зізнатися?.. Коли я був ще дитиною, одна стара жінка гадала про мене моїй матері; вона передрікла мені смерть від злої дружини; це мене тоді глибоко вразило; в душі моїй народилась непереборна відраза до одруження... А проте, щось мені підказує, що її передбачення збудеться; принаймні буду старатися, щоб воно збулося якомога пізніше.

15-го червня.

Вчора приїхав сюди фокусник Апфельбаум. На дверях ресторації з'явилась довга афішка, яка повідомляла шановну публіку про те, що вищезазначений дивовижний фокусник, акробат, хімік і оптик буде мати честь дати чудову виставу сьогодні о восьмій вечора в залі Шляхетного зібрання (інакше - в ресторації); квитки по два з половиною карбованця.

Всі збираються іти дивитись на дивовижного фокусника; навіть княгиня Ліговська, не зважаючи на те, що дочка її хвора, взяла для себе квиток.

Нині по обіді я йшов повз вікна Віри; вона сиділа на балконі одна; до ніг моїх впала записка: "Сьогодні о десятій вечора приходь до мене головними сходами; чоловік мій поїхав до П'ятигорська і повернеться лише завтра вранці. Моїх людей і покоївок не буде вдома: я їм усім роздала квитки, також і людям княгині. Я чекаю на тебе; приходь неодмінно".

"А-га!подумав я, — нарешті вийшло по-моєму".

О восьмій годині пішов я дивитись фокусника. Публіка зібралась наприкінці дев'ятої; вистава почалась. В задніх рядах стільців впізнав я лакеїв і покоївок Віри і княгині. Були тут всі без винятку. Грушницький сидів у першому ряду з лорнетом. Фокусник звертався до нього кожен раз, як йому була потрібна носова хустка, годинник, каблучка та інше.

Грушницький мені не кланяється вже деякий час, а нині зо два рази подивився на мене досить зухвало. Все це йому пригадається, коли нам доведеться розплачуватися.

Наприкінці десятої години я встав і вийшов.

Надворі було темно, хоч око виколи. Тяжкі, холодні хмари лежали на вершинах навколишніх гір: лиш зрідка вмираючий вітер шумів верхівками тополь, що оточували ресторацію; біля її вікон юрмився народ. Я спустився з гори і, звернувши у ворота,

^{*} руку і серце (фр.).

прискорив кроки. Раптом мені здалося, що хтось іде за мною. Я зупинився і озирнувся. В темноті нічого не можна було розібрати; одначе я з обережності обійшов, нібито гуляючи, навколо будинку. Проходячи повз вікна княжни, я знову почув за собою кроки; людина, загорнута у шинель, пробігла повз мене. Це мене стривожило; одначе я прокрався до ганку і поспіхом піднявся темними східцям. Двері відчинились; маленька ручка схопила мою руку...

- Ніхто тебе не бачив? спитала пошепки Віра, притиснувшись до мене.
- Ніхто!
- Тепер ти віриш, що я тебе люблю? О, я довго вагалась, довго мучилась... та ти з мене робиш все, що хочеш.

Її серце сильно билось, руки були холодні, як лід. Почались докори, ревнощі, скарги, — вона вимагала від мене, щоб я їй у всьому зізнався, кажучи, що вона з покірністю витримає мою зраду, тому що хоче виключно мого щастя. Я у це не зовсім вірив, та заспокоїв її клятвами, обіцянками і тому подібним.

— Так ти не женишся на Мері? не любиш її?.. А вона думає... чи знаєш, вона закохана в тебе до безтями, бідолашна!..

.

Біля другої години опівночі я відкрив вікно і, зв'язавши дві шалі, спустився з верхнього балкона на нижній, притримуючись за колону. У княжни ще горіло світло. Щось мене штовхнуло до цього вікна. Завіса була не зовсім запнутою, і я зміг кинути цікавий погляд всередину кімнати. Мері сиділа на своїй постелі, схрестивши на колінах руки; її густе волосся було зібране під нічним чепчиком, обшитим мереживом; велика яскраво-червона хустина укривала її білі плечі, її маленькі ніжки ховались у строкатих перських черевиках. Вона сиділа нерухомо, схиливши голову на груди; перед нею на столику була розкрита книга, та очі її, нерухомі і повні невимовного смутку, здавалось, в сотий раз пробігали ту ж саму сторінку, тоді як думки її були далеко...

В цю мить хтось ворухнувся за кущем. Я стрибнув з балкона на дерен. Невидима рука схопила мене за плече.

- Aга! сказав грубий голос, спіймався!.. будеш в мене до княжни ходити ночами!..
 - Тримай його міцніше! закричав другий, що вискочив з-за рогу.

Це були Грушницький і драгунський капітан. Я вдарив останнього кулаком по голові, збив його з ніг і кинувся в кущі. Всі стежки саду, що вкривав схил навпроти наших будинків, були мені відомі.

— Злодії! ґвалт!.. - кричали вони; пролунав постріл з рушниці; пиж, що димівся, впав майже до моїх ніг.

За хвилину я вже був у своїй кімнаті, роздягнувся і ліг. Ледве мій лакей замкнув двері на замок, як до мене почали грюкати Грушницький і капітан.

- Печоріне! ви спите? ви тут?.. закричав капітан.
- Сплю, відповів я сердито.
- Вставайте! злодії... черкеси.

— У мене нежить, — відповідав я, — боюсь застудитися.

Вони пішли геть. Даремно я їм озвався: вони б ще з годину шукали мене в саду. Тим часом піднялась жахлива тривога. З фортеці прискакав козак. Все прийшло в рух; стали шукати черкесів у всіх кущах - і, зрозуміло, нічого не знайшли. Та багато хто, напевне, залишився переконаним, що якби гарнізон показав більше хоробрості і поспіху, то принаймні зо два десятка хижаків лишились би на місці.

16-го червня.

Нині вранці біля колодязя тільки й мови було, що про нічний напад черкесів. Випивши встановлене число склянок нарзану, пройшовши разів десять довгою липовою алеєю, я зустрів чоловіка Віри, який щойно приїхав із П'ятигорська. Він узяв мене під руку, і ми пішли до ресторації снідати; він жахливо турбувався про дружину. "Як вона перелякалась цієї ночі! - говорив він, — і треба ж, щоб це трапилось саме тоді, коли я був відсутній". Ми сіли снідати біля дверей, що вели у наріжну кімнату, де знаходилось душ десять молоді, серед якої був і Грушницький. Вдруге мені трапився випадок підслухати розмову, яка повинна була вирішити його долю. Він мене не бачив, і, отже, я не міг підозрювати наміру; та це лише збільшувало його провину в моїх очах.

— Та невже і справді це були черкеси? - сказав хтось, — чи бачив їх хто-небудь?

Я вам розкажу всю історію,— відповідав Грушницький, — тільки, будь ласка, не виказуйте мене; ось як це було: вчора один чоловік, якого я вам не назву, приходить до мене і розповідає, що бачив о десятій вечора, як хтось прокрався у дім до Ліговських. Треба вам сказати, що княгиня була тут, а княжна вдома. От ми з ним і вирушили під вікна, щоб підстерегти щасливчика.

Зізнаюсь, я злякався, хоч мій співбесідник був дуже зайнятий своїм сніданком: він міг почути речі для себе досить неприємні, якщо б випадково Грушницький відгадав істину; та, засліплений ревнощами, він і не підозрював її.

— Отож, — продовжував Грушницький, — ми і вирушили, взявши з собою рушницю, заряджену холостим патроном, тільки так, щоб налякати. До другої години чекали в саду. Нарешті - бог знає звідки він з'явився, тільки не з вікна, тому що воно не відчинялось, а напевне, він вийшов через скляні двері, що за колоною, — нарешті, кажу я, ми бачимо, як хтось сходить з балкона... Бач яка княжна? га? Ну, вже зізнаюсь, московські баришні! Після цього у що ж можна вірити? Ми хотіли його схопити, тільки він вирвався і, як заєць, кинувся в кущі; тут я по ньому й вистрілив.

Навколо Грушницького почувся недовірливий гомін.

- Ви не вірите? продовжував він, даю вам чесне, благородне слово, що все це щира правда, а на доказ, гаразд, я вам назву цього пана.
 - Скажи, скажи, хто ж він! залунало з усіх боків.
 - Печорін, відповів Грушницький.

В цю мить він підвів очі - я стояв у дверях навпроти нього; він жахливо почервонів. Я підійшов до нього і сказав повільно і виразно:

— Мені дуже шкода, що я зайшов після того, як ви вже дали чесне слово на підтвердження найогиднішого наклепу. Моя присутність врятувала б вас від зайвої

підлості.

Грушницький скочив зі свого місця і хотів розпалитися.

— Прошу вас, — продовжував я тим же тоном, — прошу вас негайно відмовитися від ваших слів; ви дуже добре знаєте, що це вигадка. Я не думаю, щоб байдужість жінки до ваших блискучих якостей заслуговувала на таку жахливу помсту. Подумайте гарненько: стверджуючи свою думку, ви втрачаєте право на ім'я благородної людини і ризикуєте життям.

Грушницький стояв переді мною, опустивши очі, у сильному хвилюванні. Та боротьба совісті з самолюбством була недовгою. Драгунський капітан, що сидів поруч нього, штовхнув його ліктем; він здригнувся і швидко відповів мені, не підіймаючи очей:

- Вельмишановний добродію, коли я щось кажу, то я так думаю і готовий повторити… Я не боюся ваших погроз і готовий на все.
- Останнє ви вже довели, відповів я йому холодно і, взявши під руку драгунського капітана, вийшов з кімнати.
 - Що вам потрібно? спитав капітан.
 - Ви приятель Грушницького і, напевне, будете його секундантом?

Капітан вклонився дуже поважно.

- Ви вгадали, відповів він, я навіть повинен бути його секундантом, тому що образа, яку ви йому завдали, відноситься і до мене: я був з ним вчора вночі, додав він, випроставши свій сутулуватий стан.
 - А! так це вас я так невдало вдарив по голові?..

Він пожовтів, посинів; прихована злість зобразилась на його обличчі.

— Я буду мати честь прислати до вас нині мого секунданта, — додав я, розкланявшись дуже ввічливо і роблячи вигляд, ніби не звертаю уваги на його лють.

На ганку ресторації я зустрів Віриного чоловіка. Здається, він на мене чекав. Він схопив мою руку з почуттям, схожим на захват.

— Благородний молодий чоловіче! - сказав він зі сльозами на очах. - Я все чув. Який мерзотник! невдячний!.. Приймай їх після цього в порядний дім! Слава богу, у мене немає дочок! Але вас винагородить та, задля кого ви ризикуєте життям. Будьте певні у моїй скромності до строку, — продовжував він. - Я сам був молодий і служив у війську: знаю, що в ці справи не потрібно вмішуватись. Прощавайте.

Бідолашний! радіє, що в нього немає дочок...

Я пішов прямо до Вернера, застав його вдома і розповів йому все - відношення мої до Віри і княжни і розмову, підслухану мною, з якої я дізнався про наміри цих добродіїв одурити мене, примусивши стрілятися холостими зарядами. Та тепер справа виходила за межі жартів: вони, певне, не чекали такої розв'язки.

Лікар погодився бути моїм секундантом; я дав йому декілька настанов відносно умов поєдинку; він повинен був наполягти на тому, щоб справа обійшлась якомога секретніше, тому що хоч я готовий будь-коли ризикувати життям, та ніскільки не бажаю навіки зіпсувати своє майбутнє на цьому світі.

Після цього я пішов додому. За годину лікар повернувся зі своєї експедиції.

- Проти вас дійсно є змова, сказав він. Я застав у Грушницького драгунського капітана і ще одного добродія, прізвища якого не пам'ятаю. Я на хвилину зупинився у передпокої, щоб зняти калоші. У них був жахливий шум і суперечка... "Нізащо не згоджусь! - говорив Грушницький, — він мене образив прилюдно; тоді було зовсім інше..." - "Яке тобі діло? - відповідав капітан, — я все беру на себе. Я був секундантом на п'яти дуелях і вже знаю, як це влаштувати. Я все придумав. Будь ласка, тільки не заважай мені. Настрахати не погано. А навіщо наражатися на небезпеку, якщо можна позбавитися?.." В цю мить я зайшов. Вони раптом замовкли. Переговори наші продовжувались досить довго; нарешті ми вирішили справу ось як: верст за п'ять звідси є глуха ущелина; вони туди поїдуть завтра о четвертій годині ранку, а ми виїдемо на півгодини пізніше; стрілятися будете на шести кроках - цього вимагав сам Грушницький. Убитого - на рахунок черкесів. Тепер ось які у мене підозри: вони, тобто секунданти, напевне, дещо змінили свій попередній план і хочуть зарядити кулею лише пістолет Грушницького. Це трохи схоже на вбивство, але у військовий час, і особливо в азіатській війні, хитрощі дозволяються; тільки Грушницький, здається, благородніший за своїх товаришів. Як ви думаєте? Чи повинні ми показати їм, що здогадались?
 - Нізащо, докторе! будьте спокійні, я їм не піддамся.
 - Що ж ви хочете робити?
 - Це моя таємниця.
 - Дивіться, не попадіться... адже на шести кроках!
 - Докторе, я чекаю на вас завтра о четвертій; коні будуть готові... Прощавайте.

Я до вечора просидів дома, замкнувшись у своїй кімнаті. Приходив лакей запрошувати мене до княгині, — я звелів сказати, що хворий.

.

Друга година ночі... не спиться... А треба б заснути, щоб завтра не тремтіла рука. Втім, на шести кроках схибити важко. А! добродію Грушницький! Ваша містифікація вам не вдасться... ми поміняємось ролями: тепер мені доведеться розшукувати на вашому блідому обличчі ознаки таємного страху. Навіщо ви самі призначили ці згубні шість кроків? Ви думаєте, що я вам без суперечки підставлю своє чоло... та ми кинемо жереб!.. і тоді... тоді... що, як його щастя переважить? що, як моя зірка нарешті зрадить мене?.. І не дивно: вона так довго служила вірно моїм примхам; на небі не більше постійності, ніж на землі.

Що ж? вмерти так вмерти! втрата для світу невелика; та й мені самому вже добретаки нудно. Я - як людина, що позіхає на балі і не їде спати тільки тому, що немає ще його карети. Та карета готова... прощавайте!..

Пробігаю пам'яттю все моє минуле і мимоволі питаю себе: навіщо я жив? з якою метою я народився?.. А, певне, вона існувала, і, певне, було в мене високе призначення, тому що відчуваю я в моїй душі сили неосяжні... Та я не відгадав цього призначення, я захопився принадами пристрастей порожніх і невдячних; із горна їх я вийшов твердий і холодний як залізо, та назавжди втратив запал благородних поривань - кращий квіт

життя. І з того часу скільки разів я вже грав роль сокири в руках долі! Як знаряддя страти, я падав на голови приречених жертв, часто без злості, завжди без співчуття... Моя любов нікому не принесла щастя, тому що я нічим не жертвував для тих, кого кохав: я кохав для себе, для власного задоволення; я лише задовольняв дивну потребу серця, з жадобою поглинаючи їх почуття, їх ніжність, їх радощі і страждання – і ніколи не міг насититись. Так, змучений голодом у знемозі засинає і бачить перед собою розкішні страви і шипучі вина; він пожирає в захваті швидкоплинні дарунки уяви, і йому, здається, легше; та тільки прокинувся – мрія зникає... залишається відчай і подвоєний голод!

І, можливо, я завтра помру!.. і не залишиться на землі жодної істоти, яка б повністю зрозуміла мене. Одні вважають мене гіршим, інші кращим, ніж я є насправді... Одні скажуть: він був хорошим хлопцем, інші - мерзотником. І те і друге буде неправдою. Після цього чи варто взагалі жити? а все живеш - із цікавості: очікуєш на щось нове... Смішно і прикро!

Ось вже півтора місяця, як я у фортеці N; Максим Максимович пішов на полювання... я один; сиджу край вікна; сірі хмари закрили гори до підошви; сонце крізь туман здається жовтою плямою. Холодно; вітер свище і хитає віконниці... Нудно! Буду продовжувати свій журнал, перерваний стількома дивними подіями.

Перечитую останню сторінку: смішно! Я думав померти; це було неможливо: я ще не допив чаші страждань і тепер відчуваю, що мені ще довго жити.

Як же ясно і чітко закарбувалось минуле у моїй пам'яті! Жодної риси, жодного відтінку не стер час!

Я пам'ятаю, що вподовж ночі перед поєдинком я не спав ні хвилини. Писати довго я не міг: мене охопив таємний неспокій. З годину я ходив по кімнаті; потім сів і відкрив роман Вальтера Скотта, що лежав у мене на столі: то були "Шотландські пуритани"; я читав спочатку через силу, потім захопився чарівною вигадкою... Невже шотландському барду на тому світі не платять за кожну відрадну хвилину, яку дарує його книга?..

Нарешті розвиднилось. Нерви мої заспокоїлись. Я глянув у дзеркало; тьмяна блідість укривала моє обличчя, що зберігало сліди болісного безсоння; та очі, хоч і обведені коричневою тінню, блищали гордо і невмолимо. Я залишився задоволеним собою.

Звелівши осідлати коней, я одягнувся і збіг до купальні. Занурюючись в холодний окріп нарзану, я відчував, як тілесні і душевні сили мої повертались. Я вийшов із ванни свіжий і бадьорий, ніби збирався на бал. Після цього кажіть, що душа не залежить від тіла!..

Повернувшись, я застав у себе лікаря. На ньому були сірі рейтузи, архалук і черкеська шапка. Я зареготав, побачивши цю маленьку фігурку під величезною кошлатою шапкою: обличчя у нього зовсім не войовниче, а цього разу воно було ще довшим, ніж звичайно.

— Чому ви такі сумні, докторе? - сказав я йому. Хіба ви сто раз якнайбайдужіше не проводжали людей на той світ? Уявіть, що в мене жовчна лихоманка; я можу одужати, можу і вмерти; те і інше — звичайна річ; намагайтесь дивитись на мене, як на пацієнта, що захворів на хворобу, вам ще невідому, — і тоді ваша цікавість збудиться до вищої міри; ви тепер можете зробити наді мною кілька важливих фізіологічних спостережень... Чекання насильницької смерті чи не є вже справжньою хворобою?

Ця думка вразила лікаря, і він розвеселився.

Ми сіли верхи; Вернер вчепився за поводи обома руками, і ми рушили, — миттю проскакали повз фортецю через слобідку і в'їхали в ущелину, якою вилась напівзаросла високою травою дорога; її щохвилини перетинав гомінкий струмок, через який потрібно було переправлятися вбрід, що засмучувало лікаря, тому що кінь його щоразу зупинявся в воді.

Я не пам'ятаю ранку більш голубого і свіжого! Сонце ледь визирнуло з-за зелених вершин, і поєднання першого тепла його променів із вмираючою прохолодою ночі огортало усі почуття якоюсь солодкою томливістю; в ущелину ще не потрапив радісний промінь молодого дня; він золотив тільки верхівки скель, що нависали над нами з обох боків; густолисті кущі, які росли в їх глибоких тріщинах, від найменшого подиху вітру осипали нас срібним дощем. Я пам'ятаю - цього разу, більш ніж будь-коли раніше, я любив природу. Як зацікавлено вдивлявся я в кожну росинку, що тріпотіла на широкому виноградному листку і відбивала мільйони райдужних променів! Як жадібно мій погляд намагався проникнути в туманну далечінь! Там шлях робився все вужчим, скелі синіші і страшніші, і, нарешті, вони, здавалось, сходились непроникливою стіною. Ми їхали мовчки.

- Чи написали ви свій заповіт? раптом запитав Вернер.
- Hi.
- А якщо будете вбиті?..
- Спадкоємці знайдуться самі.
- Невже у вас немає друзів, яким би ви хотіли надіслати своє прощальне слово?..

Я похитав головою.

- Невже нема на світі жінки, якій би ви хотіли залишити що-небудь на згадку?..
- Хочете, докторе, відповів я йому, щоб я відкрив вам свою душу?.. Бачите, я виріс з того віку, коли вмирають, промовляючи ім'я своєї коханої і заповідаючи другу пасмо напомадженого або ненапомадженого волосся. Думаючи про близьку можливу смерть, я думаю лиш про себе: деякі не роблять і цього. Друзі, які завтра мене забудуть або, гірше, зведуть на мій рахунок бог знає які нісенітниці; жінки, які, обіймаючи іншого, будуть сміятися наді мною, щоб не збудити в ньому ревнощів до померлого, бог з ними! З життєвої бурі я виніс лиш кілька ідей і жодного почуття. Я давно вже живу не серцем, а головою. Я зважую, розбираю свої власні пристрасті і вчинки з суворою цікавістю, але без співчуття. В мені дві людини: одна живе в повному розумінні цього слова, друга мислить і судить її; перша, можливо, за годину розпрощається з вами і світом навіки, а друга... друга?.. Подивіться, докторе: чи бачите

ви, на скелі праворуч чорніють три фігури? Це, здається, наші супротивники?..

Ми перейшли на рись.

Біля підніжжя скелі в кущах були прив'язані троє коней; ми своїх прив'язали тут же, а самі вузькою стежкою піднялись на майданчик, де на нас чекав Грушницький з драгунським капітаном і другим своїм секундантом, якого звали Іваном Ігнатовичем; прізвища його я ніколи не чув.

— Ми давно вже на вас чекаємо, — сказав драгунський капітан з іронічною посмішкою.

Я дістав годинник і показав йому.

Він вибачився, сказавши, що його годинник поспішає.

Кілька хвилин продовжувалось незручне мовчання; нарешті лікар перервав його, звернувшись до Грушницького.

- Мені здається, сказав він, що, показавши обидва готовність стрілятися і віддавши цим шану умовностям честі, ви могли б, панове, порозумітися і закінчити цю справу полюбовно.
 - Я готовий, сказав я.

Капітан моргнув Грушницькому, і той, думаючи, що я боюсь, зробив гордовитий вигляд, хоч до цієї хвилини тьмяна блідість укривала його щоки. Відколи ми приїхали, він вперше підняв на мене очі; та в погляді його був якийсь неспокій, що викривав внутрішню боротьбу.

- Поясніть ваші умови, сказав він, і все, що я можу для вас зробити, то будьте певні...
- Ось мої умови: ви сьогодні ж публічно відмовитесь від свого наклепу і будете просити у мене пробачення...
 - Шановний добродію, я дивуюсь, як ви смієте пропонувати мені такі речі?..
 - Що ж я міг вам запропонувати, крім цього?..
 - Ми будемо стрілятися.

Я знизав плечима.

- Гаразд; тільки подумайте, що один із нас неодмінно буде вбитий.
- Я бажаю, щоб це були ви...
- А я переконаний в протилежному...

Він збентежився, почервонів, потім вимушено зареготав.

Капітан взяв його під руку і відвів убік; вони довго шепотілись. Я приїхав у досить миролюбному настрою, та все це починало мене бісити.

До мене підійшов лікар.

- Послухайте, сказав він із справжнім занепокоєнням, ви, певне, забули про змову?.. Я не вмію заряджати пістолет, але в такому разі... Ви дивна людина! Скажіть їм, що ви знаєте їх наміри, і вони не посміють... Що за бажання! підстрелять вас як птаха...
- Будь ласка, не турбуйтесь, докторе, і почекайте... Я все так влаштую, що на їх боці не буде ніякої переваги. Дайте їм пошептатися...

- Панове, стає вже нудно! сказав я їм голосно, битись так битись; ви мали час наговоритись вчора...
- Ми готові, відповів капітан. Ставайте, панове!.. Докторе, зробіть ласку, відміряйте шість кроків...
 - Ставайте! повторив Іван Ігнатович писклявим голосом.
- Дозвольте! сказав я, іще одна умова; оскільки ми будемо битися на смерть, то ми повинні зробити все можливе, щоб це лишилося таємницею і щоб наші секунданти не несли відповідальності. Чи ви згодні?..
 - Повністю згодні.
- Тож, ось що я придумав. Чи бачите на вершині цієї прямовисної скелі, праворуч, вузький майданчик? звідти до низу буде саженів тридцять, якщо не більше; внизу гостре каміння. Кожен із нас стане на самому краю майданчика; таким чином, навіть легке поранення буде смертельним: це відповідає вашим бажанням, тому що ви самі призначили шість кроків. Той, хто буде поранений, неодмінно зірветься вниз і розіб'ється вщент; кулю лікар вийме, і тоді можна буде дуже легко пояснити цю раптову смерть невдалим стрибком. Ми кинемо жереб, кому стріляти першим. Заявляю вам наостанку, що інакше я не буду битись.
- Гаразд! сказав капітан, виразно подивившись на Грушницького, який кивнув головою на знак згоди. Обличчя його щохвилини змінювалось. Я поставив його у скрутне становище. Стріляючись при звичайних умовах, він міг цілити мені у ногу, легко мене поранити і задовольнити таким чином свою помсту, не обтяжуючи надто свою совість; але тепер він повинен був вистрілити у повітря, або зробитися вбивцею, або, нарешті, облишити свій підлий задум і наразитися на однакову зі мною небезпеку. В цю хвилину я не бажав би бути на його місці. Він відвів капітана вбік і став гаряче щось йому говорити; я бачив, як його посинілі губи тремтіли; та капітан від нього відвернувся з презирливою посмішкою. "Ти дурень! сказав він Грушницькому досить голосно, нічого не розумієш! Рушаймо ж, панове!"

Вузька стежка вела поміж кущами на кручу; уламки скель служили хиткими сходинками цих природних сходів; чіпляючись за кущі, ми почали дертися. Грушницький ішов попереду, за ним його секунданти, а потім ми з лікарем.

— Я вам дивуюсь, — сказав лікар, потиснувши мені міцно руку. - Дайте помацати пульс!.. О-го! гарячковий!.. та на обличчі нічого не помітно... тільки очі у вас блищать яскравіше, ніж звичайно.

Раптом дрібне каміння покотилось із шумом нам під ноги. Що це? Грушницький спіткнувся; гілка, за яку він вчепився, зламалась, і він скотився б донизу на спині, якби секунданти його не підтримали.

— Стережіться! - закричав я йому, — не падайте завчасно; це погана прикмета. Згадайте Юлія Цезаря!

От ми вилізли на вершину виступаючої скелі; майданчик вкритий був дрібним піском, ніби навмисне для поєдинку. Навкруги, гублячись у золотому ранковому тумані, тіснились вершини гір, мов незліченне стадо, і Ельбрус на півдні вставав білим

громаддям, замикаючи ланцюг крижаних вершин, між якими вже блукали волокнисті хмари, що набігли зі сходу. Я підійшов до краю майданчика і подивився вниз, голова у мене ледь не запаморочилась; там внизу здавалось темно і холодно, як у домовині; порослі мохом зубці скель, обвалені грозами і часом, чекали своєї здобичі.

Майданчик, на якому ми повинні були битися, являв собою майже правильний трикутник. Від кута, що виступав, відміряли шість кроків і вирішили, що той, кому доведеться першому зустріти вогонь ворога, стане на самісінькому куті спиною до провалля; якщо він не буде вбитий, то супротивники поміняються місцями.

Я наважився надати всі переваги Грушницькому; я хотів випробувати його; в його душі могла прокинутися іскра великодушності, і тоді все влаштувалось би якнайкраще; та самолюбство і слабкість характеру повинні були торжествувати... Я хотів дати собі повне право не щадити його, якщо б доля мене помилувала. Хто не укладав таких угод зі своєю совістю?

— Киньте жереб, докторе! - сказав капітан.

Лікар вийняв із кишені срібну монету і підняв її догори.

- Решітка! закричав поквапливо Грушницький, як людина, яку раптом розбудив дружній поштовх.
 - Орел! сказав я.

Монета злетіла і впала, задзвенівши; всі кинулись до неї.

— Ваше щастя, — сказав я Грушницькому, — вам стріляти першому! Та пам'ятайте: якщо ви мене не вб'єте, то я не схиблю - даю вам слово честі.

Він почервонів; йому було соромно вбити неозброєну людину; я пильно дивився на нього; якийсь час мені здавалось, що він кинеться до моїх ніг, благаючи пробачити; та як зізнатися у такому підлому наміру?.. Йому залишився один засіб — вистрілити у повітря; я був певен, що він вистрілить у повітря! Одне могло завадити цьому: думка, що я вимагатиму повторного поєдинку.

- Пора! шепнув мені лікар, смикаючи за рукав, якщо ви тепер не скажете, що ми знаємо їх наміри, то все пропало. Подивіться, він вже заряджає... якщо ви нічого не скажете, то я сам...
- Нізащо на світі, докторе! відповів я, затримуючи його за руку, ви все зіпсуєте; ви мені дали слово не заважати... Яке вам діло? Може, я хочу бути вбитим...

Він подивився на мене з подивом.

— О, це інша справа!.. тільки на мене на тому світі не скаржіться...

Капітан тим часом зарядив свої пістолети, подав один Грушницькому, щось шепнувши йому з посмішкою; другий мені.

Я став на кут майданчика, міцно обпершись лівою ногою об камінь і нахилившись трохи вперед, щоб у випадку легкого поранення не перекинутися назад.

Грушницький став навпроти мене і за даним знаком почав піднімати пістолет. Коліна його тремтіли. Він цілив мені просто в чоло...

Невимовна лють закипіла в моїх грудях.

Раптом він опустив дуло пістолета і, сполотнівши, повернувся до свого секунданта.

- Не можу, сказав він глухим голосом.
- Боягуз! відповів капітан.

Пролунав постріл. Куля подряпала мені коліно. Я мимоволі зробив декілька кроків вперед, щоб скоріше відійти від краю.

— Ну, брате Грушницький, жаль, що схибив! - сказав капітан, — тепер твоя черга, ставай! Обійми мене спершу: ми вже не побачимось! - Вони обнялись; капітан ледве стримувався від сміху. - Не бійся, — додав він, хитро глянувши на Грушницького, — все дурниці на світі!.. Натура - дура, судьба - индейка, а жизнь - копейка!

Після цієї трагічної фрази, вимовленої з пристойною поважністю, він відійшов на своє місце; Іван Ігнатович зі слізьми обійняв також Грушницького, і от він залишився один навпроти мене. Я досі намагаюсь пояснити собі, які почуття кипіли тоді в моїх грудях: то була і досада зневаженого самолюбства, і презирство, і злість, народжена думкою, що ця людина, яка тепер з такою впевненістю, з таким спокійним зухвальством дивиться на мене, дві хвилини тому, не наражаючи себе на небезпеку, хотіла мене вбити як собаку, бо поранений у ногу трохи сильніше, я б неодмінно зірвався зі скелі.

Я кілька хвилин пильно дивився йому в обличчя, намагаючись помітити хоч легкий слід розкаяння. Та мені здалось, що він стримував посмішку.

- Я вам раджу перед смертю помолитись богу, сказав я йому тоді.
- Не турбуйтесь про мою душу більше, ніж про свою власну. Прошу вас про одне: стріляйте скоріше.
- I ви не відмовляєтесь від свого наклепу? не просите у мене вибачення?.. Подумайте гарненько: чи не каже вам що-небудь совість?
- Пане Печоріне! закричав драгунський капітан, ви тут не для того, щоб сповідати, дозвольте вам зауважити… Кінчаймо скоріше; не дай бог, хтось проїде ущелиною і нас побачить.
 - Добре. Докторе, підійдіть до мене.

Лікар підійшов. Бідний лікар! він був блідіший, ніж Грушницький десять хвилин тому. Наступні слова я промовив навмисне спроквола, голосно й виразно, як виголошують смертний вирок:

- Докторе, ці добродії, напевне, з поспіху забули покласти кулю в мій пістолет: прошу вас зарядити його знову, і гарненько!
- Не може бути! кричав капітан, не може бути! я зарядив обидва пістолети; хіба що з вашого куля викотилася... Це не моя провина! А ви не маєте права перезаряджати... ніякого права... це зовсім проти правил; я не дозволю...
- Добре! сказав я капітанові, якщо так, то ми будемо з вами стрілятися на тих же умовах...

Він зам'явся.

Грушницький стояв, схиливши голову на груди, збентежений і похмурий.

- Облиш їх! сказав він капітанові, який хотів вирвати мій пістолет із рук лікаря...
- Адже ти сам знаєш, що вони праві.

Даремно капітан робив йому різні знаки, — Грушницький не бажав і дивитись.

Тим часом лікар зарядив пістолет і подав мені.

Побачивши це, капітан плюнув і тупнув ногою.

- Дурень же ти, братику, сказав він, звичайний дурень!.. Якщо вже довірився мені, то і слухайся у всьому... Так тобі й треба! здихай собі, як муха... Він відвернувся і, відходячи, пробурчав: А все ж таки це зовсім проти правил.
- Грушницький! сказав я, ще ε час; відмовся від своїх наклепів, і я вибачу тобі все. Тобі не вдалося зробити з мене дурня, і мо ε самолюбство задоволене; згадай ми були колись друзями...

Обличчя його спалахнуло, очі заблищали.

— Стріляйте! - відповів він, — я себе зневажаю, а вас ненавиджу. Якщо ви мене не вб'єте, я заріжу вас вночі з-за рогу. Нам разом на землі не жити...

Я вистрелив...

Коли дим розвіявся, Грушницького на майданчику не було. Лиш пил легким стовпом ще звивався на краю урвища.

Всі в один голос скрикнули.

— Finita la comedia!* - сказав я лікарю.

Він не відповів і з жахом відсахнувся.

Я знизав плечима і розкланявся з секундантами Грушницького.

Спускаючись стежкою вниз, я помітив поміж тріщинами скель скривавлений труп Грушницького. Я мимоволі закрив очі...

Відв'язавши коня, я кроком рушив додому. У мене на серці був камінь. Сонце здавалось мені тьмяним, його промені не гріли мене.

Не доїжджаючи слобідки, я повернув праворуч по ущелині. Вигляд людини був би для мене обтяжливим: я хотів бути один. Кинувши поводи і схиливши голову на груди, я довго їхав, нарешті опинився в місці, що було мені зовсім незнайомим; я повернув коня назад і став шукати дорогу; сонце вже сідало, коли я під'їхав до Кисловодська, змучений, на змученому коні.

Лакей мій сказав мені, що заходив Вернер, і подав мені дві записки: одну від нього, другу... від Віри.

Я розкрив першу, вона була такого змісту:

"Все влаштовано якнайкраще: тіло привезено спотворене, куля з грудей вийнята. Всі переконані, що причиною його смерті став нещасний випадок; тільки комендант, якому, певне, відома ваша сварка, похитав головою, та нічого не сказав. Доказів проти вас немає ніяких, і ви можете спати спокійно... якщо можете... Прощавайте..."

Я довго не наважувався відкрити другу записку… Що могла вона мені написати?.. Важке передчуття хвилювало мою душу.

Ось він, цей лист, кожне слово якого закарбувалось в моїй пам'яті:

"Я пишу тобі повністю переконана, що ми ніколи більше не побачимось. Декілька

^{*} Комедію закінчено! (італ.).

років тому, розлучаючись з тобою, я думала те ж саме; та небо захотіло випробувати мене вдруге; я не витримала цього випробування, моє слабке серце скорилось знову знайомому голосу... ти не будеш зневажати мене за це, чи не правда? Цей лист буде одночасно прощанням і сповіддю: я повинна сказати тобі все, що назбиралось у моєму серці відтоді, як воно тебе любить. Я не буду звинувачувати тебе – ти вчинив зі мною так, як вчинив би всякий інший чоловік: ти любив мене як власність, як джерело радощів, тривог і печалей, що змінювали одна одну, без яких життя нудне й одноманітне. Я зрозуміла це відразу... Та ти був нещасним, і я пожертвувала собою, сподіваючись, що коли-небудь ти оціниш мою жертву, що коли-небудь ти зрозумієш мою глибоку ніжність, яка не залежить ні від яких умов. З тих пір пройшло багато часу: я розгадала всі таємниці твоєї душі... і переконалась, що то була даремна надія. Гірко мені було! Та моя любов зрослася з моєю душею: вона потьмяніла, але не згасла.

Ми розлучаємось навіки; але ти можеш бути певен, що я ніколи не буду любити іншого: моя душа виснажила на тебе всі свої скарби, свої сльози і надії. Та, що кохала тебе, не зможе дивитись без деякого презирства на інших чоловіків, не тому, що ти кращий за них, о ні! але в твоїй природі є щось особливе, що притаманне одному тобі, щось горде і таємниче; в твоєму голосі, хоч що б ти говорив, є непереборна влада; ніхто не вміє так постійно бажати бути коханим; ні в кому зло не буває таким привабливим; нічий погляд не обіцяє стільки блаженства; ніхто не вміє краще користуватися своїми перевагами і ніхто не може бути справді таким нещасним, як ти, тому що ніхто стільки не намагається переконати себе в протилежному.

Тепер я повинна тобі пояснити причину мого поспішного від'їзду; вона може здатись тобі неважливою, тому що стосується лише мене.

Сьогодні вранці мій чоловік зайшов до мене і розповів про твою сварку з Грушницьким. Певне, я дуже змінилась у обличчі, тому що він довго і пильно дивився мені в очі; я ледве не впала без пам'яті від думки, що ти повинен нині битися і що я цьому причиною; мені здавалось, що я збожеволію... Але тепер, коли я здатна розмірковувати, я впевнена, що ти залишишся живий: неможливо, щоб ти вмер без мене, неможливо! Мій чоловік довго ходив по кімнаті; я не знаю, що він мені говорив, не пам'ятаю, що я йому відповідала... певне, я йому сказала, що я кохаю тебе... Пам'ятаю тільки, що в кінці нашої розмови він скривдив мене жахливим словом і вийшов. Я чула, як він звелів закладувати карету... Ось вже три години, як я сиджу край вікна і чекаю твого повернення... Та ти живий, ти не можеш вмерти!... Карета майже готова... Прощавай, прощавай... Я загинула, — та що в тому?.. Якби я могла бути певна, що ти завжди будеш мене пам'ятати, — не кажу вже любити, — ні, тільки пам'ятати... Прощавай; ідуть... я повинна сховати листа...

Чи не правда, ти не любиш Мері? ти не женишся на ній? Послухай, ти повинен принести мені цю жертву: я для тебе втратила все на світі..."

Я мов безумний вискочив на ганок, стрибнув на свого Черкеса, якого водили по двору, і помчав чимдуж дорогою до П'ятигорська. Я нещадно підганяв змученого коня, який з хрипінням, весь у піні, мчав мене кам'янистою дорогою.

Сонце вже сховалось у чорній хмарі, що спочивала на гребені західних гір; в ущелині стало темно і вогко. Підкумок, продираючись між каменями, ревів глухо й одноманітно. Я скакав, задихаючись від нетерпіння. Думка не застати вже її у П'ятигорську молотом била мені у серце! - одну хвилину, ще одну хвилину бачити її, попрощатися, потиснути її руку... Я молився, проклинав, плакав, сміявся... ні, ніщо не виразить моєї тривоги і відчаю! Можливість втратити Віру навіки зробила її для мене найдорожчою на світі - дорожчою за життя, честь, щастя! Бог знає які дивні, які шалені задуми роїлись в моїй голові... А тим часом я все скакав, поганяючи нещадно. І от я став помічати, що кінь мій дихає важче; він вже зо два рази спіткнувся на рівному місці... Лишалось п'ять верст до Єсентуків - козачої станиці, де я міг пересісти на іншого коня.

Все було б врятовано, якби у мого коня вистачило сил ще на десять хвилин! Та раптом, підіймаючись із неглибокого яру, при виїзді з гір, на крутому повороті, він гримнувся об землю. Я вчасно зіскочив, хочу підняти його, смикаю за повід – даремно: ледь чутний стогін вирвався крізь його стиснені зуби; через кілька хвилин він здох; я лишився в степу один, втративши останню надію; спробував іти пішки – ноги мої підкосились; виснажений тривогами дня та безсонням, я впав на мокру траву і як дитина заплакав.

І довго я лежав непорушно і плакав гірко, не намагаючись стримати сльози й ридання; я думав, груди мої розірвуться; вся моя твердість, вся моя холоднокровність - зникли як дим. Душа знесиліла, розум замовк, і якби в цю хвилину хтось мене побачив, він би з презирством відвернувся.

Коли нічна роса і гірський вітер освіжили мою палаючу голову і думки прийшли у звичний порядок, я зрозумів, що гнатися за втраченим щастям даремно і безглуздо. Що мені ще потрібно? - бачити її? - навіщо? чи не все скінчилось поміж нами? Один гіркий прощальний поцілунок не збагатить моїх споминів, а після нього нам тільки важче буде розлучатися.

Мені, одначе, приємно, що я можу плакати! Втім, можливо, причиною цьому розхитані нерви, ніч, проведена без сну, дві хвилини проти дула пістолета і порожній шлунок.

Все на краще! це нове страждання, висловлюючись військовим стилем, зробило у мені щасливу диверсію. Плакати корисно; і потім, напевне, якби я не проїхався верхи і не був змушений на зворотньому шляху пройти п'ятнадцять верст, то і цієї ночі сон не зімкнув би моїх очей.

Я повернувся у Кисловодськ о п'ятій годині ранку, кинувся на постіль і заснув сном Наполеона після Ватерлоо.

Коли я прокинувся, надворі вже було темно. Я сів край розчиненого вікна, розстебнув архалук, — і гірське повітря освіжило мої груди, ще не заспокоєні тяжким сном втоми. Вдалині за рікою, крізь верхи густих лип, що обступали її, мерехтіли вогні в будівлях фортеці і слобідки. На дворі у нас все було тихо, в будинку княгині було темно.

Зайшов лікар: чоло у нього було похмуре; він, проти звичаю, не простягнув мені руки.

- Звідкіля ви, докторе?
- Від княгині Ліговської; дочка її хвора розладнані нерви… Та не в цьому справа, а ось що: начальство здогадується, і хоч нічого не можна довести безперечно, але я вам раджу бути обережнішим. Княгиня мені говорила сьогодні, що вона знає, що ви стрілялися за її дочку. Їй все розповів цей старичок… як там його? Він був свідком вашої сутички з Грушницьким в ресторації. Я прийшов вас попередити. Прощавайте. Можливо, ми більше не побачимось, вас зашлють куди-небудь.

На порозі він зупинився: йому хотілось потиснути мені руку... і якби я показав йому щонайменше бажання цього, він би кинувся мені на шию; та я залишився холодним, як камінь, — і він вийшов.

От люди! всі вони такі: знають завчасно всі погані сторони вчинку, допомагають, дають поради, навіть схвалюють його, бачачи неможливість іншого засобу, — а потім умивають руки і відвертаються з обуренням від того, хто мав сміливість взяти на себе весь тягар відповідальності. Всі вони такі, навіть найдобріші, найрозумніші!..

Наступного дня вранці, одержавши наказ від вищого начальства вирушити у фортецю N., я зайшов до княгині попрощатися.

Вона була здивована, коли на її питання: чи маю я сказати їй щось особливо важливе? - я відповів, що бажаю їй бути щасливою і таке інше.

А мені потрібно з вами поговорити дуже серйозно.

Я сів мовчки.

Було ясно, що вона не знала, з чого почати; обличчя її побагряніло, її пухлі пальці постукували по столу; нарешті вона уривчастим голосом почала так:

— Послухайте, пане Печоріне! я думаю, що ви благородна людина.

Я вклонився.

— Я навіть в цьому переконана, — продовжувала вона, — хоч ваша поведінка дещо сумнівна; та у вас можуть бути причини, яких я не знаю, і ось їх ви тепер повинні мені відкрити. Ви захистили мою дочку від наклепу, стрілялись за неї, — отже, ризикували життям... Не відповідайте, я знаю, що ви в цьому не зізнаєтесь, тому що Грушницький вбитий (вона перехрестилася). Бог йому простить - і, сподіваюсь, вам також!.. Це мене не стосується, я не смію звинувачувати вас, тому що дочка моя хоч невинно, але була цьому причиною. Вона мені все сказала... я думаю, все: ви освідчились їй в коханні... вона вам зізналась у своєму (тут княгиня тяжко зітхнула). Та вона хвора, і я певна, що це не проста хвороба! Її вбиває таємна печаль; вона не зізнається, та я певна, що ви цьому причиною... Послухайте: ви, можливо, думаєте, що я шукаю чинів, великого багатства, — зовсім ні! я хочу лише щастя дочці. Ваше теперішнє становище незавидне, але воно може виправитися: ви маєте статок; вас любить моя дочка, вона вихована так, що складе щастя чоловіка, — я багата, вона у мене одна... Скажіть, що стримує вас?.. Бачите, я не повинна була б вам всього цього говорити, та я покладаюсь на ваше серце, на вашу честь; згадайте: у мене одна дочка... одна...

Вона заплакала.

- Княгине, сказав я, мені неможливо відповідати вам; дозвольте мені поговорити з вашою дочкою наодинці...
 - Ніколи! вигукнула вона, вставши зі стільця у сильному хвилюванні.
 - Як хочете, відповів я, готуючись іти геть.

Вона замислилась, зробила мені знак рукою, щоб я почекав, і вийшла.

Пройшло хвилин п'ять; серце моє сильно билось, та думки були спокійні, голова холодна; скільки я не шукав у своїх грудях хоч іскру любові до милої Мері, та намагання мої були даремними.

Ось двері відчинились, і вийшла вона. Боже! як змінилась відтоді, як я бачив її востаннє, — а чи давно?

Дійшовши до середини кімнати, вона похитнулась; я скочив, подав їй руку і довів її до крісла.

Я стояв проти неї. Ми довго мовчали; її великі очі, сповнені невимовного смутку, здавалось, шукали в моїх щось схоже на надію; її бліді губи даремно намагались усміхнутися; її ніжні руки, складені на колінах, були такі худі і прозорі, що мені стало жаль її.

— Княжно, — сказав я, — ви знаєте, що я над вами сміявся?.. Ви повинні зневажати мене.

На її щоках з'явився хворобливий рум'янець.

Я продовжував:

— Отож, любити мене ви не можете...

Вона відвернулася, сперлась об стіл, закрила очі рукою, і мені здалося, що в них заблищали сльози.

— Боже мій! - промовила вона невиразно.

Це ставало нестерпним: ще хвилина, і я упав би до її ніг.

— Отже, ви самі бачите, — сказав я якомога твердішим голосом і з силуваною посмішкою, — ви самі бачите, що я не можу з вами одружитися; якби ви навіть цього бажали тепер, то швидко б розкаялись. Моя розмова з вашою матінкою змусила мене говорити з вами так відверто і так грубо; я надіюсь, що вона помиляється: вам легко її переконати. Ви бачите: я граю перед вами найжалюгіднішу і найбридкішу роль, і навіть у цьому зізнаюсь; ось усе, що я можу для вас зробити. Яку б найгіршу думку ви не мали про мене, я їй скоряюсь... Бачите, який я підлий перед вами. Чи не правда, якщо ви навіть мене любили, то з цієї миті зневажаєте?..

Вона обернулась до мене бліда, як мармур, тільки очі її чудово вибли-скували.

— Я вас ненавиджу... — сказала вона.

Я подякував, поштиво вклонився і вийшов.

За годину кур'єрська трійка мчала мене з Кисловодська. За кілька верст від Єсентуків я впізнав край дороги труп мого вірного коня; сідло було зняте - напевне, проїжджим козаком, — і замість сідла на його спині сиділи два ворони. Я зітхнув і відвернувся.

І тепер, тут, в цій нудній фортеці, я часто, пробігаючи думкою минуле, запитую себе: чому не схотів я ступити на цей шлях, що відкрило мені життя, де на мене чекали тихі радощі і душевний спокій?.. Ні, я би не ужився з цією долею! Я мов матрос, що народився і виріс на палубі розбійницького брига: його душа зжилась із бурями і битвами, і, викинутий на берег, він нудьгує й знемагає, як не мани його тіниста діброва, як не світи йому лагідне сонце; він ходить собі цілий день по прибережному піску, прислухується до одноманітного гомону набігаючих хвиль і вдивляється у туманну далечінь: чи не промайне там на блідій смузі, що відокремлює синю безодню від сірих хмар, жаданий парус, який спочатку схожий на крило морської чайки, та потроху відділяється від піни бурунів і рівним бігом наближається до пустинної пристані...

3

ФАТАЛІСТ

Якось мені трапилось прожити два тижні в козачій станиці на лівому фланзі; тут же стояв батальйон піхоти; офіцери збирались один у одного по черзі, вечорами грали в карти.

Одного разу, надокучивши бостоном і кинувши карти під стіл, ми засиділись у майора С*** дуже довго; розмова, проти звичаю, була цікавою. Розмірковували про те, що мусульманське повір'я, ніби доля людини написана на небесах, знаходить і поміж нами, християнами, численних прихильників; кожен розповідав різні незвичайні випадки рго* або contra**.

- Звичайно, ніхто, сказали декотрі, та ми чули від надійних людей...
- Все це нісенітниці! сказав хтось, де ці надійні люди, що бачили список, на якому позначено час нашої смерті?.. І якщо дійсно все визначено наперед, то навіщо ж нам дається воля і розум? Чому ми повинні давати звіт про наші вчинки?

В цей час один офіцер, що сидів у кутку кімнати, встав і, повільно підійшовши до столу, оглянув усіх спокійним і урочистим поглядом. Він був родом серб, як свідчило його ім'я.

Зовнішність поручика Вулича цілком відповідала його характеру. Високий зріст і смаглявий колір обличчя, чорне волосся, чорні проникливі очі, великий, але правильний ніс, характерний для його нації, сумна і холодна посмішка, що завжди блукала на його вустах, — все це ніби об'єдналось для того, щоб надати йому вигляд особливої істоти, не здатної ділитися думками і пристрастями з тими, котрих доля дала йому у товариші.

Він був хоробрий, говорив мало, але різко; нікому не відкривав своїх душевних чи сімейних таємниць; вина майже зовсім не пив, за молодими козачками, —

^{*} за (лат.)

^{**} проти (лат.).

[—] Все це, панове, нічого не доводить, — сказав старий майор, — адже ніхто з вас не був свідком тих дивних випадків, якими ви стверджуєте свої думки?

привабливість яких важко збагнути, не бачивши їх, — він ніколи не волочився. Говорили, одначе, що дружина полковника була небайдужою до його виразних очей; та він не на жарт сердився, коли на це натякали.

Була лише одна пристрасть, якої він не приховував: пристрасть до гри. За зеленим столом він забував про все і як правило програвав; та постійні невдачі лише дратували його впертість. Розповідали, що раз, під час експедиції, вночі, він на подушці метав банк, йому страшенно везло. Раптом пролунали постріли, вдарили тривогу, всі скочили і кинулись до зброї. "Постав ва-банк!" – закричав Вулич, не підіймаючись, одному з найзавзятіших понтерів. "Іде сімка", — відповів той на бігу. Не дивлячись на загальну метушню, Вулич дометав талію; карта була дана.

Коли він з'явився на позицію, там вже йшла сильна перестрілка. Вулича не турбували ні кулі, ні чеченські шаблі: він розшукував свого щасливого понтера.

— Сімка дана! - закричав він, побачивши його нарешті серед стрільців, що почали тіснити з лісу ворога, і, підійшовши ближче, він витягнув свій гаманець і віддав його щасливчику, незважаючи на зауваження про недоречність платежу.

Виконавши цей неприємний обов'язок, він кинувся вперед, повів за собою солдат і до кінця бою холоднокровно перестрілювався з чеченцями.

Коли поручик Вулич підійшов до столу, всі замовкли, чекаючи від нього якоїсь оригінальної витівки.

- Панове! сказав він (голос його був спокійний, хоч тоном нижчий за звичайний), панове! навіщо ці порожні суперечки? Ви хочете доказів: я пропоную вам випробувати на собі, чи може людина самовільно розпоряджатися своїм життям, чи кожному з нас завчасно призначена остання хвилина... Хто бажає?
 - Не я, не я! залунало з усіх боків, от дивак! Прийде ж у голову!..
 - Пропоную парі, сказав я жартома.
 - Яке?
- Стверджую, що фатуму не існує, сказав я, висипаючи на стіл два десятка червінців все, що було у мене в кишені.
- Згоден, глухо відповів Вулич. Майоре, ви будете суддею; ось п'ятнадцять червінців: решту п'ять ви мені винні, то зробіть ласку, додайте їх до цих.
- Добре, сказав майор, тільки, далебі, не розумію в чому справа і як ви вирішите суперечку?..

Вулич мовчки вийшов у спальню майора, ми слідом за ним. Він підійшов до стіни, на якій висіла зброя, і навмання зняв з цвяха один із різнокаліберних пістолетів; ми ще не розуміли його, та коли він звів курок і насипав пороху на полицю, то декотрі, мимоволі скрикнувши, схопили його за руки.

- Що ти хочеш робити? Послухай, це ж божевілля! закричали йому.
- Панове! сказав він повільно, звільняючи свої руки, хто хоче заплатити за мене двадцять червінців?

Всі замовкли і відійшли.

Вулич вийшов до другої кімнати і сів біля столу; всі рушили за ним: він знаком

запросив нас сісти навколо нього. Мовчки скорилися йому: в цю хвилину він отримав над нами якусь таємничу владу. Я пильно подивився йому в очі; та він спокійним і нерухомим зором зустрів мій допитливий погляд, і його бліді губи посміхнулись; але, не дивлячись на його холоднокровність, мені здавалось, я читав печать смерті на його блідому обличчі. Я помічав, і багато хто з старих воїнів підтверджували моє спостереження, що часто на обличчі людини, яка повинна вмерти через кілька годин, є якийсь дивний відбиток неминучої долі, так що звичному оку важко помилитися.

- Ви сьогодні вмрете! сказав я йому. Він швидко обернувся до мене, але відповів повільно і спокійно:
 - Можливо, так, можливо, ні...

Потім, звернувшись до майора, спитав: чи заряджений пістолет? Збентежений майор добре не пам'ятав.

- Та досить, Вуличу! закричав хтось, певне, заряджений, якщо вже висів у головах; що за бажання жартувати!..
 - Дурні жарти! підхопив інший.
- Ставлю п'ятдесят карбованців проти п'яти, що пістолет не заряджений! закричав третій.

Уклали нове парі.

Мені набридла ця довга церемонія.

- Послухайте, сказав я, або застрельтесь, або почепіть пістолет на колишнє місце, і ходімо спати.
 - Справді, вигукнули декотрі, ходімо спати.
- Панове, я прошу вас не сходити з місця! сказав Вулич, приставивши дуло пістолета до чола. Всі ніби закам'яніли.
 - Пане Печоріне, додав він, візьміть карту і киньте вгору.

Я взяв зі столу, як тепер пам'ятаю, червового туза і підкинув догори: подих у всіх зупинився; всі очі, відображаючи страх і якусь невизначену цікавість, бігали від пістолета до згубного туза, який, тріпочучи у повітрі, повільно опускався; в ту мить, як він торкнувся столу, Вулич спустив курок... осічка!

- Слава богу! скрикнули присутні, не заряджений...
- Подивимось, одначе, сказав Вулич. Він знову звів курок, прицілився в кашкет, що висів над вікном; пролунав постріл дим наповнив кімнату. Коли він розійшовся, зняли кашкета: він був прострілений в самісінькій середині, і куля глибоко застряла в стіні.

Хвилин зо три ніхто не міг вимовити слова; Вулич спокійнісінько пересипав у свій гаманець мої червінці.

Пішли балачки про те, чому пістолет не вистрілив першого разу; деякі стверджували, що, певне, полиця була засмічена, інші говорили пошепки, що спершу порох був вологий і що потім Вулич підсипав свіжого; та я стверджував, що останнє припущення несправедливе, тому що я весь час не зводив очей з пістолета.

— Вам щастить у грі, — сказав я Вуличу...

- Вперше у житті, відповів він, самовдоволено посміхаючись, це краще, ніж банк або штос.
 - Проте трохи небезпечніше.
 - Ну що? ви почали вірити у фатум?
- Вірю; тільки не розумію тепер, чому мені здавалось, ніби ви неодмінно повинні сьогодні вмерти...

Той же чоловік, який так недавно спокійно цілив собі в чоло, раптом тепер спалахнув і збентежився.

— Одначе ж досить! - сказав він, встаючи, — парі наше закінчилось, і тепер ваші зауваження, мені здається, недоречні... — Він взяв шапку і пішов. Це мені видалося дивним - і недарма!..

Скоро всі розійшлись по домівках, по-різному міркуючи про дивацтва Вулича і, напевне, в один голос називаючи мене егоїстом, тому що я тримав парі проти людини, яка хотіла застрелитись; ніби Вулич без мене не міг знайти зручного випадку!..

Я повертався додому порожніми провулками станиці; місяць, повний і червоний, мов заграва пожежі, починав визирати з-за зубчатого видноколу; зірки спокійно сяяли на темно-голубому склепінні, і мені стало смішно, коли я згадав, що були колись премудрі люди, які думали, що небесні світила приймають участь у наших нікчемних суперечках за шматок землі або за якісь вигадані права!.. І що ж? ці лампади, запалені, на їх думку, тільки для того, щоб освітлювати їх битви і торжества, горять з колишнім блиском, а їх пристрасті і надії давно згасли разом з ними, як вогник, розпалений край лісу безтурботним мандрівником! Та зате яку силу волі надавала їм впевненість, що ціле небо зі своїми незчисленними мешканцями дивиться на них із співчуттям, хоч німим, але незмінним!.. А ми, їх жалюгідні нащадки, що тиняємось по землі без переконань і гордості, без насолоди і страху, крім тої півсвідомої боязні, що стискає серце при думці про неминучий кінець, ми не здатні більше до великих жертв ні задля блага людства, ні навіть задля власного нашого щастя, тому що знаємо його неможливість і байдуже переходимо від сумніву до сумніву, як наші предки кидались від одної хибної думки до іншої, не маючи, як вони, ні надії, ні навіть тої невизначеної, хоч і справжньої насолоди, яку знаходить душа у будь-якій боротьбі з людьми чи долею...

І багато інших подібних думок пробігало в моєму розумі; я їх не затримував, тому що не люблю зупинятися на будь-якій абстрактній думці. І до чого це веде?.. В моїй першій молодості я був мрійником; я любив пестити навперемінки то похмурі, то райдужні образи, які малювала мені неспокійна і жадібна уява. Та що від цього мені залишилось? одна втома, як після нічної битви з привидами, і невиразна згадка, сповнена жалю. В цій даремній боротьбі я вичерпав і жар душі, і твердість волі, необхідні для справжнього життя; я вступив у це життя, подумки вже переживши його, і мені стало нудно і гидко, як тому, хто читає погане наслідування давно йому відомої книги.

Події цього вечора справили на мене досить глибоке враження і збудили мої нерви;

не знаю достеменно, чи вірю я тепер у наперед визначену, невідворотну долю, та в той вечір я в неї твердо вірив: докази були разючі, і я, хоч і насміхався над нашими предками і їх прислужливою астрологією, мимоволі потрапив у їхню колію; та я вчасно зупинив себе на цьому небезпечному шляху і, маючи правило нічого не відкидати рішуче і ні у що не вірити сліпо, відкинув метафізику вбік і став дивитись під ноги. Така обачність була дуже доречна: я ледь не впав, наткнувшись на щось товсте і м'яке, та, очевидячки, неживе. Нахиляюсь – місяць вже світив прямо на дорогу – і що ж? переді мною лежала свиня, розрубана навпіл шаблею... Ледве я встигнув її роздивитись, як почув шум кроків: два козаки бігли з провулка, один підійшов до мене і спитав: чи не бачив я п'яного козака, який гнався за свинею. Я відповів їм, що не зустрічав козака, і вказав на нещасну жертву його шаленої хоробрості.

— Що за розбійник! - сказав другий козак, — як нап'ється чихиру, так і почне кришити все, що попадеться під руку. Ходімо за ним, Веремійовичу, треба його зв'язати, а то...

Вони пішли, а я продовжував свій шлях з більшою обережністю і нарешті щасливо дістався своєї квартири.

Я жив у одного старого урядника, якого любив за добру його вдачу, а особливо за гарненьку дочку Настю.

Вона, за звичаєм, чекала на мене біля хвіртки, загорнувшись в кожушок; місяць освітлював її милі губки, що посиніли від нічного холоду. Впізнавши мене, вона посміхнулась, та мені було не до неї. "Прощавай, Насте", — сказав я, проходячи мимо. Вона хотіла щось сказати, та тільки зітхнула.

Я прикрив за собою двері моєї кімнати, засвітив свічку і кинувся на постіль; тільки сон цього разу примусив себе чекати довше, ніж звичайно. Вже починав бліднути схід, коли я заснув, та – видно, було написано на небесах, що цієї ночі я не висплюсь. О четвертій ранку два кулаки загрюкали до мене у вікно. Я скочив: що таке?.. "Вставай, одягайся!" – кричали мені кілька голосів. Я наспіх одягнувся і вийшов. "Знаєш, що сталося?" – сказали мені в один голос троє офіцерів, що прийшли за мною; вони були бліді як смерть.

- Що?
- Вулича вбито.

Я остовпів.

- Так, вбито! продовжували вони, ходімо скоріше.
- Та куди ж?
- Дорогою дізнаєшся.

Ми пішли. Вони розповіли мені все, що сталось, додаючи різні зауваження про дивну визначеність долі, що врятувала його від неминучої смерті за півгодини до смерті. Вулич ішов один темною вулицею; на нього наскочив п'яний козак, що зарубав свиню, і, можливо, пройшов би мимо, не помітивши його, якби Вулич, раптом зупинившись, не сказав: "Кого ти, братіку, шукаєш?" - "Тебе!" - відповів козак, вдаривши його шаблею, і розрубав його від плеча майже до серця... Два козаки, що

зустрілись мені і слідкували за вбивцею, наспіли, підняли пораненого, та він вже був при останньому подиху і сказав лише три слова: "Він мав рацію!" Я один розумів темне значення цих слів: вони відносились до мене; я мимоволі провістив бідному його долю; мій інстинкт не обманув мене: я справді прочитав на його обличчі знак близького кінця.

Вбивця заперся в порожній хаті, на краю станиці: ми йшли туди. Багато жінок з плачем бігли в той же бік; часом запізнілий козак вискакував на вулицю, поспіхом чіпляючи кинджал, і бігом випереджав нас. Метушня була страшна.

От нарешті ми прийшли; дивимось: навколо хати, двері й віконниці якої замкнені зсередини, стоїть натовп. Офіцери і козаки гаряче говорять між собою: жінки плачуть, голосячи і приказуючи. Серед них кинулось мені в очі виразне обличчя старої жінки, що зображало безумний відчай. Вона сиділа на товстій колоді, обпершись на свої коліна і підтримуючи голову руками: то була мати вбивці. Її губи часом ворушились: молитву вони шепотіли чи прокляття?

Тим часом треба було на щось наважитись і схопити злодія. Ніхто, одначе, не відважився кинутися першим.

Я підійшов до вікна і зазирнув у щілину віконниці: блідий, він лежав на підлозі, тримаючи в правій руці пістолет; закривавлена шабля лежала поруч нього. Виразні очі його страшно поглядали навкруг; часом він здригався і хапав себе за голову, ніби через силу згадуючи вчорашнє. Я не помітив великої рішучості в цьому неспокійному погляді і сказав майору, що даремно він не накаже виламати двері і кинутися туди козакам, тому що краще це зробити тепер, аніж потім, коли він зовсім опам'ятається.

В цей час старий єсаул підійшов до дверей і назвав його за йменням; той відгукнувся.

- Взяв гріх на душу, Юхимовичу, сказав єсаул, то нічого робити, скорись!
- Не скорюсь! відповів козак.
- Побійся бога! Адже ти не чеченець окаянний, а чесний християнин; якщо вже гріх тебе попутав, нічого робити: своєї долі не минеш!
 - Не скорюсь! закричав козак грізно, і чутно було, як клацнув зведений курок.
- Гей, тітко! сказав єсаул старій, поговори з сином, може-таки тебе послухає... Це ж тільки бога гнівити. Та поглянь, ось і паничі вже дві години чекають.

Стара подивилась на нього пильно і похитала головою.

— Василю Петровичу, — сказав єсаул, підійшовши до майора, — він не здасться — я його знаю. А якщо двері виламати, то багато наших переб'є. Чи не накажете краще його застрелити? у віконниці щілина широка.

Цієї миті у мене в голові промайнула дивна думка: подібно до Вулича я здумав випробувати долю.

— Зачекайте, — сказав я майору, — я візьму його живим.

Звелівши єсаулові завести з ним розмову і поставивши біля дверей трьох козаків, готових їх вибити за сигналом і кинутися мені на допомогу, я обійшов хату й наблизився до фатального вікна. Серце моє сильно билося.

— Ах ти окаянний! - кричав єсаул, — що ти, смієшся над нами, чи що? чи думаєш, що ми з тобою не справимось? - Він став грюкати в двері з усієї сили; я, притуливши око до щілини, слідкував за рухами козака, який не чекав нападу з цього боку, — і раптом відірвав віконницю і кинувся у вікно головою вниз. Постріл пролунав у мене над самісіньким вухом, куля зірвала еполет. Та дим, наповнивши кімнату, завадив моєму супротивнику знайти шаблю, що лежала біля нього. Я схопив його за руки, ввірвались козаки, і не минуло й трьох хвилин, як злочинець був зв'язаний і відведений під конвоєм. Народ розійшовся. Офіцери мене поздоровляли - і справді, було з чим!

Після всього цього як би, здається, не зробитися фаталістом? Та хто знає напевне, чи переконаний він у чомусь, чи ні?.. і як часто ми приймаємо за переконання обман почуттів або помилку нашого глузду!..

Я люблю сумніватися у всьому: така властивість розуму не заважає рішучості характеру - навпаки, що стосується мене, то я завжди сміливіше іду вперед, коли не знаю, що на мене чекає. Адже гірше смерті нічого не станеться - а смерті не минеш!

Повернувшись до фортеці, я розповів Максиму Максимовичу все, що сталось зі мною і свідком чого я був, і захотів почути його думку відносно фатуму. Він спочатку не розумів цього слова, та я пояснив його як міг, і тоді він сказав, поважно похитавши головою:

— Так-с! Звичайно! Це штука досить хитра!.. Втім, ці азіатські курки часто осікаються, якщо погано змащені або не досить міцно натиснеш пальцем; зізнаюсь, не люблю я також черкеських гвинтівок; вони якось нашому брату не личать: приклад маленький - тільки й дивись, щоб ніс не обсмалило... Зате вже шаблі у них - просто моє шанування!

Потім він промовив, трохи подумавши:

— Так, жаль бідолаху... Чорт же його змусив розмовляти з п'яним уночі!.. Втім, видно, так вже у нього на роду було написано!...

Більше я від нього нічого не міг добитися: він взагалі не любить метафізичних дискусій.

КІНЕЦЬ.

Переклад Грязнова Олександра Андрійовича.

Розміщено електронним видавництвом Укрлібу. Розповсюдження та передрук тексту можливі тільки після узгодження з викладачем! Контактні дані є у редакції сайту.